



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ Α. ΓΡΑΨΑ

A. M.: 101 220 1603007

Θέμα: «Η τρίτη βουλγαρική Κατοχή (1941 – 1944) στην Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη: Όψεις της εθνοκαθαρτικής πολιτικής της Βουλγαρίας»



Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: κ. Ευγενία Γιαννούλη

Καλαμάτα 2018

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ω Ν

| | |
|--|----|
| ΠΡΟΛΟΓΟΣ..... | 3 |
| ΕΙΣΑΓΩΓΗ..... | 5 |
| Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ | |
| Πριν από την Κατοχή | 7 |
| Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ | |
| Κατοχή | 14 |
| 1. Διοίκηση..... | 14 |
| 2. Τρομοκρατία..... | 17 |
| 2.1. Παραστρατιωτικές Οργανώσεις | 17 |
| 2.2 Η περίπτωση της Δράμας | 20 |
| 2.2.1. Τα γεγονότα της Δράμας..... | 20 |
| 2.2.2. Αντίποινα – Μαρτυρικά χωριά..... | 22 |
| 2.2.3. Εξέγερση ή Ψευδοκίνημα;..... | 25 |
| 3. Οικονομία..... | 30 |
| 3.1 Εθνικό δάνειο – Αλλαγή νομίσματος..... | 30 |
| 3.2 Τραπεζικό σύστημα..... | 32 |
| 3.3 Επιχειρήσεις | 34 |
| 3.4 Φορολογία | 37 |
| 3.5 Ακίνητη περιουσία | 40 |
| 3.6 Αγροτική παραγωγή | 43 |
| 3.7 Δάση – Βοσκότοποι..... | 47 |
| 3.8 Αλυκές – Αλιεία | 48 |
| 3.9 Ανεργία..... | 49 |
| 3.10 Δημόσια έργα | 51 |
| 4. Εκκλησία | 52 |
| 5. Γλώσσα..... | 57 |
| 6. Προπαγάνδα | 59 |
| 6.1 Στόχοι προπαγάνδας..... | 59 |
| 6.2 Μέσα προπαγάνδας | 64 |
| 6.2.1. Εκπαίδευση..... | 64 |

| | | |
|--------|------------------------------|----|
| 6.2.2. | Τύπος..... | 68 |
| 6.2.3. | Πολιτιστικές εκδηλώσεις..... | 79 |
| 7. | Μνημεία..... | 81 |
| 8. | Υγεία | 83 |
| 9. | Νόμος περί υπηκοότητας..... | 87 |

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

| | | |
|------|------------------------------------|-----|
| | Πληθυσμιακές μετακινήσεις..... | 92 |
| 1. | Απελάσεις – Προσφυγικές ροές | 92 |
| 2. | Υποχρεωτική εργασία | 102 |
| 2.1. | Στρατολογία..... | 103 |
| 2.2. | Πολιτική επιστράτευση | 106 |
| 2.3. | Αγγαρείες | 110 |
| 3. | Ομηρία..... | 112 |
| 4. | Εβραϊκή κοινότητα..... | 115 |
| 5. | Εποικισμός..... | 119 |
| 6. | Ελληνική αντίδραση..... | 128 |
| | ΕΠΙΛΟΓΟΣ..... | 131 |
| | ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ..... | 133 |

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής η Ελλάδα τριχοτομήθηκε. Στη Βουλγαρία παραχωρήθηκε αρχικά η ζώνη ανάμεσα στον Στρυμόνα και τον Νέστο και από τα νησιά του Αιγαίου η Θάσος και η Σαμοθράκη. Η εντολή κατοχής διευρύνθηκε αργότερα σχεδόν ως την Αλεξανδρούπολη. Οι Βούλγαροι στρατιώτες ήταν περίπου 40.000. Η Γερμανία κατείχε τα 2/3 του νομού Έβρου, την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία (ως τον Στρυμόνα), όλα τα νησιά του Βορείου Αιγαίου (εκτός από τη Θάσο και τη Σαμοθράκη), την Αττική, την Κρήτη και από τις Κυκλάδες τη Μήλο. Η Ιταλία κατέλαβε τα Επτάνησα και όλη την υπόλοιπη Ελλάδα.

Το ερέθισμα για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας δόθηκε κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές» του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, οπότε και συνειδητοποίησα ότι οι γνώσεις μου για την επίμαχη περιοχή και περίοδο ήταν ελλιπείς και αποφάσισα να ασχοληθώ ενδελεχώς με το ζήτημα. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου συνειδητοποίησα ότι η περίοδος της τρίτης Βουλγαρικής Κατοχής και της «Απελευθέρωσης», σύμφωνα με τη Βουλγαρία, αυτών των περιοχών χαρακτηρίζεται από μία απίστευτη σκληρότητα, που κατέστρεψε υλικά την περιοχή, αλλά κυρίως κατακερμάτισε από ηθικής απόψεως τους ανθρώπους. Συνειδητοποίησα ακόμη ότι η περίοδος αυτή δεν είναι μία ακόμη περίοδος Κατοχής, αλλά συνιστά αυτό που ονομάζουμε «εθνοκάθαρση».

Δράττομαι της ευκαιρίας στο σημείο αυτό να ευχαριστήσω ολόθερμα τους καθηγητές που δίδαξαν στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα για τον τρόπο με τον οποίο διεύρυναν την ιστορική μου σκέψη. Τους φίλους και συμφοιτητές και ιδιαίτερω τον Σταύρο Αράπογλου, την Ισιδώρα Καυκά και τη Βασιλική Χρυσανθακοπούλου για τη στήριξή τους, τις γόνιμες συζητήσεις, τις ακόμη πιο γόνιμες αντιπαραθέσεις και τις πολύτιμες υποδείξεις τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Αναπληρωτή Καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και υπεύθυνο του μεταπτυχιακού προγράμματος κ. Θανάση Χρήστου. Τον ευχαριστώ εκ βάθους καρδιάς για την άνογη και νηφάλια επιστημονική καθοδήγηση που παρείχε στους συμφοιτητές μου κι εμένα. Πάνω απ' όλα, όμως, τον ευχαριστώ για τη στήριξη

του και την κατανόησή του σε κάθε βήμα της δίχρονης αυτής πορείας. Χωρίς αυτόν, η εργασία αυτή δε θα είχε ολοκληρωθεί. Αυτονόητο είναι ότι για ενδεχόμενες παραλείψεις της εργασίας η ευθύνη είναι αποκλειστικά της γράφουσας. Τέλος, οφείλω ολόθερμες ευχαριστίες στην αδελφή μου Ζωή και στη μητέρα μου Βασιλική, χωρίς τις οποίες τίποτε δε θα ήταν εφικτό και – κυρίως – τίποτε δε θα είχε νόημα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Ελλάδα τριχοτομήθηκε και υπέστη τριπλή κατοχή: γερμανική, ιταλική, βουλγαρική. Ενώ όμως η Γερμανία και η Ιταλία αναγνώριζαν ότι κατέχουν ξένο έδαφος, η Βουλγαρία διατύπωνε την άποψη ότι «απελευθέρωνε» δικές της, αλύτρωτες περιοχές. Η ορολογία που χρησιμοποιείται όλη αυτήν την περίοδο από τις βουλγαρικές Αρχές είναι ενδεικτική: «Ένωση», «Επαναπατρισμός», «Νέα Βουλγαρία». Ταυτόχρονα, η βουλγαρική διπλωματία δεν παραγνώριζε το γεγονός ότι η οριστική διπλωματική διευθέτηση του θέματος έχει να κάνει με τις γερμανικές διαθέσεις και παραπέμπεται στο μέλλον. Αυτό, λοιπόν, που οι πηγές της εποχής αποκαλούν «την πιο σκληρή κατοχή» ήταν αναφανδόν η εφαρμογή μιας εθνοκαθαρτικής πολιτικής που η Βουλγαρία εφάρμοσε στη Μακεδονία και στη Θράκη καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής στην προσπάθειά της να εκτοπίσει ή να αφανίσει τους Έλληνες της περιοχής. Στην προσπάθειά της δηλαδή να δημιουργήσει de facto μία πραγματικότητα που θα εξυπηρετούσε τις de jure διεκδικήσεις της.

Υπό το πρίσμα αυτό συντάχθηκε η παρούσα εργασία σε μια προσπάθεια να φωτιστούν κάποιες από τις πτυχές αυτής της εθνοκαθαρτικής πολιτικής. Για τον λόγο αυτό στηρίχτηκε σε βασικές πηγές της εποχής, οι οποίες – εκτός των άλλων – αποτελούν εντυπωσιακά δείγματα συλλογής προφορικών μαρτυριών. Τέτοια εργασία είναι η *Μαύρη Βίβλος των Βουλγαρικών Εγκλημάτων εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν και την Δυτικήν Θράκην, 1941 – 1945*, έκθεση της Πανεπιστημιακής Επιτροπής που απαρτιζόταν από τους Καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών και της Θεσσαλονίκης, Δ. Χόνδρο, Ι. Θεοδωρακόπουλο, Ν. Βλάχο, Σ. Κυριακίδη, Χ. Φραγκίστα. Οι καθηγητές μετέβησαν στην περιοχή αμέσως μετά από την Απελευθέρωση και έκαναν επιτόπια έρευνα. Παραμένοντας εκεί για 35 περίπου ημέρες κατέγραψαν τα γεγονότα, όσα στοιχεία μπόρεσαν να βρουν και προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων, που μαρτυρούν τη φρικαλεότητα της περιόδου και την προσπάθεια «**αποορφανισμού**» των Ελλήνων κατοίκων από τους πνευματικούς τους ηγέτες, όπως χαρακτηριστικά σημειώνουν. Υπέβαλαν την έκθεσή τους στον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η Έκθεση είναι εξαιρετικά χρήσιμη και η βάση στην οποία στηρίχτηκαν οι επόμενες μελέτες για την περίοδο και την περιοχή. Εξαίρεση ίσως αποτελούν τα στατιστικά στοιχεία, στα οποία οι αριθμοί δεν συμφωνούν πάντα με τα όσα υποστηρίζονται από τη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία. Η εργασία δε

θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την ενδελεχή μελέτη του έργου του Αθανασίου Χρυσόχου *Η Κατοχή εν Μακεδονία, Βιβλίον Τέταρτον, Οι Βούλγαροι εν Μακεδονία και Θράκη*. Όποιες – εύλογες – ενστάσεις κι αν έχει κάποιος για την προσωπικότητα του Χρυσόχου, δεν μπορεί να παραγνωρίσει τον πλούτο των πληροφοριών που παρέχει το έργο του, ούτε τον θεμελιακό ρόλο που αυτό έχει στην όποια έρευνα επιχειρείται για την επίμαχη περίοδο.

Η ιστορική έρευνα βεβαίως προχωρά και στοιχεία των αρχειακών πηγών αναθεωρούνται ή ακόμη και ελέγχονται ως ανακριβή. Όσον αφορά τα δημογραφικά δεδομένα και τα στατιστικά στοιχεία, ο κύριος κορμός της παρούσας έρευνας ακολουθεί την Ξανθίπη Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, τον Τάσο Χατζηαναστασίου και τον Ευάνθη Χατζηβασιλείου. Την Κοτζαγεώργη, γιατί το βιβλίο της *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, 1941 – 1944* είναι θεμελιακό για όποιον ενδιαφέρεται να μελετήσει αυτήν την ιστορική περίοδο που παραμένει – εν πολλοίς – στο σκοτάδι. Τον Χατζηαναστασίου, γιατί η διδακτορική του διατριβή είναι έγκριτη, σχετικά πρόσφατη και λαμβάνει υπόψη της τα βουλγαρικά αρχεία. Τον Χατζηβασιλείου, γιατί στο βιβλίο του *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος. Δοξάτο Δράμας, 1912 – 1946* έχει προχωρήσει σε βασανιστικό έλεγχο των στοιχείων. Στις υποσημειώσεις παρατίθενται και όσα άλλα στοιχεία κατέστη δυνατό να συγκεντρωθούν, οπότε ο αναγνώστης είναι σε θέση να ελέγξει τις αποκλίσεις και να τις εκτιμήσει αναλόγως.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία βασικά κεφάλαια: στο **πρώτο** επιχειρείται μία αναφορά στην αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας κατά τον Μεσοπόλεμο και στα ανταλλάγματα που ζήτησε και έλαβε για την είσοδό της στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό του Άξονα. Στο **δεύτερο** κεφάλαιο επιχειρείται συνοπτική παρουσίαση των εθνοκαθαρτικών μεθόδων με τις οποίες η Βουλγαρία επιχείρησε τον αφελληνισμό της περιοχής. Στο **τρίτο** κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις πληθυσμιακές μετακινήσεις της περιόδου και αποτίμηση της καταστροφής που ακολούθησε.

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Πριν από την Κατοχή

Για τη Βουλγαρία το όνειρο που δημιούργησε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) εξελίχθηκε σε εφιάλτη και τραύμα, από το οποίο δεν μπορούσε να συνέλθει. Προσπάθησε να πάρει τη ρεβάνς σε όλες τις πολεμικές αναμετρήσεις που ακολούθησαν, τόσο στους Βαλκανικούς πολέμους όσο και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και τα δύο αυτά γεγονότα κατέληξαν στην οριστική απώλεια των εδαφών της Μακεδονίας και της Θράκης, καθώς επίσης και στην έξοδο από την Ελλάδα 92.000 (Ευ. Κωφός) – 96.000 (Χ. Φλάισερ) Σλαβομακεδόνων – Βουλγάρων¹.

Έτσι, γίνεται κατανοητή η διστακτικότητα που επέδειξε στην αρχή του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Το 1940 είναι χρονιά έντονων διαβουλεύσεων του Άξονα με όλες τις δυνάμεις των Βαλκανίων και η Βουλγαρία φαίνεται πρόθυμη να εγκαταλείψει την πολιτική της ουδετερότητας που αρχικά είχε υιοθετήσει, για τέσσερις κυρίως λόγους:

α) Χρειαζόταν μια ισχυρή προστάτιδα δύναμη για την περίπτωση που ο πόλεμος θα επεκτεινόταν στα Βαλκάνια και σε αυτόν τον ρόλο έβλεπε τη Γερμανία, με την οποία εξάλλου τη συνέδεε τόσο η συμμαχία κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου όσο και οι ταπεινωτικές (και τραυματικές) συνθήκες που επιβλήθηκαν στις δύο χώρες από τη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων.

β) Επιπλέον, με τη Γερμανία τη συνέδεαν και οικονομικοί δεσμοί, αφού το 60% των εισαγωγών της προέρχονταν από αυτή και το 89% των εξαγωγών της κατευθύνονταν προς αυτήν και τις Πολωνία και Τσεχοσλοβακία, που τελούσαν υπό τον έλεγχό της.

γ) Οι διαπραγματεύσεις του Άξονα με τη Γιουγκοσλαβία την ίδια χρονική περίοδο καθιστούσαν πιθανή την παραχώρηση της ελληνικής Μακεδονίας (με τη Θεσσαλονίκη) στην τελευταία. Αυτό οπωσδήποτε λειτούργησε καταλυτικά στις μετέπειτα αποφάσεις της βουλγαρικής ηγεσίας, η οποία υπέγραψε την προσχώρησή της στο Τριμερές Σύμφωνο την 1^η Μαρτίου 1941, ενώ η Γιουγκοσλαβία τη δική της

¹ Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα*, Αθήνα 1995, τ.1, σ. 91, Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό κατά τους δύο τελευταίους αιώνες», στα: *Θέματα Ιστορίας*, Αθήνα 1999, σ. 51.

προσχώρηση (με τα εδαφικά ανταλλάγματα που αναφέρθηκαν) στις 25 Μαρτίου του ίδιου έτους².

δ) Η Βουλγαρία δεν έπαψε ποτέ να ελπίζει στην έξοδό της στο Αιγαίο και στη συνακόλουθη «απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών» της στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης – σε μία αναθεώρηση δηλαδή των συνθηκών που της επιβλήθηκαν. Σε αυτή την κατεύθυνση ήταν προσανατολισμένη η εξωτερική της πολιτική κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Αυτό αποκαλύπτει ο Λόγος του Θρόνου που εκφώνησε ο Βασιλιάς Βόρις Γ΄ στις 9 Νοεμβρίου 1941³, αλλά και οι λόγοι που εκφώνησαν στη βουλγαρική Βουλή διάφοροι βουλευτές και αξιωματούχοι, καθώς επίσης και τα προπαγανδιστικά άρθρα βουλγαρικών εφημερίδων ακόμη και τον δραματικό Ιανουάριο του 1944, οπότε η Σόφια είχε ήδη βομβαρδιστεί από τους Συμμάχους και η έκβαση του πολέμου για τη Βουλγαρία ήταν δυσοίωνη⁴.

Η Βουλγαρία, λοιπόν, στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο βρήκε την ευκαιρία να εκφράσει όλα τα αλυτρωτικά αισθήματά⁵. Στο εσωτερικό της χώρας υπήρχε σχεδόν απόλυτη συναίνεση στην προσπάθεια ανάκτησης της Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου (1878). Εκφραστές της προσπάθειας αυτής ήταν τόσο ο Βασιλιάς Βόρις Γ΄, όσο και ο πρωθυπουργός Μπογντάν Φίλωφ. Η μεταστροφή του 1940 γίνεται σταδιακά ορατή με ανθελληνικά δημοσιεύματα και υλικό που περιλαμβάνει τις εδαφικές διεκδικήσεις της Βουλγαρίας και που αποστέλλεται από το Υπουργείο Εξωτερικών στις πρεσβείες της.

Στις 7 Σεπτεμβρίου 1940 η Βουλγαρία υπογράφει με τη Ρουμανία τη **Συμφωνία της Κραϊόβα**, συμφωνία με την οποία η Ρουμανία παραχωρούσε στη Βουλγαρία τη Νότια Δοβρουτσά, ως αντάλλαγμα της συναίνεσης της δεύτερης στη

² Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα 1994, σ. 292.

³ Ξανθίππη Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, 1941 – 1944*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 21 - 26.

⁴ Αθ. Ι. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, Βιβλίον Τέταρτον, Οι Βούλγαροι εν Μακεδονία και Θράκη*, τεύχος Α΄, 1941 - 1942 (στο εξής *Κατοχή*, τευχ. Δ1), Θεσσαλονίκη 1951, τεύχος Β΄, 1943 - 1944 (στο εξής *Κατοχή*, τευχ. Δ2), Θεσσαλονίκη 1952. Η παραπομπή αναφέρεται στο τευχ. Δ2, σ. 269 – 272, 275 και 278 - 279.

⁵ Σπυριδών Γ. Πλουμίδης, *Εδαφος και Μνήμη στα Βαλκάνια, Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία, (1927-'46)*, Αθήνα 2013, σ. 36 και 38.

διέλευση γερμανικών στρατευμάτων από το έδαφός της, που είχε πραγματοποιηθεί νωρίτερα τον ίδιο μήνα. Ο Βόρις Γ΄ απέκτησε το προσωνύμιο «Ενοποιητής/ Ένωτής».

Όταν στις 4.1.1941 οι Χίτλερ και Ρίμπεντροπ υπόσχονται στον πρωθυπουργό Μπογκντάν Φίλωφ την πολυπόθητη έξοδο στο Αιγαίο, κατορθώνουν να υπερκεράσουν τις υποσχέσεις των Η.Π.Α, της Σοβιετικής Ένωσης και της Μεγάλης Βρετανίας – οι τελευταίες ερευνούσαν το ενδεχόμενο της δημιουργίας ενιαίας αυτόνομης Μακεδονίας, προκαλώντας, έτσι, τη διαμαρτυρία του Τσουδερού στον Ήντεν⁶.

Την αναθεωρητική διάθεση της Βουλγαρίας ενθάρρυνε και ο ίδιος ο Αδόλφος Χίτλερ σε αγόρευσή του στο Ράιχσταγκ στις 4.5. 1941: *«Χαιρετίζουμε το γεγονός ότι τώρα πλέον οι σύμμαχοί μας είναι σε θέση να ικανοποιήσουν τις δίκαιες εθνικές και πολιτικές φιλοδοξίες τους[...]. Ιδιαίτερα μας συγκινεί ότι επανορθώνεται η αδικία που υπέστη άλλοτε η Βουλγαρία, γιατί, αφού ο γερμανικός λαός έκανε δυνατή με τα όπλα την αναθεώρηση αυτή, πιστεύουμε ότι εκπληρώσαμε μία ιστορική υποχρέωση ευγνωμοσύνης προς τον πιστό μας σύμμαχο του μεγάλου πολέμου»*⁷.

Στο πλαίσιο αυτό, η Βουλγαρία δέχτηκε να προσφέρει στη Γερμανία την αρωγή που τόσο η τελευταία είχε ανάγκη στα μετόπισθεν της επιχείρησης «Μπαρμπαρόσα» εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης αλλά και την ελεύθερη διέλευση των στρατευμάτων της στα Βαλκάνια. Οι Φίλωφ και Ρίμπεντροπ (παρουσία του Χίτλερ) υπέγραψαν στη Βιέννη το **Τριμερές Σύμφωνο της 1^{ης} Μαρτίου 1941**, όταν διαφαινόταν η παρέμβαση της Γερμανίας υπέρ της Ιταλίας στο θέμα της Ελλάδας, κάτι που νομοτελειακά θα οδηγούσε στην ήττα της τελευταίας και ταυτόχρονα θα καθιστούσε ορατό τον κίνδυνο να καρπωθεί η Γερμανία τα εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης. Για την υπογραφή του Συμφώνου αυτού η Βουλγαρία έλαβε τα εξής ανταλλάγματα:

α. Της παραχωρείτο η **διοίκηση** του μεγαλύτερου τμήματος της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, όπου μεγάλο μέρος του «συγγενούς» πληθυσμού χαιρέτισε την *«απελευθέρωση από τον σερβικό εθνικισμό»*⁸.

⁶ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 91 - 92.

⁷ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 90.

⁸ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 94.

β. Της δινόταν η πολυπόθητη έξοδος στο Αιγαίο, εντός της γραμμής που οριοθετούσαν τα δύο ποτάμια: από τις εκβολές του Στρυμόνα έως το δέλτα του Έβρου. Στην κατοχή της δηλαδή βρίσκεται η Ανατολική Μακεδονία και η Δυτική Θράκη, η λωρίδα γης που της είχε παραχωρηθεί με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) και της είχε αφαιρεθεί με τη Συνθήκη του Νεϊγύ (1919) – περιοχή όμως στην οποία ο πληθυσμιακός συσχετισμός παρουσιάζει πρόβλημα και δεν ευνοεί πια τη Βουλγαρία.

Δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι η Βουλγαρία κατακτά αναίμακτα την πολυπόθητη έξοδο στο Αιγαίο: δεν κηρύσσει ακόμη τον πόλεμο εναντίον της Ελλάδας καθισχάζοντας έτσι και την Άγκυρα ως προς τις βλέψεις της. Το τριμερές Σύμφωνο καθιστούσε τη Βουλγαρία δύναμη κατοχής και όχι πλήρους κυριότητας της επίμαχης περιοχής. Η οριστική διευθέτηση του θέματος μετατίθετο για το τέλος του πολέμου, παρά τις προσπάθειες της Βουλγαρίας να δεσμευτεί η Γερμανία με μυστικό σύμφωνο.⁹ Τα επίσημα γερμανικά έγγραφα αποδεικνύουν εξάλλου ότι για τη Γερμανία η περιοχή τελεί υπό «βουλγαρική διοίκηση»¹⁰. Τυπικά επρόκειτο για μία εντολή τήρησης της τάξης, όπως προκύπτει και από τηλεγράφημα της 17^{ης} Απριλίου 1941 που εστάλη από τον Ρίμπεντροπ στη γερμανική πρεσβεία στην Άγκυρα: «Έχει ήδη αυτοδεσμευτεί η κατοχή της ελληνικής Θράκης για τον βουλγαρικό στρατό. [...]. Αν σας το ζητήσει αυτό η τουρκική κυβέρνηση, θα περιοριζόσαστε να εξηγήσετε με μεγάλη ακρίβεια ότι ο βουλγαρικός στρατός δεν έχει λάβει μέρος στις συμπλοκές εναντίον της Ελλάδας και ούτε πρόκειται να λάβει στο μέλλον. Θα ήταν, ωστόσο, ορθό μερικοί βουλγαρικοί σχηματισμοί τώρα [...] να πάνε στη Θράκη, όσο θα ήταν αναγκαίο για τη διαφύλαξη της ησυχίας και της ασφάλειας και για την οργανωμένη διοίκηση της χώρας»¹¹.

Στον τομέα των εδαφικών διεκδικήσεων, παραμένουν εκκρεμή τα ζητήματα της Θεσσαλονίκης και της λωρίδας γης κοντά στα σύνορα με την Τουρκία. Όσον αφορά στο πρώτο ζήτημα, η Βουλγαρία σταθερά αλλά διακριτικά επανερχόταν προς τις

⁹ Τάσος Χατζηαναστασίου, «Η Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, Αθήνα 2006, τ. 16, σ. 311.

¹⁰ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 94, σημ. 45.

¹¹ Θανάσης Χρήστου, *Ο ρόλος των Νέων στο Μέτωπο, στην Κατοχή και στην Αντίσταση (1940 – 1944), Τα διπλωματικά τεκμήρια*, Αθήνα 2017, τ. 2, σ. 158 - 159.

γερμανικές Αρχές καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, διεκδικώντας και τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης. Εκεί, όμως, το ζήτημα του εκτοπισμού της εβραϊκής Κοινότητας καθόρισε και την τύχη της πόλης. Σε σχέση με το δεύτερο ζήτημα, οι Γερμανοί, για να αποφευχθεί ενδεχόμενη αντίδραση της Τουρκίας, καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου εξαιρούν από τη βουλγαρική διοίκηση τη λωρίδα ανατολικά της γραμμής Σβίλεγκραντ – Αλεξανδρούπολης, έκτασης 2.800 τετρ. χλμ.¹² και επιβάλλουν εκεί γερμανική διοίκηση με έδρα το Διδυμότειχο.

Στις 18 Απριλίου 1941 ο Βούλγαρος πρέσβης στο Βερολίνο τηλεγράφησε στην κυβέρνησή του ότι η Γερμανία επιτρέπει τη διέλευση των βουλγαρικών στρατευμάτων στην Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, κάτι που πραγματοποιήθηκε στις 20 Απριλίου 1941. Στις 23 Απριλίου η Ελλάδα αντιδρά διακόπτοντας τις διπλωματικές της σχέσεις με τη Βουλγαρία, ενώ την επομένη (24 Απριλίου 1941) η Βουλγαρία κηρύσσει και τυπικά τον πόλεμο εναντίον της Ελλάδας.

Η πολιτική αυτή, ωστόσο, έβρισκε αντιμέτωπη την ίδια την πραγματικότητα. Συνημμένο σύμφωνο στη Συνθήκη του Νειγύ (1919) προέβλεπε εθελούσια ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στις δύο χώρες. Οι δυσχέρειες που είχαν ανακύψει κατά την εφαρμογή της ανταλλαγής είχαν υπερκεραστεί, κυρίως με το Σύμφωνο Πολίτη – Καλφώφ¹³ και στη διάρκεια του Μεσοπολέμου η περιοχή είχε σε μεγάλο βαθμό εξελληνιστεί – βίαια σύμφωνα με τη Βουλγαρία.

Στο διπλωματικό επίπεδο εκείνης της περιόδου η Βουλγαρία παρουσιάζει την κατάσταση ως εξής: υποστηρίζει ότι μετά από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι Έλληνες είχαν εκτοπίσει άνω του ενός εκατομμυρίου Βούλγαρους προξενώντας έτσι προβλήματα στο εσωτερικό της, καθώς στάθηκε αδύνατο να ενσωματώσει τις προσφυγικές ροές που είχαν ανακύψει. Η λύση που πρόκρινε η βουλγαρική διπλωματία ήταν ο επαναπατρισμός των Βουλγάρων στην «πατρογονική» γη της Μακεδονίας και της Θράκης και η μετοικεσία μέρους του ελληνικού πληθυσμού στη Θεσσαλία¹⁴. Επιπλέον, οι Βούλγαροι διπλωμάτες της περιόδου ανεβάζουν τον αριθμό της εναπομείνας στην Ελλάδα μειονότητάς τους σε 200.000 άτομα. Οι ελληνικές

¹² Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 93.

¹³ Κ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 148 - 149 και 202 - 203.

¹⁴ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 95.

απογραφές αποτυπώνουν εντελώς διαφορετική εικόνα: η απογραφή του 1928 καταγράφει 82.000 σλαβόφωνους, ενώ εκείνη του 1940 86.000. Τα στοιχεία των ελληνικών απογραφών συμφωνούν περισσότερο με τις εκτιμήσεις της Κοινωνίας των Εθνών¹⁵.

Γεγονός ήταν ότι ο πληθυσμιακός συσχετισμός το 1941 δεν έστρεφε την πλάστιγγα υπέρ της Βουλγαρίας. Η τελευταία προσπάθησε να αντιμετωπίσει την κατάσταση με οργανωμένο «εκβουλγαρισμό» της επίμαχης περιοχής: ενθάρρυνε τις προσφυγικές ροές της πρώτης περιόδου (το καλοκαίρι του 1941, μέχρι του σημείου που συνάντησε τη γερμανική αντίδραση), προσπάθησε να δημιουργήσει δημογραφικό κενό, το οποίο σκόπευε να καλύψει με εκτεταμένο εποικιστικό πρόγραμμα και όλες οι κινήσεις της αποσκοπούσαν στη δημιουργία τετελεσμένων, μιας *de facto* κατάστασης, που θα διευκόλυνε τις *de jure* διεκδικήσεις της στο τέλος του πολέμου. Τα μέτρα που ελήφθησαν προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν ιδιαίτερος σκληρά – η πολιτική της Βουλγαρίας στην περιοχή καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής ήταν εθνοκαθαρτική¹⁶.

Οι μέθοδοι εθνοκάθαρσης που ακολουθεί είναι οι εξής:

α) Η Βουλγαρία καθαιρεί όλες τις ελληνικές Αρχές (διοικητικές, θρησκευτικές, εκπαιδευτικές, οικονομικές) και τις αντικαθιστά με βουλγαρικές. Η αντικατάσταση αυτή είναι η μεγαλύτερη που συνέβη σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη¹⁷. Στο πλαίσιο αυτό, αρχικά επιτρέπει τη δημιουργία προσφυγικών ροών και εν συνεχεία απελαύνει τους πνευματικούς ταγούς του τόπου. Αποκορύφωμα αυτής της πολιτικής υπήρξε το 1942 ο νόμος περί ιθαγένειας, βάσει του οποίου σκόπευε να απελάσει όποιον δεν αποδεχόταν τη βουλγαρική υπηκοότητα.

β) Οδηγεί στην εξαθλίωση τους Έλληνες της περιοχής: η υπερφορολόγηση του επιτηδεύματος και της ακίνητης περιουσίας, η απαγόρευση της άσκησης επαγγέλματος σε όποιον δεν «βουλγαρογραφόταν», η επιβολή του «συνεταιρισμού» με Βούλγαρο συνεταιίρο είναι μερικές από τις μεθόδους που επιβλήθηκαν και

¹⁵ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 95. Αρ. υποσημ. 46.

¹⁶ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος. Δοξάτο Δράμας, 1912 – 1946*, Αθήνα 2014, σ. 206 - 213.

¹⁷ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 53.

επέφεραν τον οικονομικό μαρασμό των Ελλήνων της περιοχής. Οι μέθοδοι αυτές, σε συνδυασμό με την απαγόρευση αγοράς τροφίμων από τους Έλληνες και τη συστηματική επίταξη της παραγωγής, είχαν ως φυσικό επακόλουθο τον λιμό.

γ) Σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής πραγματοποιείται συστηματική κατατρομοκράτηση του πληθυσμού: η απαγόρευση της γλώσσας, τα μαζικά αντίποινα για τις αντιστασιακές ενέργειες, οι φόνοι, οι φυλακίσεις, η απαγγελία ανυπόστατων κατηγοριών, οι βασανισμοί, οι ξυλοδαρμοί, οι βιασμοί, η απειλή εκτοπισμού στα διαβόητα «ντουρντουβάκια» για καταναγκαστική εργασία, η ομηρία, η λεηλασία και η υφαρπαγή της περιουσίας τρέπουν τον πληθυσμό πανικόβλητο σε φυγή¹⁸.

¹⁸ Ε. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 61- 62.

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Κατοχή

1. Διοίκηση

Η πρώτη κίνηση που έκανε το βουλγαρικό κράτος για να δηλώσει την παρουσία του στην περιοχή ήταν συμβολική: υπεστάλησαν παντού οι ελληνικές σημαίες και αντικαταστάθηκαν από βουλγαρικές, με τις οποίες υποχρεώθηκαν να εφοδιαστούν και τα καταστήματα¹⁹.

Η δεύτερη κίνηση ήταν διοικητική: οι ελληνικές («απελευθερωμένες» σύμφωνα με τη Βουλγαρία) επαρχίες υπήχθησαν διοικητικά σε μεγαλύτερες βουλγαρικές και συγκεκριμένα στην Δ΄ Διοικητική Περιφέρεια του βουλγαρικού κράτους. Η περιοχή ονομάστηκε «Μπελομόριε» («Αιγίδα»). Έδρα της ορίστηκε η Ξάνθη και πρώτος διοικητής της ο Ηλίας Κοζουχάρωφ (διορίστηκε στις 3 Μαΐου 1941). Η «Αιγίς» διαιρέθηκε σε έντεκα επαρχίες (Αλεξανδρουπόλεως, Κομοτηνής, Ξάνθης, Καβάλας, Δράμας, Σερρών, Σιδηροκάστρου, Ζίχνης, Θάσου, Ελευθερούπολεως και Χρυσούπολεως).

Από στρατιωτικής άποψης η περιοχή χωρίστηκε σε τρεις στρατιωτικές διοικήσεις – έδρες ισάριθμων μεραρχιών: **α)** Σιδηροκάστρου – Σερρών και Ζίχνης, **β)** Δράμας – Καβάλας – Ελευθερούπολης – Χρυσούπολης – Θάσου – Ξάνθης, **γ)** Κομοτηνής – Αλεξανδρούπολης. Οι βουλγαρικές Αρχές εγκατέστησαν τμήματα του στρατού σε όλους τους μεγάλους οικισμούς. Προϊόντος του χρόνου, οι ανάγκες σε στρατεύματα αυξήθηκαν και από τον Νοέμβριο του 1943 συστήθηκε και Β΄ Σώμα Στρατού²⁰.

Η «ένωση» με τη Βουλγαρία κηρύχτηκε επισήμως στις 14 Μαΐου 1941, μετά από την ολοκλήρωση της διοικητικής ενσωμάτωσης, η οποία είχε καταστεί εφικτή με τη μεταφορά ανώτερων διοικητικών υπαλλήλων, Δημάρχων, Έπαρχων και Νομαρχών

¹⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 16.

²⁰ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 52. Οι διοικητές της περιοχής ήταν τρεις: Ηλίας Κοζουχάρωφ (3.5.1941 – 20.10.1941). Αντικαταστάθηκε μετά από τα γεγονότα της Δράμας). Χρίστο Γκέρτσικωφ (21.10.1941 – 7.7.1942). Στέφαν Κλέτσκωφ (8.7.1942 – 7.9.1944).

από τη Βουλγαρία. Κατά τη μεταφορά του διοικητικού προσωπικού προκρίθηκαν όσοι είχαν μεταναστεύσει με τη Σύμβαση Ανταλλαγής και όσοι είχαν στενή σχέση με το Κομιτάτο²¹.

Τα δικαστήρια υπήχθησαν στη δικαιοδοσία των περιφερειακών δικαστηρίων Φιλιππουπόλεως και Κίρτζαλη. Η αντικατάσταση των Αρχών είχε στις περισσότερες πόλεις ως κοινό παρονομαστή τη βιαιότητα και τη σπουδή με την οποία έγινε. Πραγματοποιήθηκε τμηματικά το πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου και περιλάμβανε την αντικατάσταση της χωροφυλακής και την κατάληψη των δημαρχιακών, νομαρχιακών και επαρχιακών καταστημάτων, νοσοκομείων και δικαστικών μεγάρων. Κατασχέθηκαν άμεσα τα χρηματοκιβώτια, το ταμείο, τα αρχεία, ενώ κατά περιπτώσεις (Αλεξανδρούπολη) η αντιμετώπιση του δημάρχου υπήρξε σκαιότατη. Στους υπαλλήλους ανακοινώθηκε ότι απολύονταν και ότι ως ιδιώτες μπορούσαν να αποχωρήσουν²².

Τις πρώτες αυτές μέρες δεν έλειψαν ούτε οι μεμονωμένες περιπτώσεις λεηλασιών, βιασμών και δολοφονιών. Στην Αλεξανδρούπολη οι έφεδροι διατάχθηκαν να εμφανιστούν στο Φρουραρχείο, όπου ταπεινώνονταν, γυμνώνονταν και ενίοτε δέρνονταν²³.

Παρά τα μεμονωμένα έκτροπα, η βουλγαρική διοίκηση στην αρχή θέλησε να εμφανιστεί ως ήπια. Η βουλγαρική προπαγάνδα αναζήτησε τα ερείσματά της στους βουλγαρογενείς και στη διάσπαση του γηγενούς στοιχείου. Οι Αρχές Κατοχής υπόσχονταν ότι οι φιλήσυχοι πολίτες δεν κινδύνευαν και οι μόνοι που θα στοχοποιούνταν ήταν οι Έλληνες πρόσφυγες. Οι τελευταίοι ήταν επήλυδες – σε αντίθεση με τους Βούλγαρους εποίκους που είχαν διωχθεί από τις πατρογονικές εστίες τους και τώρα επέστρεφαν σε αυτές. Το γεγονός ότι ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός είχε στελεχωθεί από Έλληνες προερχόμενους από την Παλαιά Ελλάδα αποδείκνυε, σύμφωνα με τη βουλγαρική προπαγάνδα, την έλλειψη εμπιστοσύνης του

²¹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 12.

²² Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 14 - 15. Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 51.

²³ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 15.

ελληνικού κράτους στο πρόσωπό τους, αφού στην πραγματικότητα όλοι οι Μακεδόνες και οι Θράκες ήταν Βούλγαροι²⁴.

Στο πλαίσιο αυτό η προσπάθεια να μεταβληθεί η φυσιογνωμία του τόπου ήταν έντονη. Από τις πρώτες μέρες ζητήθηκε από τους κατοίκους να αλλάξουν τις καταλήξεις των επιθέτων τους προσθέτοντας τις καταλήξεις –εφ και –ωφ. Στην περίπτωση μάλιστα της Καβάλας αυτό δημιούργησε μεγάλη σύγχυση, οπότε και εντέλει ζητήθηκε η αλλαγή μόνο σε όσους από τους κατοίκους δήλωναν ότι αισθάνονται Βούλγαροι²⁵.

²⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 25.

²⁵ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 18.

2. Τρομοκρατία

Η κατατρομοκράτηση του ελληνικού λαού στηρίχτηκε στην εμφάνιση των παραστρατιωτικών οργανώσεων στην περιοχή και φυσικά στις φονικές ημέρες που ακολούθησαν το κίνημα στη Δράμα.

2.1. Παραστρατιωτικές Οργανώσεις

Ο βασικός μηχανισμός οργανώθηκε από τις παραστρατιωτικές οργανώσεις (σύνδεσμοι αξιωματικών κ.α.), οι οποίες έδρασαν πολλές φορές υπό τον μανδύα αθλητικών και πολιτιστικών συλλόγων. Το βασικό τους έργο ήταν η διοργάνωση φιλοβουλγαρικών οργανώσεων, αλλά δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις που έδρασαν επικουρικά στη χωροφυλακή²⁶. Τέτοιες οργανώσεις ήταν:

- «Σύλλογοι Εφέδρων Αξιωματικών» και «Σύλλογοι Εφέδρων Υπαξιωματικών». Ιδρύθηκαν σε όλες τις πόλεις και κατατρομοκρατούσαν τον γηγενή πληθυσμό²⁷.
- Η Οργάνωση της Βουλγαρικής Νεολαίας. Η οργάνωση είχε πληθώρα από παρακλάδια: «Μομτσίλ Γιουνάκ» (μτφ. «Παλικάρι») στην Ξάνθη, «Προσβέτα» (μτφ. «Παιδεία») στην Κομοτηνή, «Εθνική Βουλγαρική Λέσχη» στις Σέρρες²⁸.
- Οι Νεαροί Πολεμιστές/Μαχητές της Αλεξανδρούπολης, οι οποίοι συγκροτήθηκαν σε σώμα στις 8 Αυγούστου 1943. Επρόκειτο για έναν παραστρατιωτικό σύλλογο, που απαρτιζόταν από νεαρούς αγρότες, γι' αυτό και παρακλάδι της ομάδας ήταν ο Αγροτικός Σύλλογος Νεαρών Πολεμιστών. Η λειτουργία του ήταν νομότυπη, είχε καταστατικό, εκλεγμένο διοικητικό συμβούλιο και στην εναρκτήρια τελετή του παρέστη ο υπουργός Στρατιωτικών στρατηγός Ν. Μίχωφ. Η συγκρότησή τους σε σώμα διαφημίστηκε από τον βουλγαρικό Τύπο και στο γεγονός δόθηκε πανηγυρικός χαρακτήρας. Παρόμοια τελετή πραγματοποιήθηκε στην Κομοτηνή, στην οποία μεταφέρθηκε κόσμος από όλη τη Δυτική Θράκη. Την 28^η Νοεμβρίου

²⁶ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 314.

²⁷ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 57 - 58.

²⁸ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 58.

οργανώθηκαν στις Σέρρες αθλητικοί αγώνες πένθους για τη συμπλήρωση τριμήνου από τον θάνατο του βασιλιά Βόριδος ²⁹.

- Ομάδα Μπράνκι – Οργάνωση των Υπερασπιστών. Επισκέπτονταν στρατώνες, νοσοκομεία, φυλάκια και επιδείκνυαν κοινωνική δράση, διοργανώνοντας διαλέξεις με θέματα όπως «Κομμουνισμός», «Η φυσιογνωμία του υπερασπιστικού αρχηγού ως κοινωνικού αγωνιστού και εκπαιδευτού», «Το αήττητο πνεύμα του Βουλγαρισμού», «Επί της οδού του ημετέρου αγώνος». Ως τον Απρίλιο του 1944 είχαν καταρτίσει και «αστυνομικό» τμήμα³⁰. Ίδρυσαν παραρτήματα σε όλες τις μεγάλες πόλεις (Ξάνθη, Δράμα, Καβάλα, Αλεξανδρούπολη, Κομοτηνή, Σέρρες). Εκτός από τις διαλέξεις, ιδιαίτερη κατήχηση γινόταν σε παιδιά, με στόχο, σε περίπτωση ανάγκης, τα παιδιά να χρησιμοποιηθούν ως Πολιτοφυλακή³¹.
- Ομάδα «Σμπόρνι» (μτφ. «Ενωτικών»).
- Ομάδα «Ορλόβι» (μτφ. «Αετών»).
- Ομάδα «Στεφάνων».
- Βουλγαρική Αερολέσχη στη Δράμα. Στόχος της ομάδας ήταν να εμφυσήσει στα μέλη της το βουλγαρικό πνεύμα.
- Ίδρύθηκαν αθλητικά σωματεία, τα εγκαίνια των οποίων γίνονταν με κάθε επισημότητα και με ολοφάνερους τις προθέσεις των Αρχών ως προς τον αφομοιωτικό ρόλο του γηγενούς στοιχείου, που το σωματείο καλείτο να διαδραματίσει.

Διαβόητες για τη δράση τους ήταν και οι ανεπίσημες ενώσεις, στις οποίες ενεργό ρόλο έπαιζαν και δημοσιογράφοι των βουλγαρικών εφημερίδων. Τέτοιο ρόλο διαδραμάτισαν: **α)** Στην Κομοτηνή και στην Αλεξανδρούπολη οι δύο «Θρακικοί Σύλλογοι». **β)** Στις Σέρρες και στο Σιδηρόκαστρο η ΒΜΡΟ μέλη της οποίας ήταν φανατικοί κομιτατζήδες. **γ)** Στις Σέρρες, στην Καβάλα και στη Δράμα η «Αδελφότητα του Ίλντεν», η οποία έδρασε και εναντίον εποίκων που δεν έλκυαν την καταγωγή τους από την περιοχή. **δ)** Στην Καβάλα, στις Σέρρες, στην Κομοτηνή και

²⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 193 - 194 και 200 - 201.

³⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 260 - 261.

³¹ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 58.

στην Αλεξανδρούπολη έδρασαν φιλογερμανικές οργανώσεις όπως ο «Ράτνικ» (μτφ. «Φασίστας»), ο «Γάνιου βοϊβόντα» (μτφ. «Ο βοεβόδας Τάνιο») ³².

³² Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 59 - 60.

2.2 Η περίπτωση της Δράμας

2.2.1. Τα γεγονότα της Δράμας

Τα γεγονότα που παρατίθενται αφορούν το διήμερο των μαζικών αντιποίνων που επιβλήθηκαν στους κατοίκους του Νομού Δράμας, με αφορμή εκτεταμένο σαμποτάζ που επιχειρήθηκε τη νύχτα της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1941. Να σημειωθεί ότι οι αριθμοί, για άλλη μια φορά, ποικίλουν ανάλογα με τις πηγές. Στον κύριο κορμό της αφήγησης ακολουθούνται τα στοιχεία που έχει συμπεριλάβει ο Τάσος Χατζηαναστασίου στην *Ιστορία των Ελλήνων*, στο κεφάλαιο με τίτλο «Η Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη», ενώ στις παραπομπές ενσωματώνονται στοιχεία που ανευρέθησαν σε άλλες πηγές.

Η πρώτη σοβαρή επίθεση του αντάρτικου εκδηλώθηκε στο Δοξάτο, στις 21.00 το βράδυ της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1941, εναντίον του τοπικού σταθμού της Χωροφυλακής στο Δοξάτο. Η επιχείρηση οργανώθηκε από είκοσι οκτώ αντάρτες, που ενώθηκαν με ομάδα του χωριού. Στο χωριό κατέφτασαν βουλγαρικές Αρχές και ο ίδιος ο Νομάρχης Δράμας. Παρά τον καταγισμό των πυρών που δέχτηκαν, κατόρθωσαν να εισέλθουν στο κτήριο της Χωροφυλακής, το οποίο, όμως οι αντάρτες πυρπόλησαν. Από τη συμπλοκή σκοτώθηκαν οκτώ Βούλγαροι χωροφύλακες, ένας Έλληνας δωσίλογος και από τη μεριά των ανταρτών ο 17χρονος Θεοχάρης Τσεπίσταλης από τη Χωριστή Δράμας. Οι αντάρτες (αφήνοντας το πτώμα του 17χρονου πίσω) έφυγαν, μαζί με διακόσιους περίπου κατοίκους του χωριού, που – εύλογα – φοβήθηκαν τα αντίποινα.

Το ίδιο βράδυ επιθέσεις πραγματοποιήθηκαν σε 23 ακόμη χωριά του Νομού Δράμας, σε χωριά της επαρχίας Φυλλίδος Σερρών και της περιοχής του Παγγαίου, που ανήκε στη διοίκηση της Καβάλας – στην τελευταία αυτή περιοχή οι βουλγαρικές Αρχές αναγκάστηκαν να καταφύγουν στις πόλεις³³. Οι στόχοι ήταν κοινοτικά και αστυνομικά αρχεία, ταμεία των κοινοτικών γραφείων, γραφομηχανές, ραδιόφωνα, όπλα, σιδηροδρομικές και οδικές γέφυρες. Οι αντάρτες κατέβασαν τη βουλγαρική σημαία και, κατά περιπτώσεις, την αντικατέστησαν με ελληνική ή με την κόκκινη του

³³ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 327.

Διεθνούς Εργατικού – Κομμουνιστικού Κινήματος. Επιπλέον, καλούσαν τους νέους σε εθελοντική συστράτευση, αλλά και σε αναγκαστική «επιστράτευση»³⁴.

Δολιοφθορές επιχειρήθηκαν στην πόλη της Δράμας, αλλά χωρίς επιτυχία. Εξαιρεση αποτέλεσε η επιτυχής ανατίναξη του εργοστασίου ηλεκτροπαραγωγής του Χατζόπουλου στα νοτιοδυτικά της πόλης.

Το ίδιο βράδυ υπήρξαν και έμψυχοι στόχοι: **α)** εκπρόσωποι της βουλγαρικής διοίκησης. Σημειώθηκαν 25 εκτελέσεις, 18 άνθρωποι τραυματίστηκαν και άλλοι 18 αιχμαλωτίστηκαν. **β)** Έλληνες δωσίλογοι. **γ)** Πολιτικοί (ακόμη και προσωπικοί) αντίπαλοι, από την περίοδο του Μεσοπολέμου – η εξέγερση έδωσε την ευκαιρία για ένα ξεκαθάρισμα προπολεμικών λογαριασμών³⁵.

³⁴ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 326 - 327.

³⁵ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 327. Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 267.

2.2.2. Αντίποινα – Μαρτυρικά χωριά

Τα βουλγαρικά αντίποινα ξεκίνησαν το ίδιο βράδυ με τη λήψη μέτρων στην πόλη της Δράμας: **α)** Απαγορεύτηκε αυστηρά η κυκλοφορία. **β)** Υπήρξε μαπαράζ κατ' οίκον ερευνών και συλλήψεων. **γ)** Έγινε συστηματική έφοδος σε αποθήκες (κυρίως στις καπναποθήκες, δεδομένου ότι η Αριστερά είχε τα ερείσματά της στους καπνεργάτες). **δ)** Εκτελέστηκε όποιος συνελήφθη από περίπολο να κινείται στους δρόμους. Υπολογίζεται ότι οι εκτελέσεις στην πόλη της Δράμας ανέρχονται σε 1.500 ανθρώπους (μεταξύ των οποίων γυναικόπαιδα)³⁶. Δεδομένου ότι η 29^η Σεπτεμβρίου ήταν ημέρα Δευτέρα και υπήρχε παζάρι, πολλοί έχασαν τη ζωή τους, απλώς γιατί είχαν πάει στην πόλη της Δράμας για το παζάρι!

Την επόμενη ημέρα ξεκίνησε επιχείρηση του βουλγαρικού στρατού για την αποκατάσταση της τάξης στα χωριά – ξεκινώντας από το Δοξάτο και τη Χωριστή. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε παντού ήταν η ίδια, οπότε κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν ενδεικτικά τα γεγονότα σε αυτά τα δύο χωριά.

Στο **Δοξάτο**, όπου οι Βούλγαροι διέταξαν τους κατοίκους να κλειστούν στα σπίτια τους, έγινε έρευνα κατ' οίκον, αρπαγή της κινητής περιουσίας και κατά περιπτώσεις πυρπολήσεις των σπιτιών³⁷. Συνέλαβαν όλους τους άνδρες (200 άτομα)³⁸ ηλικίας 17 – 50 ετών, τους έκλεισαν στο σχολείο και από το απόγευμα της 29^{ης} Σεπτεμβρίου άρχισαν να τους εκτελούν, κατά δεκαμελή τμήματα, χωρίς φυσικά να

³⁶ Τ. Χατζηαναστασίου, «Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής», στο: *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, 1941 – 1944*, επιμ. Ξανθίππη Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 203. Εδώ ο Χατζηαναστασίου αποδέχεται τον αριθμό των 1.500 νεκρών που αναφέρει η Πανεπιστημιακή Επιτροπή. Αντιθέτως ο ίδιος συγγραφέας κατεβάζει τον αριθμό των νεκρών της Δράμας σε 543 θύματα στο «Η Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, Αθήνα 2006, τ. 16, σ. 328.

³⁷ Έκθεσις των Καθηγητών Πανεπιστημίου Αθηνών – Θεσσαλονίκης, *Η Μαύρη Βίβλος των Βουλγαρικών Εγκλημάτων εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν και την Δυτικήν Θράκην, 1941 – 1945*, Αθήνα 1945, σ. 25. (Στο εξής Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*).

³⁸ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, Τ. Χατζηαναστασίου, «Προσωπική και συλλογική Μνήμη από τις εμπειρίες της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία (1941 – 1944)», στο: *Μετά τον Πόλεμο*, επιμ. Mark Mazower, (β' έκδοση, αναθεωρημένη) Αθήνα 2004, σ. 318. Η Κοτζαγεώργη ανεβάζει τον αριθμό των εκτελεσθέντων σε 350. Ο Χατζηβασιλείου αποδέχεται την καταγραφή των Πασχαλίδη και Χατζηαναστασίου και θεωρεί συχνό φαινόμενο η έρευνα να αποδεικνύει τον αριθμό των νεκρών σε παρόμοιες περιπτώσεις μειωμένο κατά 30%.

προηγηθεί ανακριτική διαδικασία. Δεύτερος στόχος ήταν η Χωριστή (Τσατάλτζα), όπου στις 30 Σεπτεμβρίου εκτελέστηκαν 147 άνθρωποι³⁹.

Φόρο αίματος, όμως, πλήρωσαν και τα υπόλοιπα χωριά του νομού Δράμας, κυρίως ο άμαχος πληθυσμός που δεν γνώριζε τίποτε, αφού οι μνημένοι πρόλαβαν και ανέβηκαν στο βουνό. Υπολογίζεται ότι τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1941 έχασαν στην περιοχή τη ζωή τους 5.016 κάτοικοι της Δράμας, του Δοξάτου και των χωριών της περιοχής⁴⁰. Τα πτώματα αφήνονταν άταφα και επιτράπηκε στους κατοίκους να τα ενταφιάσουν σε ομαδικούς τάφους μετά από 4 ή 5 ημέρες⁴¹. Όσοι γλίτωσαν, το κατόρθωσαν είτε παριστάνοντας τους νεκρούς στις μαζικές εκτελέσεις, δωροδοκώντας Βούλγαρους στρατιώτες⁴² ή επειδή οι εκτελεστές ήταν συχνά μεθυσμένοι και αστοχούσαν⁴³. Την πληροφορία που παραδίδει ο Χρυσόχοου ότι οι κάτοικοι του Δοξάτου κλήθηκαν να πληρώσουν τις σφαίρες με τις οποίες οι Βούλγαροι εκτέλεσαν τον άμαχο πληθυσμό επιβεβαιώνει και ο Ευ. Χατζηβασιλείου⁴⁴.

Το επόμενο χρονικό διάστημα η κατατρομοκράτηση του πληθυσμού έλαβε δυσθεώρητες διαστάσεις. Οι φυλακισμένοι ξυλοκοπούνταν αλύπητα, πολλοί δεν άντεχαν και πέθαιναν, ανεβάζοντας τον αριθμό των νεκρών⁴⁵. Για ασήμαντη αφορμή άνθρωποι πυροβολούνταν, ενώ μαρτυρούνται περιπτώσεις κατά τις οποίες οι βουλγαρικές Αρχές δεν δίσταζαν να περιφέρουν τα κομμένα κεφάλια των νεκρών στα χωριά για παραδειγματισμό⁴⁶.

Να σημειωθεί ότι σε όσα χωριά οι βουλγαρικές Αρχές δεν βρήκαν τους νεότερους άντρες (οι οποίοι είχαν διαφύγει στα βουνά) θανάτωναν τους γέροντες.

³⁹ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, Τ. Χατζηναστασίου, *ό.π.*, σ. 318: αναφέρουν 135 άνδρες.

⁴⁰ Ιωάννης Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Θεόδωρος Νημάς, Χάρις Σχουνάκη – Χελιώτη, *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, Αθήνα 2014, σ. 125.

⁴¹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 26.

⁴² Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 65 και 67.

⁴³ Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 237.

⁴⁴ Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 241.

⁴⁵ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 66.

⁴⁶ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 71.

Τους διαφυγόντες στα βουνά ανέλαβε η Αεροπορία, η οποία προχώρησε σε βομβαρδισμούς. Κοινός τόπος υπήρξε η λαφυραγωγία και οι βιασμοί γυναικών⁴⁷ καθώς επίσης και η καταστροφή των χωριών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι κάτοικοι του χωριού Κρωμνικού Ξάνθης επέστρεψαν στα σπίτια τους μετά από την Απελευθέρωση, αλλά βρήκαν μόνο «*τοιίχους και σκεπές*». Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Ανικοδομήσεως, στον νομό Δράμας καταστράφηκε το 36.5% του συνόλου των κτηρίων⁴⁸. Πρέπει να τονιστεί επίσης ότι κατά μεμονωμένες περιπτώσεις υπήρξαν παρεμβάσεις – σωτήριες για εκατοντάδες Έλληνες – Βούλγαρων αξιωματούχων, ενώ παρευρισκόμενοι Γερμανοί στρατιώτες κινηματογραφούσαν απαθώς τα τεκταινόμενα – με εξαίρεση την περίπτωση της Καβάλας όπου η γερμανική παρουσία δεν επέτρεψε την εκτεταμένη σφαγή.

⁴⁷ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 25.

⁴⁸ Τ. Χατζηαναστασίου, «Η Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, Αθήνα 2006, τ. 16, σ. 319.

2.2.3. Εξέγερση ή Ψευδοκίνημα;

Η εξέγερση της Δράμας είναι μία από τις πρώτες εκδηλώσεις του μαζικού αντάρτικου, όχι μόνο στη χώρα μας, αλλά και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, επομένως υπάρχει αναπόφευκτη σύνδεση με τις διεθνείς εξελίξεις. Η επίθεση των Γερμανών εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης είχε ήδη εκδηλωθεί στις 22 Ιουνίου 1941 και λειτούργησε καταλυτικά για τα Βαλκάνια, δεδομένης της συντριπτικής ήττας των Σοβιετικών στο Κίεβο. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1941 ξεκίνησε η γερμανική επίθεση εναντίον της Μόσχας⁴⁹. Η Κομμουνιστική Διεθνής, της οποίας Γραμματέας ήταν ο Βούλγαρος Γκεόργκι Δημητρώφ⁵⁰, κινητοποίησε τα κομμουνιστικά κόμματα – μέλη της Διεθνούς για την υπεράσπιση της «σοβιετικής πατρίδας». Με μήνυμά του, ο ραδιοφωνικός σταθμός της Μόσχας καλούσε τους εμπόλεμους λαούς σε ένοπλη πάλη. Επιπλέον, διαδόθηκε ότι το Β΄ Σώμα του Βουλγαρικού Στρατού (που έδρευε στην Μακεδονία) επρόκειτο να προβεί σε ανταρσία.

Το Γραφείο του Κ.Κ.Ε. στη Μακεδονία (εφεξής Μ.Κ.= Μακεδονικό Γραφείο) ανταποκρίθηκε και στη Θράκη (Ξάνθη) τον Ιούλιο του 1941 ξεκίνησαν επιθετικά μικροεπεισόδια, όπως ήταν το κάψιμο των σιτηρών που προορίζονταν για τον κατακτητή. Οργανώθηκαν περίπου 200 αντάρτες (ομάδα Τσαλ – νταγ), υπό την εποπτεία του Γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής (εφεξής Π.Ε.) Παντελή («Αλέκου») Χαμαλίδη με συνεργασία Ποντίων οπλαρχηγών, αφού προηγουμένως διενεργήθηκε έρανος, για να συγκεντρωθούν τρόφιμα, φάρμακα και χρήματα⁵¹. Μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου το αντάρτικο είχε οργανωθεί. Η οργάνωση, ωστόσο, κρίνεται ανεπαρκής και η εξέγερση ελέγχεται ως πρόωμη – αν φυσικά αποδεχτεί κάποιος τον όρο «εξέγερση».

Οι περισσότερες πηγές της εποχής θεωρούν ότι η εξέγερση δεν ήταν γνήσια, γι' αυτό και την ονομάζουν «**προβοκάτσια**» και «**ψευδοκίνημα**». Ούτε ο Αλέξανδρος Σβώλος δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο της προβοκάτσιας⁵². Το κίνημα, σύμφωνα με τις πηγές, ακόμη κι αν δεν οργανώθηκε από το μακεδονικό κοιτάτο, σε κάθε,

⁴⁹ Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 254 - 255.

⁵⁰ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 323.

⁵¹ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 326.

⁵² Αλ. Σβώλος, *Για τη Μακεδονία και τη Θράκη*, Αθήνα 2005, σ. 20.

πάντως, περίπτωση ήταν σε γνώση των βουλγαρικών Αρχών. Ακόμη κι αν δεν αποσκοπούσε σε αυτό, σε κάθε περίπτωση έδωσε στη Βουλγαρία το στρατιωτικό πρόσχημα που χρειαζόταν, για να δικαιολογήσει τις μαζικές εκτελέσεις που ακολούθησαν. Η άποψη αυτή κυριαρχούσε στη μεταπολεμική βιβλιογραφία είτε εκφράστηκε στην ακραία της μορφή (ο Αθανάσιος Χρυσόχου κατηγορεί ανοιχτά τους αντάρτες για προδοσία) είτε στην πιο ήπια μορφή (όπως εκφράστηκε από την Πανεπιστημιακή Επιτροπή).

Σύμφωνα με την Πανεπιστημιακή Επιτροπή στη *Μαύρη Βίβλο*: «*Βούλγαροι αξιωματικοί... οπαδοί του μακεδονικού κομιτάτου, περιερχόμενοι τās πόλεις και τα χωριά του νομού Δράμας διεβεβαίουν τους κατοίκους ότι επέκειτο επανάστασις εις την Βουλγαρίαν, η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπήν της κυβερνήσεως, την μεταβολήν του κοινωνικού καθεστώτος και την συναδέλφωσιν των Ελλήνων και των Βουλγάρων και προσεπάθουν να παρασύρουν αυτούς εις την εξέγερσιν. Οι Έλληνες κάτοικοι, εκ πείρας γνωρίζοντες τον χαρακτήρα και τα τεχνάσματα των Βουλγάρων [...] έκλεισαν τα ώτα εις τας επαγγελίας των και απέσχον πάσης αναμίξεως. Μόνον δε ευάριθμοι κομμουνισταί κατά το πλείστον, παρασυρθέντας επίστευσαν εις τους λόγους των και υπεσχέθησαν την συνδρομήν των»⁵³. Να σημειωθεί ότι η Έκθεση δεν καταλογίζει στο ελληνικό αντάρτικο γνώση των πραγματικών περιστατικών, αλλά θεωρεί ότι «*παρασυρθέντες επίστευσαν*» ότι πραγματοποιείται εξέγερση.*

Η Επιτροπή τεκμηριώνει την υπόθεση εργασίας ότι η εξέγερση ήταν σκηνοθετημένη με τα εξής: **α)** υπήρχε έντονη κινητικότητα των βουλγαρικών Αρχών, **β)** προηγήθηκαν ανοιχτές δηλώσεις Βουλγάρων ότι επίκειται εξέγερση, **γ)** είναι αποδεδειγμένο ότι υπήρξαν επαφές Βουλγάρων με αριστερούς της Κίργιας, **δ)** το γεγονός ότι ο Βούλγαρος πρόεδρος της Πρωσοτσάνης προσποιείτο τον κομμουνιστή και την παραμονή της εξέγερσης διέταξε να ψαλεί στην πλατεία ο σοβιετικός εθνικός ύμνος, **ε)** μαρτυρούνται προειδοποιήσεις Βουλγάρων σε χωρικούς να μην επιστρέψουν στα χωριά τους ή να κλειστούν στα σπίτια τους, γιατί «*κάτι σοβαρό θα συμβεί*», **στ)** ο τόπος εκδήλωσης του κινήματος (χωριά περίξ της Δράμας και η ίδια η πρωτεύουσα του νομού) καταδίκασε την αρνητική έκβασή του⁵⁴.

⁵³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 23.

⁵⁴ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 23 - 24. Για το ζήτημα της άστοχης επιλογής πεδινής περιοχής για την εκδήλωση του κινήματος βλ. και Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 259 - 260.

Η σύγχρονη ιστοριογραφία αντιμετωπίζει σε γενικές γραμμές την περίπτωση της Δράμας με σκεπτικισμό. Ο Χάγκεν Φλάισερ, στο βιβλίο του *Στέμμα και Σβάστικα*, επιχειρεί μια νηφάλια παράθεση όλων των γεγονότων, αλλά και των απόψεων που εκφράστηκαν για αυτά, απορρίπτοντας κατ' ουσίαν την εκδοχή της προβοκάτσιας:

- Ο «Αλέκος» Χαμαλίδης ήταν ένας νέος άνθρωπος, φανατισμένος και δογματικός, που δεν δίσταζε να εξοντώσει τους εσωκομματικούς του αντιπάλους. Προσχώρησε στην ιδέα της επανάστασης, που έστειλε το αδελφό ΚΚ Βουλγαρίας, καθώς επίσης και στις διαδόσεις που ήθελαν σύντομα επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης και επιχείρησε την εξέγερση, χωρίς να την προετοιμάσει σωστά και κάνοντας κρίσιμα λάθη τακτικής.
- Υπάρχει πλήθος εσωκομματικών αναφορών για ύποπτες διασυνδέσεις του Χαμαλίδη με μέλη της Οχράνα. Πάντως, δεν είναι εξακριβωμένο το κατά πόσον η Οχράνα είχε διεισδύσει στο τοπικό ΚΚ και στο αντάρτικο με πράκτορες – και σίγουρα ο μετέπειτα θάνατος του ίδιου του Χαμαλίδη αίρει τις υπόνοιες για τον ρόλο που διαδραμάτισε ο ίδιος. Επιπλέον, δύο ηγετικά στελέχη του Μακεδονικού Γραφείου που προσπάθησαν να ματαιώσουν την εξέγερση, δολοφονήθηκαν από τους Βούλγαρους πριν φτάσουν στην περιοχή.
- Η εξέγερση εκδηλώθηκε πιθανότατα εις γνώσιν της Οχράνα, η οποία πάντως δεν έκανε καμία προσπάθεια να τη σταματήσει. Ο Φλάισερ αποδέχεται ότι για την άποψη αυτή υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις: το Β΄ Σώμα Στρατού (που υποτίθεται ότι ήταν στα πρόθυρα ανταρσίας) ουδέποτε ελέγχθηκε σοβαρά, τα αντίποινα επιβλήθηκαν χωρίς χρονοτριβή, η έφοδος των επαναστατών βρήκε ελάχιστους υπαλλήλους στις θέσεις τους και, ως εκ τούτου, ο αριθμός των θυμάτων από βουλγαρικής πλευράς ήταν μικρός⁵⁵.
- Η αποτυχία της εξέγερσης έδωσε στις βουλγαρικές Αρχές το πρόσχημα να επιδοθούν σε φρικαλεότητες και αυτό κλόνησε, χωρίς να κάμψει εντελώς, το αντιστασιακό φρόνημα. Επιπλέον, το επόμενο διάστημα διογκώθηκαν οι προσφυγικές ροές, κάτι που εξυπηρετούσε τη βουλγαρική πολιτική.

⁵⁵ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 96 - 97.

Την εκδοχή της προβοκάτσιας απορρίπτει ο Χατζηαναστασίου, παρ' όλο που ασκεί κριτική στους αντάρτες για «έλλειψη οργάνωσης» και «εγκληματική εγκατάλειψη» του άμαχου πληθυσμού. Στηρίζει την άποψή του στα βουλγαρικά αρχεία (που κάνουν λόγο για εξέγερση που καταπνίγηκε) και χαρακτηρίζει τις μαρτυρίες που επικαλείται ο Χρυσόχοου «χαλκευμένες»⁵⁶.

Ούτε ο Δοξατινός ιστορικός Ευάνθης Χατζηβασιλείου στο βιβλίο του *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος* θεωρεί τα γεγονότα της Δράμας προβοκάτσια, καθώς δε θεωρεί ότι υπάρχουν στοιχεία που να τεκμηριώνουν κάτι τέτοιο. Προχωρά όμως ένα βήμα παραπέρα και κρίνει τα γεγονότα ιδιαιτέρως αυστηρά. Επισημαίνει ότι το ίδιο το Κ.Κ.Ε. αποκήρυξε τους αντάρτες, επειδή είχαν παραβιάσει τις εντολές του, χαρακτηρίζει «τουλάχιστον στρατηγική αφέλεια να 'απελευθερώνεις' έναν κάμπο στα Βαλκάνια, την ίδια στιγμή που οι Σοβιετικοί ξεκινούσαν για μάχη στη Μόσχα» και θεωρεί ότι ο Χαμαλίδης και οι λοιποί πρωτεργάτες έτρεφαν ψευδαισθήσεις (αναμένοντας σοβιετική βοήθεια) και κινήθηκαν εμπορούμενοι από προσωπική φιλοδοξία.

Ο Χατζηβασιλείου αναλύει τα τρία καθιερωμένα μοντέλα εξέγερσης που επικράτησαν κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σε όλη την Ευρώπη:

α) Η Αντίσταση ήταν μείγμα κατασκοπείας και σαμποτάζ και οι οργανωμένες τοπικές δυνάμεις εμπλέκονταν δυναμικά, μόνο όταν έφταναν οι «συμμαχικές» δυνάμεις (περιπτώσεις Γαλλίας, Βελγίου, Ολλανδίας). Κάτι τέτοιο στη Δράμα δεν μπορούσε να συμβεί λόγω της εμπλοκής της Βρετανίας στην Αφρική και της γερμανικής επίθεσης στη Σοβιετική Ένωση.

β) Σε περίπτωση οπισθοχώρησης στρατευμάτων (περίπτωση Σοβιετικής Ένωσης) παρέμεναν θύλακες αντιστασιακών, οι οποίοι προσπαθούσαν να παρεμποδίσουν τον εχθρό κατά την προέλασή του.

γ) Το αντάρτικο λειτούργησε ως η κύρια δύναμη απελευθέρωσης περιοχών (περίπτωση Γιουγκοσλαβίας).

⁵⁶ Τ. Χατζηαναστασίου, «Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής», στο: *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, 1941 – 1944*, επιμ. Ξανθίππη Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 205.

Τα γεγονότα της Δράμας δεν είναι, σύμφωνα με τον Χατζηβασιλείου, ούτε καν αντιστασιακή εξέγερση, αφού δεν μπορούν να υπαχθούν σε καμία από τις προαναφερθείσες κατηγορίες. Ο ιστορικός καταλήγει ότι αυτό που συνέβη στη Δράμα ήταν δείγμα «εγκληματικής αφέλειας»⁵⁷.

⁵⁷ Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 256 - 274.

3. Οικονομία

Η οικονομική επιβολή του βουλγαρικού κράτους στην περιοχή έγινε με τρεις βασικούς τρόπους: **α)** την αλλαγή νομίσματος, **β)** την εισβολή του βουλγαρικού κράτους στην περιουσία των μεγάλων επιχειρήσεων και των κοινωφελών ιδρυμάτων, **γ)** την εισβολή Βούλγαρων ιδιωτών στην ατομική περιουσία των Ελλήνων ιδιωτών.

3.1 Εθνικό δάνειο – Αλλαγή νομίσματος

Το βουλγαρικό δημόσιο επέβαλε το 1943 υποχρεωτικό εθνικό δάνειο, το οποίο υπολογίστηκε με βάση την καθαρή περιουσία των φυσικών και των νομικών προσώπων. Στο δάνειο υπήχθησαν και οι Έλληνες κάτοικοι της κατεχόμενης ζώνης. Είχε προηγηθεί από την αρχή της Κατοχής η αντικατάσταση της δραχμής από το βουλγαρικό νόμισμα, το λέβα, επισήμως στις 19 Ιουνίου 1941⁵⁸. Οι κάτοικοι έλαβαν σε μετρητά μόνο το 60% της αναγραφόμενης αξίας και απώλεσαν το 40% της αρχικής αξίας του νομίσματος. Για την απώλεια τούς δόθηκαν ομόλογα του βουλγαρικού δημοσίου, τα οποία φυσικά ουδέποτε εισπράχτηκαν⁵⁹.

Το διάταγμα του εθνικού δανείου όριζε τους υπόχρεους, ενώ απάλλασσε απ' αυτό κάποιες κατηγορίες πολιτών. Υπόχρεοι ήταν οι εξής: **α)** Οι Βούλγαροι πολίτες (κάτοικοι της Παλαιάς χώρας ή εγκατεστημένοι στο εξωτερικό). Για τις οικογένειες (σύζυγοι άνευ διαζυγίου και ανήλικα τέκνα) η εκτίμηση γινόταν επί της συνολικής αξίας της περιουσίας, ενώ οι σύζυγοι υπόκειντο σε αλληλέγγυο ευθύνη. **β)** Τα νομικά πρόσωπα με έδρα στη Βουλγαρία και τα υποκαταστήματα των ξένων τραπεζών. **γ)** Τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Ο νόμος απάλλασσε όσους είχαν πτωχεύσει, τις κρατικές επιχειρήσεις, τους κρατικούς φορείς και τους εποίκους σε ό,τι αφορά τους παραχωρούμενους στις Νέες Χώρες κλήρους και μόνον.

Επιπλέον, εκ του νόμου οριζόταν με σαφήνεια το είδος της εκτιμητέας καθαρής περιουσίας. Ως τέτοια οριζόταν η κινητή και ακίνητη περιουσία, που ανερχόταν σε ύψος 100.000 λεβίων (όσον αφορούσε τα φυσικά πρόσωπα), ελαττωμένη κατά την

⁵⁸ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 114.

⁵⁹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 34.

αξία των αποδεδειγμένων χρεών. Σε αυτήν δεν συμπεριλήφθηκαν τα οικιακά σκεύη, τα κατοικίδια ζώα και πτηνά, τα απαραίτητα ζώα για τη διαβίωση ανθρώπων και ζώων, οι ζωικές επιχορηγήσεις και οι ιδιόκτητες μικροοικοδομές που ήταν απαραίτητες για τη διαβίωση των μικροκαλλιεργητών (π.χ. οι σιταποθήκες, οι χορταποθήκες, τα στεγνωτήρια, τα μεταξουργεία κ.λ.π.). Όσον αφορά στην ακίνητη περιουσία, η εκτίμησή της θα γινόταν με βάση τον καινούριο φορολογικό νόμο, ο οποίος διπλασίαζε την αξία της. Τον Ιούνιο του 1943 δημοσιεύτηκε επιπρόσθετη ευεργετική διάταξη για τις πολύτεκνες οικογένειες άνω των τριών τέκνων: όσοι είχαν συνολική περιουσία ως 3.000.000 λέβα εγγράφονταν ως υπόχρεοι με 30% μείωση της εισφοράς.

Στο διάταγμα υπήρχε ρητή διάταξη που αφορούσε στις περιουσίες των «απελευθερωμένων» εδαφών: *«Δεν διπλασιάζεται η εκτίμησις περιουσιών εις προσαρτηθέντα εδάφη»*. Η διάταξη δεν τηρήθηκε. Αντιθέτως, σύμφωνα με μαρτυρίες, ακόμη και περιουσίες που βρίσκονταν κάτω του φορολογικού ορίου των 125.000 λεβίων διπλασιάστηκαν και ως εκ τούτου υπερφορολογήθηκαν και υπήχθησαν στο εσωτερικό εθνικό δάνειο. Οι βουλγαρικές Αρχές επέβαλαν και πρόστιμο στους ιδιοκτήτες, καθώς η περιουσία θεωρήθηκε ότι δεν ήταν σωστά δηλωμένη στις οικονομικές Αρχές.

Στους δικαιούχους παρέχονταν φύλλα κουπονίων (25 κουπονίων έκαστο), τα οποία ήταν ανώνυμα και πληρωτέα την 1^η Οκτωβρίου κάθε έτους από όποιον τα προσκόμιζε. Ζητείτο, με αίτηση του οφειλέτη, η έγκριση από τον αρμόδιο υπουργό, ενώ δεν υπήρχε περίπτωση ανταλλαγής των ομολογιών για όποιον δεν είχε καταθέσει τα οφειλόμενα ποσά μέχρι την 1^η Οκτωβρίου του 1944. Δινόταν η δυνατότητα εξόφλησης από άλλα μέλη της οικογένειας του υπόχρεου, ο οποίος όμως διατηρούσε το δικαίωμα να εκδοθούν οι ομολογίες επ' ονόματί του⁶⁰.

⁶⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 30 – 35.

3.2 Τραπεζικό σύστημα

Όσον αφορά στο τραπεζικό σύστημα, αυτό πέρασε εξ ολοκλήρου στη βουλγαρική διοίκηση από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής. Έγινε αμέσως απαιτητό από τους διευθυντές των τραπεζών να παραδώσουν όλα τα στοιχεία των καταστημάτων, τα χρηματοκιβώτια, τις σφραγίδες και τα έντυπα. Στις περιπτώσεις που οι διευθυντές τραπεζής ζητούσαν έστω και την ελάχιστη διορία, για να συνεννοηθούν με τα κεντρικά της Τράπεζας, συλλαμβάνονταν και απελούνταν, όπως έγινε στην περίπτωση του Ηρ. Κασνέτση, διευθυντή της Εθνικής Τράπεζας στη Δράμα⁶¹.

Οι καταθέσεις σε μεγάλο ποσοστό παρακρατήθηκαν στις ελληνικές τράπεζες, καθώς δεν επιτράπηκε στους καταθέτες να τις αποσύρουν. Το ανώτατο όριο ανάληψης ήταν 2.000 λέβα μηνιαίως⁶².

Οι τράπεζες υποχρεώθηκαν να εκχωρήσουν τις οφειλές των ιδιωτών στη βουλγαρική διοίκηση, η οποία και θα τις εισέπραττε. Νομοσχέδιο της 26^{ης} Ιανουαρίου 1942 διακανόνιζε τη συλλογή των απαιτήσεων των πρώην γιουγκοσλαβικών και ελληνικών κρατικών τραπεζών στις κατεχόμενες ζώνες. Οι απαιτήσεις μεταβιβάζονταν στο πλαίσιο ειδικού λογαριασμού, αφού είχε υπολογιστεί η αντιστοιχία (1.60 λέβα για κάθε δηνάριο και 0.54 λέβα για κάθε δραχμή). Το συγκεντρωμένο ποσό θα αποδιδόταν σε βουλγαρικές τράπεζες, για να αντιμετωπιστούν οι απαιτήσεις τους.

Με τον τρόπο αυτό, η βουλγαρική Γεωργική Τράπεζα αναλάμβανε να εισπράξει τις απαιτήσεις της Ε.Α.Π (υπενθυμίζεται ότι η Ε.Α.Π το 1930 οπότε και διαλύθηκε μεταβίβασε στην Αγροτική Τράπεζα με ειδική σύμβαση την περιουσία της και τις υποχρεώσεις εισπραξης των προσφυγικών δανείων⁶³). Εκτός από τα προσφυγικά δάνεια, έγιναν άμεσα απαιτητά τα χρέη προς την ελληνική Αγροτική Τράπεζα, τα καλλιεργητικά δάνεια, τα χρέη προς τις υπόλοιπες ελληνικές τράπεζες, παλαιότερες

⁶¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 33.

⁶² Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 114.

⁶³ Νικόλαος Ανδριώτης, «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821 – 1930)», στα: *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2016, σ. 156.

φορολογικές οφειλές, αλλά και χρέη προς το ελληνικό δημόσιο και τους συνεταιρισμούς⁶⁴.

Ο νόμος ακύρωνε οποιαδήποτε πληρωμή πραγματοποιήθηκε μετά από τις 6 Απριλίου 1941, αν δεν είχε γίνει προς τη βουλγαρική Εθνική Τράπεζα και προέβλεπε τη λήψη μέτρων εναντίον των «οφειλετών». Συντάχθηκαν κατάλογοι «οφειλετών», όχι σπάνια με εντελώς πλασματικά ποσά, σε σημείο που κάποιοι αγρότες (κυρίως πρόσφυγες) βρέθηκαν να χρωστούν ποσά πολλαπλάσια της παραγωγής τους. Όσοι τυχεροί μπόρεσαν να αποδείξουν ότι είχε γίνει η αποπληρωμή των οφειλών τους, κλήθηκαν να πληρώσουν Βούλγαρους δικηγόρους και τα δικαστικά έξοδα, προκειμένου να λάβουν τη σχετική βεβαίωση. Για την ευρεία μάζα όμως, δεδομένης της αδυναμίας εξόφλησης των οφειλών, το επόμενο βήμα ήταν η κατάσχεση των περιουσιών τους⁶⁵ (για την οποία επιβαρύνθηκαν με τα δικαστικά έξοδα) ή η υποχρεωτική πώληση των ζώων τους σε Βούλγαρους έποικους. Τα ζώα εκποιούνταν υποτιμημένα στο 1/3 της πραγματικής αξίας του εμπορεύματος.

Η πίεση που άσκησαν οι τράπεζες είχε διπλό αποτέλεσμα: αφενός αποστράγγισε οικονομικά τους μικροκαλλιεργητές και υποχρέωσε σε μετοικεσία ακόμη και εκείνους που δεν είχαν λάβει τέτοια απόφαση προηγουμένως. Να σημειωθεί ότι η εξόφληση των οφειλόμενων (πλασματικών ή μη) χρεών ήταν απαραίτητη προϋπόθεση, για να μπορέσει κάποιος να λάβει τη νόμιμη άδεια που θα του επέτρεπε να μετοικήσει στη γερμανοκρατούμενη ζώνη⁶⁶. Η αδυναμία εξόφλησης οδηγούσε τους ανθρώπους σε παράνομη μετοικεσία, με όλους τους κινδύνους που η τελευταία ενείχε για τη ζωή και την ασφάλειά τους. Αφετέρου εξυπηρέτησε τη μεταβίβαση της αγροτικής περιουσίας στη βουλγαρική Γεωργική Τράπεζα, προς όφελος του βουλγαρικού δημοσίου, με μία νομιμοφανή διαδικασία, για την οποία οι «οφειλέτες» εισέπρατταν απόδειξη, η οποία βεβαίως τους δέσμευε νομικώς για το μέλλον, αφού φαινόταν ότι αναγνώριζαν και αποδέχονταν ως νόμιμη αυτήν την υφαρπαγή της περιουσίας τους.

⁶⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 24 -27, Γεώργιος Ν. Λεφάκης, *Αι εν Μακεδονία Βουλγαρικάι ωμότητες τω 1913, τω 1916-1918 και τω 1941-1944 και αι κομμουνιστικάι τοιαύται τω 1944—1949 εις όλην την Ελλάδα*, (β' έκδ., επαυξημένη), Αθήνα 1954, σ. 57.

⁶⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 184 - 185 και τευχ. Δ2, σ. 23 - 27.

⁶⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 25.

3.3 Επιχειρήσεις

Στον τομέα των επιχειρήσεων ελήφθησαν μέτρα τα οποία στόχευαν στην εξόντωση του ελληνικού επιχειρηματικού κόσμου⁶⁷. Ένα χρόνο μετά από την έναρξη της Κατοχής, με νόμο που δημοσιεύτηκε στη βουλγαρική Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, στο φύλλο 107 της 20^{ης} Μαΐου 1942, οι Έλληνες επιχειρηματίες υποχρεώθηκαν να εφαρμόσουν τις εξής διατάξεις:

α) Όφειλαν εντός εξαμήνου να προσαρμόσουν τα καταστατικά των εταιρειών τους στην κείμενη βουλγαρική νομοθεσία, προκειμένου να εγγραφούν στα μητρώα του βουλγαρικού Επιμελητηρίου. Σε διαφορετική περίπτωση οι εταιρείες θεωρούνταν ως μη υφιστάμενες, στις οποίες οι δικαστικές αρχές θα όριζαν εκκαθαριστές, διορισμένους από το βουλγαρικό κράτος. Οι εκκαθαριστές θα υπέβαλαν έκθεση και, σε περίπτωση που ο Υπουργός Εμπορίου και Εργασίας αποφάσιζε τη συνέχιση της λειτουργίας της επιχείρησης, αυτή αυτομάτως επιτασσόταν υπέρ του βουλγαρικού κράτους και διοριζόταν κυβερνητικός επίτροπος ως διοικητής.

β) Τα Διοικητικά Συμβούλια, καθώς και τα Συμβούλια που θα επόπτευαν αυτά, θα απαρτίζονταν από Βούλγαρους πολίτες, κατοίκους του βουλγαρικού κράτους.

γ) Η εγγραφή της εταιρείας στα μητρώα γινόταν κατόπιν δικαστικής απόφασης. Σε περίπτωση που ο φάκελος της αίτησης ήταν ελλιπής, το δικαστήριο αποφάσιζε αν θα δινόταν προθεσμία συμπλήρωσης των δικαιολογητικών ή αν η εταιρεία θα καταργείτο.

δ) Δινόταν προθεσμία ενός έτους για να κατατεθούν οι μετοχές και να αντικατασταθούν από άλλες, συντεταγμένες στη βουλγαρική γλώσσα. Οριζόταν και η μετατροπή τους σε λέβα: 0.54 λέβα ανά δραχμή. Μέχρι την αντικατάσταση των μετοχών, οι μέτοχοι δεν δικαιούνταν να ασκήσουν τα δικαιώματα που απέρρεαν από την κατοχή των μετοχών. Σε περίπτωση που οι μετοχές δεν ανταλλάσσονταν, κατάσχονταν υπέρ του βουλγαρικού δημοσίου.

⁶⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 35, Τ. Χατζηναστασίου, *ό.π.*, σ. 317.

ε) Στις διατάξεις του νόμου υπάγονταν και οι εταιρείες που ήταν υποκαταστήματα ξένων εταιρειών, καθώς επίσης και οι ομόρρυθμες ή ετερόρρυθμες εταιρείες, που ήταν εγγεγραμμένες βάσει ξένης νομοθεσίας⁶⁸.

στ) Η εγγραφή στα μητρώα και η ανταλλαγή των μετοχών απαλλάσσονταν από τον φόρο και από τα τέλη χαρτοσήμου⁶⁹.

Τη χαριστική βολή στην επιχειρηματικότητα έδωσε ο νόμος της 28^{ης} Δεκεμβρίου 1942 «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως διαφόρων επιχειρήσεων κοινωνικής ωφελείας εις τα νέα εδάφη», με τον οποίο παρατάθηκε η οριστική απαλλοτρίωση για ένα χρόνο (μέχρι την 21^η Δεκεμβρίου 1943). Ο νόμος, ωστόσο, απαγόρευε την άσκηση επαγγέλματος στους Έλληνες. Ακόμη και οι εξειδικευμένοι εργάτες αντικαθίστατο σταδιακά από Βούλγαρους, παρ' όλο που μέχρι τότε δεν είχε ενθαρρυνθεί ο εποικισμός των εργατών⁷⁰.

Εξάλλου, νόμος του 1942 έδινε περιθώριο στους ελεύθερους επαγγελματίες (ιδιοκτήτες καταστημάτων ή εργαστηρίων) μέχρι την 31^η Αυγούστου 1942 να δηλώσουν την ταυτότητα, την εθνικότητα, το είδος και το ποσό της παραγωγής τους τόσο για τους ίδιους όσο και για τους βοηθούς τους, προκειμένου να εξασφαλίσουν προσωρινή άδεια ασκήσεως επαγγέλματος (η οποία θα έπρεπε να ανανεώνεται κάθε 15 - 20 ημέρες)⁷¹. Απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσκτηση της ειδικής άδειας ήταν η απόκτηση και της βουλγαρικής υπηκοότητας, με την προσθήκη στο επώνυμο της κατάληξης –εφ και –οφ⁷². Όσοι αντιστέκονταν σε αυτό το μέτρο, δεν μπορούσαν να λάβουν την ειδική άδεια, κάτι που ισοδυναμούσε με καταδίκη στην απορία.

Πρακτικά αυτό σήμαινε ότι οι Έλληνες επιχειρηματίες που αρνούσαν να «βουλγαρογραφτούν» υποχρεώνονταν να έχουν Βούλγαρο «συνέταιρο», ο οποίος θα εξασφάλιζε την άδεια λειτουργίας του καταστήματος. Οι «συνέταιροι» συχνά ήταν έποικοι τυχοδιώκτες, οι οποίοι έσπευσαν να εκμεταλλευτούν τα κίνητρα εποικισμού που δόθηκαν και οι οποίοι σταδιακά αντικατέστησαν τους Έλληνες μέσα στις ίδιες

⁶⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 177 – 180.

⁶⁹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 180.

⁷⁰ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 180, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 31.

⁷¹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 189.

⁷² Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 95.

τους τις επιχειρήσεις, χωρίς καν να έχουν προσφέρει κεφάλαιο⁷³. Πολλοί «συνέταιροι» δε δίσταζαν να καταγγείλουν τους Έλληνες επιχειρηματίες για αντιβουλγαρική δράση ή συνεργασία με αντιστασιακές ομάδες – οι Έλληνες τότε συχνά εξαφανίζονταν μυστηριωδώς⁷⁴. Για να αποφύγουν τις καταγγελίες, πολλοί κατέφευγαν στη δωροδοκία των Βούλγαρων «συνεταίρων», ενώ άλλοι κατέληγαν υπάλληλοι μέσα στα ίδια τους τα καταστήματα⁷⁵.

Δεν έλειψαν οι περιπτώσεις Ελλήνων, εκπροσώπων όμως του μεγάλου κεφαλαίου και όχι των μικροεπιχειρηματιών, οι οποίοι προτίμησαν τη μέθοδο του συνεταρισμού με τους Γερμανούς – κυρίως στον τομέα των μεταλλείων⁷⁶.

⁷³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 31.

⁷⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 202.

⁷⁵ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 181 και 189.

⁷⁶ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 36.

3.4 Φορολογία

Η φορολογία εναντίον των Ελλήνων ήταν επαχθής, είτε αφορούσε στον φόρο επιτηδεύματος, είτε στους φόρους που σχετίζονταν με την ακίνητη περιουσία.

Ο φόρος επιτηδεύματος ήταν προοδευτικός: για εισόδημα μέχρι 8 χιλιάδες λέβα ο φορολογικός συντελεστής ήταν 15%, για εισόδημα από 8 – 15 χιλιάδες λέβα ήταν 22% και για εισόδημα άνω των 15 χιλιάδων λέβα ο συντελεστής ανερχόταν στο 30%. Από τον Νοέμβριο του 1942 επιβλήθηκε φορολογία στα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα ακόμη και στην οικόσιτο κτηνοτροφία και πτηνοτροφία (π.χ. μία όρνιθα πλήρωνε φόρο 3 λέβα!)⁷⁷. Δεδομένης της υποτίμησης των προϊόντων, της μαύρης αγοράς, της επίταξης της παραγωγής ο υπολογισμός γινόταν με βάση ένα εντελώς πλασματικό εισόδημα και η φορολογία εξόντωσε τους επαγγελματίες, τους αγρότες και τους κτηνοτρόφους. Ενδεικτικά, σύμφωνα με την εφημερίδα «Ζορά» (8 Φεβρουαρίου, 12 Μαΐου 1942), ενώ τον Δεκέμβριο του 1941 το δημόσιο ταμείο της Καβάλας εισέπραξε 31 εκατ. λέβα, τον Απρίλιο του 1942 η εισπραξη ανήλθε σε 67 εκατομμύρια λέβα⁷⁸.

Εξαιρετική εντύπωση προκαλούν δύο γεγονότα: **α)** Για την περίοδο Φεβρουαρίου – Μαρτίου 1942 το βουλγαρικό κράτος κατ' εξαίρεση επέτρεψε στους γιατρούς και στους τεχνίτες να εργαστούν. Αυτό αποσκοπούσε στο να επιβληθεί στους κλάδους αυτούς για ένα μήνα εργασίας η επαχθής ετήσια φορολογία επιτηδεύματος⁷⁹. **β)** Της φορολόγησης δεν εξαιρέθηκαν ούτε οι άνδρες που επάνδρωναν τα τάγματα εργασίας⁸⁰, δεδομένου ότι η εργασία τους υποτίθεται ότι ήταν αμειβόμενη.

Εκτός του φόρου επιτηδεύματος, επιβλήθηκαν δύο φόροι για την ακίνητη περιουσία, ανεξαρτήτως του αν αυτή ήταν προσοδοφόρα ή μη: **α)** ακίνητος φόρος οικοδομών, **β)** φόρος επί της αξίας του ακινήτου, της τάξεως του 2%. Οι δύο αυτοί φόροι υπερέκλυπταν συχνά την πραγματική αξία του ακινήτου, δεδομένου ότι η τιμή

⁷⁷ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 96, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 33.

⁷⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 186.

⁷⁹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 188.

⁸⁰ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 66.

των ακινήτων είχε μέσα σε ένα χρόνο εικοσαπλασιαστεί (βλ. Ακίνητη περιουσία, σ. 40).

Από το 1942 ο φόρος ακίνητης περιουσίας προσαυξήθηκε κατά 50%, ενώ οι ιδιοκτήτες καλούνταν να πληρώσουν φόρο 150% για την καθαριότητα των ακινήτων, 120% για την δημοτική ύδρευση, 20% για την καθαρότητα των οδών, 120% για την πυροσβεστική υπηρεσία. Το σύνολο των φόρων ακίνητης περιουσίας άγγιζε το 61.5% της αξίας των ακινήτων⁸¹.

Δινόταν τριμηνιαίο περιθώριο αποπληρωμής, μετά την παρέλευση του οποίου επιβαλλόταν πρόστιμο της τάξης του 3%. Μετά την παρέλευση δευτέρου τριμήνου, επιβαλλόταν κατάσχεση της κινητής περιουσίας που βρισκόταν μέσα στο ακίνητο, ενώ με την παρέλευση του τελευταίου τριμήνου το βουλγαρικό κράτος προχωρούσε σε κατάσχεση του ίδιου του ακινήτου. Καταφανώς δινόταν έτσι νομιμοφανής επίφαση στην υφαρπαγή των ακίνητων περιουσιών.

Οι βουλγαρικές Αρχές, εξάλλου, ανέλαβαν να εισπράξουν τους φόρους που οφείλονταν στο ελληνικό δημόσιο και όρισαν την 30^η Απριλίου 1942 ως την καταληκτική ημερομηνία εξόφλησης. Από όσους ήταν φορολογικώς τακτοποιημένοι απαίτησαν την προσκόμιση αποδείξεων, καθώς υποστήριζαν ότι δεν βρήκαν τα αρχεία των ταμείων, που θα πιστοποιούσαν τα λεγόμενα των φορολογουμένων. Στην πραγματικότητα και το μέτρο αυτό λειτούργησε ληστρικά, καθότι ακόμη κι εκείνοι που είχαν φορολογικώς τακτοποιήσει τα οικονομικά έτη 1940 – 1941 και 1941 – 1942, αλλά δεν είχαν τις απαραίτητες αποδείξεις, δεν αναγνωρίστηκαν ως τακτοποιημένοι και κλήθηκαν να πληρώσουν εκ νέου. Οι αποφάσεις των Αρχών ήταν τελεσίδικες και δεν παρεχόταν δικαίωμα προσφυγής⁸².

Εκτός από τους τακτικούς φόρους (επιτηδεύματος, ακίνητης περιουσίας, κληρονομιάς, τυχερών παιγνίων ανά ώρα παιχνιδιού!), οι βουλγαρικές Αρχές επέβαλλαν κατά το δοκούν και έκτακτους φόρους. Εξαιρετικά εντυπωσιακή ήταν η ευρηματικότητα που επέδειξαν στο να γεμίζουν τα κρατικά ταμεία με την επιβολή

⁸¹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 34.

⁸² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 185 - 186 και τευχ. Δ2, σ. 215 – 217, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 35.

διαφόρων προστίμων, όπως ήταν επί παραδείγματι ο διπλασιασμός του φόρου μετά την παρέλευση ενός μηνός από την προκαθορισμένη είσπραξή του⁸³.

Για τις δοσοληψίες τους με το βουλγαρικό δημόσιο οι Έλληνες όφειλαν να προσκομίσουν διάφορα έγγραφα στις Αρχές, τα οποία έπρεπε να είναι μεταφρασμένα στη βουλγαρική γλώσσα και επικυρωμένα. Έπρεπε, λοιπόν, να πληρώνουν μεταφραστές, δικηγόρους και συχνά να προσκομίζουν δικαστικές αποφάσεις, πληρώνοντας τα έξοδα δικαστηρίου. Επί παραδείγματι, την 1^η Νοεμβρίου 1943 διατάχθηκαν οι νέοι της κλάσης του 1943 να προσκομίσουν στη στρατολογική υπηρεσία απολυτήρια του στρατού – τα οποία φυσικά δεν διέθεταν. Δινόταν η δυνατότητα εφοδιασμού τους με απόφαση Πρωτοδικείου, για την οποία η δαπάνη υπερέβαινε τα 1.000 λέβα. Το 1944 ζητήθηκε από όσους είχαν υπηρετήσει στον ελληνικό στρατό να αντικαταστήσουν τα απολυτήρια του στρατού με αντίστοιχα βουλγαρικά – το κόστος της αντικατάστασης ανερχόταν στα 5.250 λέβα⁸⁴. Με τον τρόπο αυτό, οι Αρχές εξασφάλιζαν και την (αισχροκερδή⁸⁵) απρόσκοπτη εργασία στους Βούλγαρους δικηγόρους για εργασίες που αφορούσαν συναλλαγή του πολίτη με τις Αρχές Κατοχής.

⁸³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 34 - 35.

⁸⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 160 και 221.

⁸⁵ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 36.

3.5 Ακίνητη περιουσία

Τα μέτρα που έλαβαν οι βουλγαρικές Αρχές αφορούσαν τόσο τα δημόσια κτήρια όσο και την ιδιόκτητη ακίνητη περιουσία. Για τη μεν πρώτη προχώρησαν σε δήμευσή της, ενώ για τη δεύτερη λήφθηκαν όλα τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου οι ιδιοκτήτες να την εγκαταλείψουν προς όφελος του βουλγαρικού κράτους.

Όσον αφορά στα κοινωφελή ιδρύματα, η περιουσία τους, κινητή και ακίνητη, περιήλθε στην κυριότητα του βουλγαρικού κράτους. Οι βουλγαρικές Αρχές χρησιμοποίησαν πολλά από τα κτήρια αυτά για τη στέγαση των κρατικών υπηρεσιών⁸⁶, ενώ ταυτόχρονα ικανοποίησαν τις στεγαστικές ανάγκες των οργανώσεων, σωματείων, συλλόγων δημοσίων υπαλλήλων, λεσχών και εντευκτηρίων⁸⁷.

Όσον αφορά στην ιδιωτική ακίνητη περιουσία ως μοχλός πίεσης χρησιμοποιήθηκε το «εθνικό» δάνειο, στο οποίο οι Έλληνες (παρά τις διατάξεις του σχετικού νόμου) υποχρεώθηκαν να συμμετάσχουν, ανάλογα με την ακίνητη περιουσία τους. Για να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των Ελλήνων, δεκαπλασιάστηκε η αξία της κτηματικής περιουσίας (γεγονός που τις υπήγαγε συλλήβδην στην υποχρεωτική φορολογία και μάλιστα στις βαρέως φορολογημένες ζώνες). Υπήρξε εκ νέου διπλασιασμός της περιουσίας και έτσι μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα η ακίνητη περιουσία εικοσαπλασιάστηκε⁸⁸.

Ένα άλλο μέτρο που ελήφθη και που αφορούσε στις περιουσίες των Ελλήνων κατοίκων της περιοχής ήταν η κήρυξη των ακινήτων ως «αδέσποτων». Στους φυγάδες των πρώτων ημερών δόθηκε προθεσμία ως τις 19 Ιουνίου 1941 να επιστρέψουν και να διεκδικήσουν την περιουσία τους. Αν το διάστημα αυτό παρερχόταν, η περιουσία των φυγάδων χαρακτηριζόταν ως «αδέσποτος» και περιερχόταν αυτομάτως στην κατοχή του βουλγαρικού κράτους. Το αμέσως επόμενο διάστημα πολλοί από τους φυγάδες προσπάθησαν να επιστρέψουν, αλλά το αντάλλαγμα που ζητούσαν οι βουλγαρικές Αρχές, για να τους επιτρέψουν την είσοδο

⁸⁶ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 264.

⁸⁷ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 266.

⁸⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 30, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μάυρη Βίβλος*, σ. 34.

στην κατεχόμενη ζώνη, ήταν η αποδοχή της βουλγαρικής υπηκοότητας⁸⁹. Ακόμη και την ύστατη ώρα δημοσιεύονταν στον βουλγαρικό τύπο («Μπελομόρσκα Μπουλγκάρια», 2 Απριλίου 1944) διατάγματα με τα οποία εκποιούνταν σε πλειστηριασμούς περιουσιακά στοιχεία που είχαν κηρυχτεί αδέσποτα⁹⁰.

Τον Ιούνιο του 1942 καταρτίστηκε επιτροπή, με διπλό στόχο: **α)** την καταγραφή των «αδέσποτων» περιουσιών, οι οποίες επιτάσσονταν, **β)** την καταγραφή των περιουσιών που οι Βούλγαροι ανταλλάξιμοι είχαν αφήσει πίσω τους με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1924. Η επιτροπή όφειλε να περατώσει το έργο της μέχρι τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Προβλέπονταν η ίδρυση υποεπιτροπών που θα τη βοηθούσαν στο έργο της⁹¹.

Στην πράξη συγκροτήθηκαν μυστικά τμήματα της αστυνομίας, συνεπικουρούμενα από καταδότες (ως τέτοιους ο Χρυσόχοου θεωρεί κυρίως τους Αρμένιους). Πολλοί ιδιοκτήτες, αποκαρδιωμένοι από την επιβολή της βαριάς φορολογίας, εμφανίζονταν στις Αρχές οικειοθελώς και αποποιούνταν την περιουσία τους, η οποία περιερχόταν στην κυριότητα του βουλγαρικού κράτους. Σε άλλες περιπτώσεις γινόταν προκλητική και αυθαίρετη κατάληψη των ελληνικών ιδιοκτησιών από ανθρώπους που αρκούσε να εμφανιστούν στον Έλληνα ιδιοκτήτη και να του δηλώσουν ότι η περιουσία αυτή τους ανήκε πριν από την εθελούσια ανταλλαγή πληθυσμών – όσον αφορά στις αγροτικές περιουσίες δεν χρειαζόταν ούτε καν τέτοια δήλωση. Οι καινούριοι ιδιοκτήτες υφάρπαζαν και τα ζώα και τα εργαλεία. Οι καταλήψεις επεκτάθηκαν στους προσφυγικούς συνοικισμούς (π.χ. στα Κρατικά της Δράμας), ενώ δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις που οι ιδιοκτήτες κλήθηκαν να εξοφλήσουν πλασματικές οφειλές⁹², προκειμένου να φύγουν και η περιουσία τους να κηρυχτεί «αδέσποτος».

Για τις περιουσίες των Ελλήνων που, παρά τις αντιξοότητες, παρέμειναν στην περιοχή εφαρμόστηκε το μέτρο της **επίταξης**. Όπως δημοσίευσε η εφημερίδα «Ζορά» (11 Ιουλίου 1942), καταρτίζονταν ειδικές επιτροπές, οι οποίες απαρτιζόνταν από τον

⁸⁹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 33.

⁹⁰ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 217 - 220.

⁹¹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 173.

⁹² Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 173 – 175 και 263.

Δήμαρχο (ή τον αναπληρωτή του), έναν αντιπρόσωπο της τοπικής αστυνομικής, οικονομικής και τεχνικής υπηρεσίας και της υπηρεσίας επί των κρατικών κτημάτων. Η επιτροπή αυτή αξιολογούσε τα ακίνητα, το ύψος του ενοικίου και όριζε ποιοι χώροι των οικιών θα παρέμεναν στους «ευρεθέντας εις την κατοικίαν» (στις περισσότερες περιπτώσεις παραχωρείτο στους ιδιοκτήτες ένα μόνο δωμάτιο, συχνά η κουζίνα) και ποια θα διατίθεντο στους εποίκους.

Το μέτρο της επίταξης και της συνακόλουθης συγκατοίκησης οδηγούσε σε πλείστες όσες περιπτώσεις στην οικειοθελή αποχώρηση των Ελλήνων, δεδομένου ότι εκβιάζονταν από τους Βούλγαρους συνοίκους με την ίδια τους τη ζωή. Αυτονόητο είναι ότι δεν επιτρεπόταν να πάρουν μαζί τους ούτε τον ρουχισμό τους. Με τον τρόπο αυτό επιτάσσονταν ολόκληρες συνοικίες, κυρίως στα κέντρα των πόλεων, γεγονός που οδηγούσε σε αλλαγή της φυσιογνωμίας τους.

Ένα άλλο μέτρο πίεσης που ασκήθηκε ήταν η απαίτηση προσκόμισης τίτλων ιδιοκτησίας – αν αυτοί είχαν απωλεσθεί, ήταν ελλιπείς ή (όπως συχνά συνέβαινε) περιπελεγμένοι, τα ακίνητα επιτάσσονταν μέχρι να επιλυθεί το ζήτημα.

Δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι οι βουλγαρικές Αρχές συστηματικά κατά τη διάρκεια της Κατοχής πυρπολούσαν (με διάφορα προσχήματα) μεμονωμένα κτήρια αλλά και χωριά ολόκληρα⁹³. Επιτάσσονταν ακόμη και τα οικοδομικά υλικά, τα οποία προέκυπταν από κατεδαφίσεις που γίνονταν με το πρόσχημα της ρυμοτομικής ανάπλασης των πόλεων, προκειμένου να δημιουργηθούν καινούριες συνοικίες που θα στέγαζαν τους εποίκους. Θεωρείται ότι αυτό έγινε σε μεγάλο βαθμό στις Σέρρες, όπου τα οικοδομικά υλικά των κατεδαφισθέντων κτηρίων χρησιμοποιήθηκαν για την οικοδόμηση βουλγαρικού συνοικισμού στον Λευκώνα⁹⁴. Άλλοι συνοικισμοί για τους Βούλγαρους εποίκους δημιουργήθηκαν στο Δοξάτο, στον Άγιο Αθανάσιο, στον Νέο Σκοπό, στο Χρυσό, στην Πεντάπολη, στην Αγία Τριάδα, στην Κοίμηση, στον Προβατά, στα Χρυσοχώρα κ.α⁹⁵.

⁹³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 44 - 45.

⁹⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 263.

⁹⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 265 – 266, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 44 - 45.

3.6 Αγροτική παραγωγή

Η αγροτική παραγωγή επλήγη τόσο από τα επίσημα μέτρα που οι βουλγαρικές Αρχές Κατοχής έλαβαν, όσο και από την ανεπίσημη κατάσταση που επικράτησε. Από την πρώτη στιγμή οι γερμανικές Αρχές υιοθέτησαν το σύστημα της υποτίμησης της παραγωγής – την ίδια τακτική ακολούθησαν και οι βουλγαρικές Αρχές. Επί παραδείγματι, ο καπνός αγοράστηκε τον πρώτο χρόνο της Κατοχής για 40 – 50 λέβα το κιλό, το δεύτερο έτος για 60 – 80 λέβα και το τρίτο έτος για 100 – 120 λέβα το κιλό, όταν η πραγματική του αξία κυμαινόταν από 200 – 400 λέβα το κιλό. Ο σίτος έπεσε στα 4 – 14 λέβα, όταν η πραγματική τιμή κυμαινόταν στα 80 – 120 λέβα το κιλό, ενώ οι ελιές αποτιμώντο στα 7 – 12 λέβα από 100 – 150 λέβα που ήταν η πραγματική τους τιμή. Αντιλαμβάνεται κάποιος ότι με την υποτίμηση των γεωργικών προϊόντων αυτομάτως οι παραγωγοί βρέθηκαν σε δυσμενέστατη θέση. Ενίοτε, δεν πληρώνονταν καν αυτό το ευτελές αντίτιμο, αλλά τους δίνονταν αποδείξεις με τις οποίες θα πληρώνονταν στο μέλλον, οι επονομαζόμενες «ράπσικες». Αυτονόητο είναι ότι αυτά τα ποσά ουδέποτε εισπράχτηκαν⁹⁶.

Το πραγματικό πρόβλημα όμως ήταν ότι τα προϊόντα σε μεγάλο βαθμό επιτάσσονταν⁹⁷. Μάλιστα στην κολεκτιβοποίηση το καλοκαίρι του 1942 ενθαρρύνθηκαν να συμμετάσχουν με ανάλογη αμοιβή και οι έποικοι Βούλγαροι δάσκαλοι⁹⁸. Επιπλέον, υιοθετήθηκε η επίταξη των ζώων για τις ανάγκες του βουλγαρικού στρατού. Το μέτρο αυτό ήρθε να επιδεινώσει την ήδη δυσχερή θέση των αγροτών, δεδομένης της προηγηθείσας επίταξης των ζώων τους για τις ανάγκες του ελληνοϊταλικού και του ελληνογερμανικού πολέμου. Καίρια επλήγησαν οι μικροϊδιοκτήτες, οι οποίοι (στη μεγάλη τους πλειοψηφία) ήταν πρόσφυγες. Η επίταξη των ζώων καθιστούσε δυσχερή την αροτρίωση και τη μεταφορά των προϊόντων,

⁹⁶ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 31 – 32, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 56.

⁹⁷ Τ. Χατζηαναστασίου, «Η Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 16, Αθήνα 2006, σ. 317, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 31 - 32.

⁹⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 234.

ακόμη και των τροφίμων που αργότερα διένειμε η Ούνρα⁹⁹, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο λιμός¹⁰⁰.

Την κατάσταση επιδεινώναν και τα μέτρα των αντιποίνων, τα οποία είχαν ως αποτελέσματα: **α)** τη μαζική φυγή των ανδρών της περιοχής και τη συνακόλουθη μείωση της παραγωγής¹⁰¹, **β)** την καταστροφή του πάγιου κοινωνικού κεφαλαίου (δρόμοι, γέφυρες, υδραγωγεία, σιδηροδρομικό δίκτυο).

Η χαριστική βολή δόθηκε από την κατάληψη των μεγάλων αγροκτημάτων από τους κομιτατζήδες, αλλά και από την αμφισβήτηση της νομής της παραγωγής στους καλλιεργητές, οι οποίοι έτσι αποθαρρύνονταν από το να τα καλλιεργούν¹⁰².

Προκειμένου για τον ζωτικής σημασίας τομέα των **καπνών**, στο φύλλο της εφημερίδας της Κυβερνήσεως της 11^{ης} Ιουνίου 1942 δημοσιεύτηκε η απόφαση να ασκείται το εμπόριο καπνών μόνο από εμπορικές επιχειρήσεις της Παλαιάς Βουλγαρίας, στα καπνικά κέντρα της οποίας θα γινόταν και η επεξεργασία καπνού. Η απόφαση θα είχε ισχύ μέχρι τη δημιουργία των επιτροπών που θα εξέταζαν τις αιτήσεις που είχαν υποβάλει οι επιχειρήσεις στις κατεχόμενες περιοχές, προκειμένου να ενταχθούν στα μητρώα του βουλγαρικού Επιμελητηρίου¹⁰³.

Με βάση την απόφαση αυτή, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους η βουλγαρική Γεωργική Τράπεζα κήρυξε «αδέσποτα» τα εγκαταλειφθέντα καπνά του 1942 και τα περισυνέλεξε. Στη συνέχεια τα εκποίησε, αφαίρεσε από τους καπνοπαραγωγούς το ποσό των δανείων που τους είχε χορηγήσει και το υπόλοιπο ποσό κατατέθηκε στο δημόσιο βουλγαρικό ταμείο¹⁰⁴.

Πιέσεις ασκήθηκαν και στους καπνεργάτες. Στις 24 Αυγούστου 1942 στις Σέρρες παύθηκαν όλοι οι καπνεργάτες, στους οποίους ανακοινώθηκε ότι θα

⁹⁹ UNNRA: Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών. Ιδρύθηκε το 1943, εντάχθηκε στα Ηνωμένα Έθνη το 1945 και λειτούργησε μέχρι το 1947, με κύριο στόχο την αποκατάσταση των πληγέντων από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

¹⁰⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 44 και τευχ. Δ2, σ. 214, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 32.

¹⁰¹ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 319.

¹⁰² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 45.

¹⁰³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 181.

¹⁰⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 181.

επαναπροσλαμβάνονταν εντός τριών ημερών, μόνο εάν αποδέχονταν τη βουλγαρική υπηκοότητα¹⁰⁵.

Η κατάσταση εξακολούθησε και το 1943, οπότε και στον κλάδο των καπνεργατών το σύνολο των αρρένων εργατών αντικαταστάθηκε από Βούλγαρους εποίκους. Στο γυναικείο δυναμικό, αντιθέτως, δεν παρουσιάστηκε ανάλογη αντικατάσταση, λόγω έλλειψης Βουλγαρίδων εργατριών, γεγονός που επέτρεψε στις Ελληνίδες να εξακολουθούν να εργάζονται¹⁰⁶.

Το 1943 δημοσιεύτηκε διαταγή («Ούτρο», 5 Οκτωβρίου 1943) σύμφωνα με την οποία θα αγοράζονταν από τη Βουλγαρική Γεωργική Συνεταιριστική Τράπεζα η σοδειά των καπνοπαραγωγών της περιοχής του Αιγαίου, οι οποίοι αποδημούσαν από τη χώρα, ενώ θα οργανωνόταν η περισυλλογή όσων καπνών κηρύσσονταν «αδέσποτα». Όσοι επιθυμούσαν να αποδημήσουν έπρεπε να υποβάλουν σχετική αίτηση στο υποκατάστημα της Τράπεζας. Αφού συνεδρίαζε η σχετική επιτροπή, αποφαιζόταν το ποσό της αποζημίωσης και οριζόταν η κοινότητα που αναλάμβανε τη συγκομιδή, η οποία θα αποζημιωνόταν για την εργασία της¹⁰⁷ – να σημειωθεί ότι η συγκομιδή γινόταν από Έλληνες που υποχρεώνονταν σε αγγαρείες.

Σχετικά με **το εμπόριο ελαίων**, με βάση υπουργική απόφαση της 2^{ας} Ιουλίου 1942 η Διεύθυνση παραγωγής αναλάμβανε την οργάνωση της παραγωγής, τη συγκέντρωσή και τη διάθεσή της. Αναφορικά με τη διάθεση, οργανώθηκαν μονοπωλιακά γραφεία, στα οποία πλειστάκις οι υπάλληλοι χρηματίζονταν (για να αποδεχτούν πραγματικές δηλώσεις) ή υποχρέωναν τους παραγωγούς να δηλώσουν μεγαλύτερη σοδειά από αυτήν που πραγματικά είχαν. Οι παραγωγοί είχαν το δικαίωμα να κρατήσουν 20 κιλά αλατισμένων ελαίων και 10 κιλά λάδι κατ' άτομον¹⁰⁸. Με απόφαση της 2^{ας} Δεκεμβρίου 1942 επιτάχθηκαν τα ελαιοτριβεία και επιστρατεύτηκαν οι εργάτες τους¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 244.

¹⁰⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 22.

¹⁰⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 130 και 131.

¹⁰⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 182.

¹⁰⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 130.

Η δέσμευση της ελαιοπαραγωγής (*Ούτρα*, 26 Αυγούστου 1943), εξάλλου, έφερε σε απόγνωση τους καλλιεργητές, κυρίως στη Θάσο, αλλά και τους μεταπράτες, στους οποίους απαγορεύτηκε η πώληση. Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η κολεκτιβοποίηση επέτεινε τον προϋπάρχοντα λιμό¹¹⁰. Όσον αφορά στους «φυγάδες» φυσικά δεν υπήρξε αποζημίωση και οι περιουσίες τους κηρύσσονταν «αδέσποτες».

¹¹⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 129.

3.7 Δάση – Βοσκότοποι

Στις 11 Ιουνίου 1942 στην εφημερίδα *Ούτρο* δημοσιεύτηκε ο προσωρινός διακανονισμός της δασικής ιδιοκτησίας και της χρήσης των δασών στις κατεχόμενες περιοχές. Σύμφωνα με αυτόν, όλες οι δασικές εκτάσεις (των ορέων, των χωριών, ακόμη και οι σχολικές) θεωρούνταν αυτοδικαίως περιουσία του βουλγαρικού κράτους. Στη διάταξη υπάγονταν ακόμα και εκείνες που ανήκαν σε ιδιώτες ή κοινωφελή ιδρύματα – για τους κατ' όνομα ιδιοκτήτη προβλεπόταν η συνέχιση της εκμετάλλευσης, αρκεί να ήταν υπήκοος της Βουλγαρίας.

Στο πλαίσιο του νόμου αυτού, κατασχέθηκαν όλες οι ποσότητες ξυλείας που βρέθηκαν αποθηκευμένες (ακόμη και όσες είχαν εισαχθεί από τη Ρουμανία ή τη Σουηδία), ενώ οι Βούλγαροι υπάλληλοι και σε αυτήν την περίπτωση κερδοσκόπησαν, υποχρεώνοντας τους Έλληνες ιδιοκτήτες να δηλώνουν αποδείξεις με μικρότερα των πραγματικών ποσά¹¹¹.

¹¹¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 176.

3.8 Αλυκές – Αλιεία

Η προαναφερθείσα απόφαση της 11^{ης} Ιουνίου 1942 αφορούσε και την εκμετάλλευση των αλυκών, γεγονός που αφενός καθιστούσε τη Βουλγαρία αυτάρκη σε άλας, αφετέρου γέμιζε τα κρατικά ταμεία με τα έσοδα εκμετάλλευσης. Το εργαζόμενο προσωπικό επιστρατεύθηκε¹¹². Στην περιοχή κατέφτασαν ειδικοί ιχθυολόγοι, προκειμένου να εξετάσουν τις προοπτικές αλιείας στο Αιγαίο. Για την επίτευξη, μάλιστα, καλύτερων επιδόσεων προκρίθηκε η αντικατάσταση των μηχανών ντίτζελ με γκαζοζέν¹¹³.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η ίδρυση του φερόνυμου αλιευτικού συνεταιρισμού για την εκμετάλλευση της Βιστωνίδας (Μπουρού Γκιολ) με έδρα το Πόρτο Λάγο. Στον συνεταιρισμό χορηγήθηκε πίστωση τριών εκατομμυρίων λεβίων και δεκαετές συμβόλαιο ενοικίασης της λίμνης. Το 1943 ο υπουργός της Γεωργίας, σε επίσκεψή του στην περιοχή, διαπιστώνει τη βελτίωση και την επέκταση των αλυκών κατά τα δύο τελευταία χρόνια, γεγονός που θα επιτρέψει την αύξηση των αποδόσεων και την αυτάρκεια της περιοχής¹¹⁴.

¹¹² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 182.

¹¹³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 183.

¹¹⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 183 και τευχ. Δ2, σ. 199.

3.9 Ανεργία

Για την διογκούμενη ανεργία «φρόντισαν» οι βουλγαρικές Αρχές, εκδίδοντας διατάγματα προς τους Βούλγαρους και όσους αποδέχτηκαν τη βουλγαρική υπηκοότητα, με τα οποία απαγόρευαν οποιαδήποτε συναλλαγή τους με όσα καταστήματα κατείχαν άνθρωποι που επέμεναν στην ελληνική υπηκοότητα. Το μέτρο επεκτάθηκε το 1943 στους εμπόρους, στους μικροεμπόρους, ακόμη και στους πλανόδιους μικροπωλητές, οι οποίοι, προκειμένου να εξασφαλίσουν άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, έπρεπε να «βουλγαρογραφτούν»¹¹⁵. Το μέτρο αυτό, σε συνδυασμό με την απαγόρευση πρόσληψης Ελλήνων στα δημόσια έργα αλλά και με την αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος στις μεγάλες επιχειρήσεις, έπληξε πρωτίστως την εργατική τάξη, ενώ η υποχρεωτική χρήση της βουλγαρικής γλώσσας ώθησε στην αντικατάσταση των Ελλήνων γραφένων από αντίστοιχους Βούλγαρους.

Στον τομέα της βιομηχανίας, γρήγορα εξαντλήθηκαν οι πρώτες ύλες και όλες σχεδόν οι βιομηχανικές μονάδες έκλεισαν¹¹⁶. Η κρίση επεκτάθηκε σε όλους τους εκπροσώπους της εργατικής τάξης. Πρώτα θύματα ήταν, φυσικά τω λόγω, οι ανειδίκευτοι εργάτες, εν συνεχεία οι βιοτεχνικοί, ενώ σταδιακά οι εργαζόμενοι σε διάφορους κλάδους αντικαταστάθηκαν από Βούλγαρους επήλυδες. Ακόμη και στον τομέα των καπνεργατών, ο οποίος τελούσε υπό γερμανικό έλεγχο, ασκήθηκε πίεση εκ μέρους των βουλγαρικών Αρχών για αντικατάσταση του υπάρχοντος προσωπικού από Βούλγαρους. Αυτό ερμηνεύει τη δυσπραγία που επικράτησε στην Καβάλα από τον Νοέμβριο του 1941 κ.ε., ενώ η πίεση απέδωσε καρπούς στην ευρύτερη περιοχή κυρίως το πρώτο εξάμηνο του 1943.

Τα αποτελέσματα όλων αυτών των πρακτικών των Αρχών ήταν τρία: α) Η μαζική σύλληψη των ανέργων και η συνακόλουθη αποστολή τους σε τάγματα εργασίας¹¹⁷. Οι βουλγαρικές Αρχές δεν δίσταζαν να επικαλούνται τους δείκτες της ανεργίας, προκειμένου να δικαιολογήσουν την καταναγκαστική εργασία την οποία επέβαλλαν στους Έλληνες ή προκειμένου να ασκήσουν πίεση, ώστε οι Έλληνες

¹¹⁵ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ.42 και τευχ. Δ2, σ. 127 – 128, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 31.

¹¹⁶ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 44 και τευχ. Δ2, σ. 22.

¹¹⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 22.

οικειοθελώς να υποβάλουν αίτηση στα γερμανικά γραφεία εργασίας, για να μεταβούν στη Γερμανία ή αλλού για «εργασία»¹¹⁸. **β)** Η μαζική εκποίηση της οικοσυσκευής, προκειμένου οι οικογένειες να προμηθευτούν τα χρειά από τη διαρκώς διογκούμενη μαύρη αγορά. Στην τελευταία επιδόθηκαν Βούλγαροι κομιτατζήδες, Αρμένιοι¹¹⁹, αλλά και Έλληνες αρνησιπάτριδες, οι οποίοι αποδέχονταν την αλλαγή της υπηκοότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα πρόσφυγας από τη Βουλγαρία, ο οποίος κατοικούσε στην Καβάλα (Παν. Παναγιωτίδης) και ο οποίος έλαβε τη βουλγαρική υπηκοότητα, προκειμένου, με τη βοήθεια της Βουλγαρικής Λέσχης Θεσσαλονίκης, να διοχετεύσει στη μαύρη αγορά ιδιόκτητά του έλαια που είχαν δεσμευτεί στη Θεσσαλονίκη¹²⁰. **γ)** Η αύξηση των προσφυγικών ροών προς τις γερμανοκρατούμενες περιοχές.

¹¹⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 54 – 55 και 59.

¹¹⁹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 43.

¹²⁰ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 50.

3.10 Δημόσια έργα

Τα δημόσια έργα της περιόδου αφορούν κυρίως στο πάγιο κοινωνικό κεφάλαιο (δρόμοι, σιδηρόδρομοι, γέφυρες, κ.λ.π.). Ιδιαίτερη σημασία φαίνεται ότι απέδιδαν οι βουλγαρικές Αρχές στη σιδηροδρομική σύνδεση της περιοχής του Αιγαίου με την Παλαιά Βουλγαρία. Αυτό μαρτυρούν οι προσπάθειες που κατέβαλαν να προωθήσουν τη γραμμή Σμιτλή – Σιδηροκάστρου, καθώς και εκείνη της Μεστανλή – Κομοτηνής¹²¹.

Συστηματική, εξάλλου, ήταν και η προσπάθεια να αλλάξει η φυσιογνωμία των αστικών κέντρων. Έτσι οι Αρχές φρόντισαν για την κατασκευή δημοσίων κτηρίων και τον εξωραϊσμό των πόλεων. Το 1942 ξεκίνησε στην Καβάλα η κατασκευή σύγχρονων λουτρών (πλαζ), για την οποία ο δήμος διέθεσε 300.000 λέβα. Επίσης ελήφθησαν μέτρα για τη μεγέθυνση και τον εξωραϊσμό του δημοτικού άλσους. Επιπλέον, επρόκειτο να αναγερθεί μνημείο για τους Βούλγαρους και Γερμανούς πεσόντες στον εθνικό δρόμο Δράμας – Νευροκοπίου¹²². Φαίνεται επίσης ότι προωθείτο η τηλεφωνική σύνδεση των Δήμων, αλλά και των χωριών με τους Δήμους¹²³.

¹²¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 239.

¹²² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 238.

¹²³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 240.

4. Εκκλησία

Η Βουλγαρική Εξαρχία ως γνωστό είχε καταδικαστεί το 1872 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως σχισματική. Όμως, η βουλγαρική διοίκηση γνώριζε ότι οι ιερείς ήταν θεματοφύλακες του ελληνισμού και κινήθηκε εξαρχής εναντίον τους.

Δεδομένου ότι οι Βούλγαροι είναι ορθόδοξοι, θα περίμενε κανείς να συμπεριφερθούν ήπια στους ναούς. Αντιθέτως, κατελήφθησαν όλοι οι ναοί και τα μοναστήρια και η περιουσία τους, κινητή και ακίνητη, περιήλθε στην κυριότητα των βουλγαρικών Αρχών¹²⁴. Μαρτυρείται η υφαρπαγή των ιερών κειμηλίων του Ναού του Αγίου Νικολάου Αλεξανδρουπόλεως¹²⁵ και λεηλασίας των ιερών βιβλίων. Όσα από αυτά δεν μπόρεσαν να διασώσουν οι Έλληνες ιερείς, κάηκαν, ενώ υπήρξαν εκτεταμένα περιστατικά βεβήλωσης των ναών και των μοναστηριών (όπως επί παραδείγματι έγινε πλειστάκις με το μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας του Παγγαίου).

Σε επίπεδο διοίκησης της Εκκλησίας, με απόφαση της Συνόδου της βουλγαρικής Εκκλησίας (29 Απριλίου 1941) οι ενορίες και οι μητροπόλεις υπήχθησαν στις βουλγαρικές μητροπόλεις του Νευροκοπίου και της Φιλιππουπόλεως, για τις οποίες προορίζονταν και οι εισπράξεις των ναών. Συγκεκριμένα, η Ανατολική Μακεδονία υπήχθη απευθείας στη δικαιοδοσία του Βούλγαρου Μητροπολίτη Νευροκοπίου, ο οποίος διοικούσε με τοποτηρητές πρωτοσύγκελλους, ενώ η περιφέρεια της Θράκης υπήχθη στον Βούλγαρο Μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως¹²⁶. Η βουλγαρική κυβέρνηση προέβλεπε στον προϋπολογισμό τα απαραίτητα κονδύλια, τα οποία στηρίζονταν στους επί μέρους προϋπολογισμούς που εκπονούσε η Ιερά Σύνοδος (μέσω ειδικού τμήματος, που ονομαζόταν «Συνοδική Έκδοσις Βιβλίων»). Η τελευταία ήταν που κατάρτιζε τους καταλόγους των υπαλλήλων που υπάγονταν στη δικαιοδοσία της Εκκλησίας.

Καθώς απαγορεύτηκε η ελληνική γλώσσα, η λειτουργία τελείτο στη βουλγαρική, εισήχθη το τυπικό της βουλγαρικής Εκκλησίας, επιβλήθηκε η μνημόνευση του Βασιλιά Βόριδος και του Βούλγαρου Έξαρχου κατά τη διάρκεια της

¹²⁴ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 18.

¹²⁵ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 24.

¹²⁶ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 27 και 170, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 53, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 18, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 75.

λειτουργίας και το εορτολόγιο ακολούθησε το παλαιό ημερολόγιο. Οι ιερείς διατάχθηκαν να εξαλείψουν τις ελληνικές επιγραφές από τους ναούς και να τις αντικαταστήσουν με βουλγάρικες, σε μία προσπάθεια απαλοιφής της ελληνικής γλώσσας από τις επιγραφές, οι οποίες καλύφθηκαν με ασβεστοκονίαμα ή αποξέστηκαν¹²⁷. Τον Δεκέμβριο του 1942 η εφημερίδα **Ζορά** δημοσιεύει άρθρο με το οποίο ανακοινώνεται η απόφαση της Ιεράς Συνόδου για την αλλαγή των ονομάτων (σέρβικων και ελληνικών), με απόφαση του νομαρχιακού δικαστηρίου. Ακόμη και τα ονόματα των Αγίων εκβουλγαρίστηκαν¹²⁸.

Επιπλέον, ήδη από τις πρώτες ημέρες της βουλγαρικής διοίκησης αποφασίστηκε ότι η αστυνομία θα παρακολουθεί τη λειτουργία (μέχρι την άφιξη των Βούλγαρων ιερέων), για να διασφαλιστεί ότι οι εκκλησίες δε θα γίνουν τα κέντρα αντίστασης στον βουλγαρισμό¹²⁹.

Στο στόχαστρο της βουλγαρικής διοίκησης από τις πρώτες κιόλας ημέρες της Κατοχής βρέθηκαν οι ιερείς, οι διώξεις των οποίων δεν έγιναν πάντα με νηφαλιότητα – αντιθέτως, δεν έλειψαν οι περιπτώσεις βιαιοπραγιών εναντίον τους.

Οι εκτοπίσεις ξεκίνησαν από τους Μητροπολίτες, οι οποίοι διατάχθηκαν να εγκαταλείψουν τάχιστα τις θέσεις τους, διατηρώντας πάντως το δικαίωμα να μεταφέρουν τις αποσκευές τους. Τους δόθηκε ελάχιστο χρονικό περιθώριο, αλλά η απέλασή τους έγινε σχετικά ήπια¹³⁰. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι έλειψαν οι καταγγελίες βιαιοπραγίας σε ορισμένες περιπτώσεις. Επί παραδείγματι, ο Σιδηροκάστρου και ο Μαρωνείας και Θάσου κατήγγειλαν κακοποίηση και ληστεία από τις βουλγαρικές αστυνομικές Αρχές¹³¹.

Δεν είχαν την ίδια τύχη με τους Μητροπολίτες και οι εκπρόσωποι του κατώτερου κλήρου. Οι διώξεις στο πρόσωπό τους ήταν απηνείς, κυρίως όταν

¹²⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 16, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 75.

¹²⁸ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 29 και 240 - 241.

¹²⁹ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 71.

¹³⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 26. Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 72.

¹³¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 26, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 17, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 73.

επρόκειτο για ηλικιωμένους ιερείς, για τους οποίους υπήρχε υπόνοια ότι είχαν συμμετάσχει στον μακεδονικό αγώνα, ή για πρόσφυγες ιερωμένους¹³².

Οι ιερείς του κατώτερου κλήρου υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τη θέση τους και δεν τους επιτράπηκε να μείνουν στην περιοχή ούτε ως ιδιώτες. Οι απελάσεις τους συνοδεύτηκαν από δήμευση των περιουσιών τους και άπειρες βιαιοπραγίες, που ξεκινούν από ξυλοδαρμούς μέχρι θανάτου και φτάνουν στην περίπτωση ιερέα χωριού του Παγγαίου που υποχρεώθηκε να παρακολουθήσει τον ομαδικό βιασμό από Βούλγαρους στρατιώτες της συζύγου του, της θυγατέρας του και της νύφης του¹³³.

Οι λίγοι στους οποίους επιτράπηκε να παραμείνουν (χωρίς δικαίωμα να λειτουργούν) ήταν κυρίως οι ασθενείς και οι υπερήλικες. Πολλοί από αυτούς στη συνέχεια φονεύθηκαν (συνολικά 44 ιερείς κατά τη διάρκεια της Κατοχής¹³⁴), ενώ το καλοκαίρι του 1942 οι πιέσεις εις βάρος του εναπομείναντος κλήρου εντάθηκαν και έκλεισαν και οι ελάχιστες εκκλησίες στις οποίες λειτουργούσαν Έλληνες ιερείς¹³⁵.

Ο πενόμενος κλήρος στράφηκε προς τις γεωργικές εργασίες, τις οποίες όμως οι βουλγαρικές Αρχές απαγόρευαν ως απόδοσες του ιερού σχήματος των ιερέων. Η γεωργική παραγωγή των ιερέων υπαρπάζονταν συστηματικώς. Εξίσου συστηματικές ήταν οι κατ' οίκον έρευνες, που οδηγούσαν σε αφαίρεση των αποθηκευμένων τροφίμων¹³⁶.

Δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις που ιερείς υποχώρησαν στις βουλγαρικές πιέσεις και υπέγραψαν τη δήλωση αποδοχής της βουλγαρικής υπηκοότητας. Σύμφωνα με τον Χρυσοχόου, στην περιοχή της Ξάνθης υπέκυψαν οι περισσότεροι, ενώ στις Σέρρες υπέκυψαν όλοι – ούτως ή άλλως όσοι είχαν παραμείνει είχαν «*αμφίβολα εθνικά φρονήματα*». Στην περίπτωση που οι ιερείς «βουλγαρογράφονταν»: **α)** Αποδέχονταν το Σχίσμα και τον Έξαρχο. **β)** Θεωρούνταν Βούλγαροι δημόσιοι υπάλληλοι. **γ)** Οι (λίγοι σε κάθε περίπτωση) απόφοιτοι θεολογικών σχολών λάμβαναν

¹³² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 27, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 73 - 74.

¹³³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 27 και 28, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 17 και 47.

¹³⁴ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 73.

¹³⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 168.

¹³⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 167 – 168.

βαθμό ανώτερου υπαλλήλου. **δ)** Οι υπόλοιποι λάμβαναν μισθό 35.000 λεβίων, με επίδομα 10% για κάθε τέκνο. **ε)** Υποχρεώνονταν να φοιτήσουν για ένα εξάμηνο σε ιερατικό φροντιστήριο, στο οποίο θα διδάσκονταν τη βουλγαρική γλώσσα¹³⁷. **στ)** Εξασφάλιζαν τα εποικιστικά ευεργετήματα των δημοσίων υπαλλήλων, όπως ήταν η απόκτηση γεωργικού κλήρου¹³⁸.

Μέχρι τον Αύγουστο του 1942 οι Έλληνες ιερείς στο σύνολό τους αντικαταστάθηκαν από Βούλγαρους. Στην πραγματικότητα, πολλοί από τους έποικους ήταν Ρώσοι ιερείς, που είχαν καταφύγει στη Βουλγαρία μετά από την Οκτωβριανή Επανάσταση¹³⁹. Η δυσκολία πάντως εξεύρεσης ιερέων πρόθυμων να μετοικήσουν στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη οδήγησε αφενός στο κλείσιμο πολλών εκκλησιών και αφετέρου σε ένα πρωτότυπο μέτρο: το 1943 (Ζορά, 10 Ιουλίου 1943) επιβλήθηκε η υποχρεωτική μετάθεση των Βούλγαρων ιερέων για ένα τετράμηνο στην περιοχή (βλ. Εποικισμός, σ. 122).

Σε μεγάλο βαθμό οι έποικοι ιερείς ελέγχονται για τη διαγωγή τους. Η πληροφορία της Πανεπιστημιακής Επιτροπής ότι, κατά περιπτώσεις, Βούλγαροι ιερείς οπλοφορούσαν και συμμετείχαν στα τραγικά γεγονότα της Δράμας δίνοντας τη χαριστική βολή σε ημιθανείς Έλληνες δεν διασταυρώθηκε από άλλη πηγή. Ωστόσο υπάρχει φωτογραφία που απεικονίζει τον Μάξιμο, Επίτροπο του Μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως, με έναν διάκονο και Βούλγαρους στρατιώτες, οι οποίοι έχουν μπροστά τους δύο κομμένα κεφάλια¹⁴⁰.

Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση των Ελλήνων ορθοδόξων από τις εκκλησίες. Έτσι, την περίοδο αυτή παρατηρείται αποφυγή τέλεσης βαπτίσεων ή γάμων – εκτός από περιπτώσεις που τελούνταν κρυφά από τους ελάχιστους εναπομείναντες Έλληνες κληρικούς. Το μόνο μυστήριο που εξακολουθεί να τελείται είναι η κηδεία, για την οποία όμως οι Βούλγαροι ιερείς φαίνεται ότι ζητούσαν υπέρογκα ποσά, με αποτέλεσμα ακόμη και αυτές οι κηδείες να τελούνται άνευ

¹³⁷ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 167 - 168.

¹³⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 17.

¹³⁹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 170.

¹⁴⁰ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 18 - 19.

ιερέων¹⁴¹. Οι βουλγαρικές Αρχές απαγόρευσαν την τέλεση μνημόσυνου για τους εκτελεσθέντες του Σεπτεμβρίου του 1941 – διέκοψαν μάλιστα βίαια μνημόσυνο που γινόταν κρυφά στην Αμισσό Δράμας¹⁴².

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι διώξεις αφορούσαν και τους Μουσουλμάνους. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής έγινε αντικατάσταση και του Μουφτή από Βούλγαρο Μουφτή, ο οποίος δεν γνώριζε την τουρκική γλώσσα και ασκούσε αντιμουσουλμανική πολιτική¹⁴³.

¹⁴¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 30 και τευχ. Δ2, σ. 233.

¹⁴² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 167.

¹⁴³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 49.

5. Γλώσσα

Η χρήση της ελληνικής γλώσσας στον προφορικό λόγο περιορίστηκε στη σφαίρα του ιδιωτικού χώρου. Η γραπτή χρήση των ελληνικών απαγορεύτηκε εντελώς και τα ελληνικά αντικαταστάθηκαν από τη βουλγαρική γλώσσα σε ό,τι συνιστά τη δημόσια παρουσία του κράτους: αντικαταστάθηκαν οι πινακίδες, οι σημάνσεις και τα ονόματα των δρόμων, οι επιγραφές στα καταστήματα, στα δημόσια μνημεία, ακόμα και στις εικόνες¹⁴⁴, ο κατάλογος των εκθεμάτων στο Μουσείο της Καβάλας και της Θάσου¹⁴⁵, ενώ δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις που αντικαταστάθηκαν οι αναγραφές των ονομάτων των νεκρών στα νεκροταφεία¹⁴⁶. Βουλγαρικές πινακίδες σώζονται μέχρι τις μέρες μας.

Οι καταστηματάρχες, οι έμποροι και οι βιοτέχνες υποχρεώθηκαν να υπογράψουν υπεύθυνες δηλώσεις ότι δε θα διεξάγονται συζητήσεις στην ελληνική γλώσσα, γεγονός που οπωσδήποτε, στο βαθμό που εφαρμόστηκε, έδινε την αίσθηση ότι η περιοχή είχε βουλγαροποιηθεί¹⁴⁷.

Την περίοδο αυτή, όπως είναι κατανοητό, έγινε μεγάλη καταστροφή των γραπτών ελληνικών κειμηλίων: εγκυκλοπαίδειες, λεξικά, βιβλία, έντυπα, μητρώα των Δήμων και των Κοινοτήτων, πρωτόκολλα, βιβλία των υπηρεσιών, ακόμη και οι πλάκες των γραμμοφώνων κατάσχονταν, καίγονταν ή υφαρπάζονταν και εξαφανίζονταν. Από τον Οκτώβριο του 1942 δημεύτηκαν όλα τα βιβλία (διδασκικά εγχειρίδια και μη)¹⁴⁸.

Οι βουλγαρικές Αρχές, κατανοώντας το πρόβλημα της εκμάθησης της βουλγαρικής γλώσσας από τους ενήλικους υπηκόους των νέων περιοχών, υποχρέωναν τους έποικους δασκάλους να παραμένουν στις θέσεις τους και κατά τους θερινούς μήνες, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τη διδασκαλία της γλώσσας¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 54.

¹⁴⁵ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 139 - 140.

¹⁴⁶ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 316.

¹⁴⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 242 και τευχ. Δ2, σ. 88 – 89 και 259.

¹⁴⁸ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 237.

¹⁴⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 234.

Το σχολικό έτος 1942 – 1943 οργανώθηκαν σχολεία για την εκμάθηση της βουλγαρικής γλώσσας από όλους τους κατοίκους που την αγνοούσαν¹⁵⁰.

Προκειμένου να διαδώσουν τη γλώσσα, φαίνεται ότι οι βουλγαρικές Αρχές επέδειξαν μεγάλη μέριμνα στον πολιτιστικό τομέα:

α. Οργανώθηκαν επαρχιακοί μορφωτικοί σύλλογοι με πλήθος δραστηριοτήτων (Ξάνθη, Δράμα). Στη Δράμα λειτούργησε βουλγαρογερμανικός μορφωτικός σύλλογος, σύλλογος Βουλγάρων, μορφωτικός σύλλογος δημοσίων υπαλλήλων.

β. Ιδρύθηκαν λαϊκά αναγνωστήρια (Δράμα και Κομοτηνή) και βιβλιοθήκες, οι οποίες μάλιστα άρχισαν να εμπλουτίζονται από βιβλία της βουλγαρικής και της παγκόσμιας λογοτεχνίας¹⁵¹.

γ. Λειτούργησαν Βουλγαρικές Λέσχες, ενώ τον Δεκέμβριο του 1941 στην Καβάλα εγκαινιάστηκε το «Εθνικό Λαϊκό Πανεπιστήμιο»¹⁵².

Η εκμάθηση της γλώσσας συνδέθηκε και με τη μουσική. Στην Καβάλα και στην Δράμα οργανώθηκαν χορωδίες, υπό τον μουσικοδιδάσκαλο Άσεν Μίλωφ. Οι χορωδίες έδιναν συναυλίες, ενώ στις θρησκευτικές γιορτές δεν παρέλειπαν να επισκέπτονται κατ' οίκον τους εορτάζοντες Βούλγαρους. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1942 η Βασιλική Συμφωνική Ορχήστρα της Σόφιας έδωσε δύο συναυλίες στη Δράμα.

Αναπόφευκτη η παρατήρηση ότι η πύκνωση των δραστηριοτήτων αφορούσε την πολύπαθη περιοχή της Δράμας και μάλιστα σε μήνα που κανονικά θα έπρεπε να τελούνται τα μνημόσυνα για τους νεκρούς των γεγονότων του Σεπτεμβρίου του 1941.

¹⁵⁰ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 236.

¹⁵¹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 238.

¹⁵² Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 19.

6. Προπαγάνδα

Μέσο εθνοκαθαρτικής πολιτικής είναι και η προπαγάνδα, την οποία η Βουλγαρία εξαπέλυσε κατά τη διάρκεια της Κατοχής, τόσο στα όρια της Παλαιάς Βουλγαρίας, όσο και στα όρια των «απελευθερωμένων» περιοχών. Τα συμπεράσματα που εξήχθησαν σε αυτό το κεφάλαιο, εκτός από τις σύντομες αναφορές σε σύγχρονα ιστορικά βιβλία, στηρίχτηκαν κατά κύριο λόγο στο έργο του Αθανάσιου Χρυσόχου *Κατοχή* και ιδιαιτέρως στα μεταφρασμένα αποσπάσματα του βουλγαρικού Τύπου που υπάρχουν στο έργο αυτό.

6.1 Στόχοι προπαγάνδας

Ο δωσιλογισμός στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης είχε μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Οι Αρχές Κατοχής δε συνεργάστηκαν απλώς με κάποιους από τους κατοίκους. Ο στόχος των Αρχών ήταν να μεταπειστούν οι κάτοικοι να βουλγαροποιηθούν, να αλλάξουν υπηκοότητα, κάτι που ήταν απαραίτητη προϋπόθεση παραμονής τους στην περιοχή. Κι όταν η προπαγάνδα δεν επαρκούσε, οι Αρχές μετέρχονταν εκβιασμούς ή άλλα αθέμιτα μέσα προκειμένου να πετύχουν τον στόχο τους. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούμε να κατατάξουμε τους κύριους στόχους της προπαγάνδας ως εξής:

α) Οι εν δυνάμει έποικοι. Για την προσπάθεια προσέλκυσης των εποίκων δια του Τύπου στο εσωτερικό της Βουλγαρίας θα γίνει αναλυτική παρουσίαση στο αντίστοιχο κεφάλαιο (βλ. Τύπος, σ. 68 κ.ε.). Στην πρώτη φάση του εποικισμού στο στόχαστρο βρέθηκαν οι Βούλγαροι πρόσφυγες της προηγηθείσας Ανταλλαγής, οι οποίοι έκλιναν προς μία αλυτρωτική πολιτική¹⁵³ και στους οποίους οι βουλγαρικές Αρχές υπόσχονταν αποκατάσταση στα πάτρια εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης¹⁵⁴.

β) Οι Σλαβόφωνοι γηγενείς της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης.

Η προπαγάνδα στους Σλαβόφωνους ξεκίνησε από τις πρώτες μέρες άφιξης του βουλγαρικού στρατού, ακόμη και σε περιοχές που τα πληθυσμιακά ποσοστά τους ήταν χαμηλά, όπως η Καβάλα. Στη συγκεκριμένη πόλη διαμοιράστηκαν χιλιάδες

¹⁵³ Ευ. Κωφός, *ό.π.*, σ. 52.

¹⁵⁴ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 172.

προκηρύξεις, με τις οποίες οι Αρχές καλούσαν τους «αλύτρωτους» και «βασανισμένους» αδελφούς να χαρούν την απελευθέρωσή τους¹⁵⁵. Τα κείμενα αυτά ανέλαβαν να υποστηρίξουν τα εθνικά δικαιώματα των Βουλγάρων στην επίμαχη περιοχή. Προκειμένου να είναι αποτελεσματικά, κάλυπταν όλο το φάσμα των διεκδικήσεων: ιστορικών, λαογραφικών, θρησκευτικών. Διανέμονταν στα δημόσια μέρη, για να γνωρίσουν οι νέοι άνθρωποι το ένδοξο παρελθόν της Βουλγαρίας, και εμπλουτιζόνταν με εικονογράφηση¹⁵⁶. Στο πλαίσιο αυτό χρησιμοποιήθηκε και ο βουλγαρικός κλήρος, προκειμένου να πειστούν οι κάτοικοι ότι οι γηγενείς Μακεδόνες και Θράκες ήταν βουλγαρικής καταγωγής.

Κύριος στόχος, όμως, της προπαγάνδας ήταν οι συγγενείς των ανταλλάξιμων της δεκαετίας του '20. Η ανταλλαγή είχε δώσει στους Σλαβόφωνους της περιοχής τη δυνατότητα μετοικεσίας τους στη Βουλγαρία – κάποιες χιλιάδες ανθρώπων είχαν αρνηθεί αυτή τη δυνατότητα και είχαν παραμείνει, ενώ συνέβαινε μέλη της οικογένειάς τους να έχουν αποχωρήσει. Η Βουλγαρία, αναζητώντας τα πληθυσμιακά της ερείσματα στην περιοχή, επέμεινε στην πολιτική της επανένωσης των οικογενειών των ανταλλάξιμων με τους Σλαβόφωνους συγγενείς τους που παρέμεναν στην «Αιγίδα». Στο πλαίσιο αυτό, πρόκρινε ως έποικους τους ανταλλάξιμους. Στους γηγενείς ανταλλάξιμους η προπαγάνδα φρόντιζε να τονίζει τη βουλγαρική τους συνείδηση, η οποία αποδεικνυόταν από τη γνώση της βουλγαρικής γλώσσας. Ερέθιζε το μίσος κατά της ελληνικής χωροφυλακής και διοίκησης που δεν εμπιστευόταν τους γηγενείς, γιατί τους θεωρούσε Βούλγαρους – απόδειξη αυτού ήταν ότι ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός είχε επανδρωθεί από Παλαιοελλαδίτες. Υπενθύμιζε ακόμη την οικονομική δυσπραγία στην οποία τους είχε καταδικάσει το ελληνικό κράτος¹⁵⁷.

Τον Ιούνιο του 1941 διανεμήθηκαν στον γενικό πληθυσμό οι πρώτες δηλώσεις βουλγαροποίησης, με πενιχρά όμως αποτελέσματα, ακόμη και στα σλαβόφωνα χωριά. Έτσι, ο προπαγανδιστικός μηχανισμός εντάθηκε στους σλαβόφωνους, τους οποίους οι βουλγαρικές Αρχές αρχίζουν να κατηγορούν για ρευστή εθνική συνείδηση. Επί παραδείγματι, σε διάγγελμά του στην Καβάλα, ο Βούλγαρος στρατιωτικός διοικητής μέμφεται τους κατοίκους γιατί ξέχασαν τόσο γρήγορα τη

¹⁵⁵ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 56 - 67.

¹⁵⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 252.

¹⁵⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 46.

γλώσσα τους – αποσιωπώντας το γεγονός ότι η γλώσσα αυτή ουδέποτε μιλήθηκε στην Καβάλα¹⁵⁸!

γ) Οι φυγάδες γηγενείς. Οι κάτοικοι που για οποιονδήποτε λόγο είχαν φύγει από την περιοχή, πληροφορούνταν ότι μέχρι τις 19 Ιουνίου 1941 η περιουσία τους θα κηρύσσονταν «αδέσποτη» και θα περιέρχονταν στην κυριότητα του βουλγαρικού κράτους. Όσοι επιθυμούσαν να επιστρέψουν, για να τη σώσουν, είχαν τη δυνατότητα να το πράξουν, εφοδιαζόμενοι με ειδική άδεια που εξέδιδε το Βουλγαρικό Προξενείο Αθηνών ή η Βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης. Απαραίτητη προϋπόθεση για την έκδοση της άδειας ήταν η υπογραφή της δήλωσης βουλγαροποίησης¹⁵⁹.

δ) Οι λοιποί γηγενείς. Η βουλγαρική προπαγάνδα ερέθισε τα ταπεινά ένστικτα των ανθρώπων παρέχοντας διάφορα κίνητρα: θέσεις, δικαίωμα αρπαγής και λεηλασίας των περιουσιών των φυγάδων, κοινωνική και οικονομική ανέλιξη. Δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις καθαρού τυχοδιωκτισμού: άνθρωποι που είχαν εμπλοκή με τις Αρχές είδαν τη βουλγαροποίηση ως ευκαιρία να απαλλαγούν από το βεβαρυμένο ποινικό τους μητρώο. Άλλοι άδραξαν την ευκαιρία να πλουτίσουν από τη μαύρη αγορά (που διεξαγόταν σε συνεργασία με διεφθαρμένους Βούλγαρους), να οικειοποιηθούν τις περιουσίες των γειτόνων τους, να επιλύσουν προσωπικές διαφορές, ακόμη και να αφανίσουν τους εχθρούς τους. Στη βουλγαροποίηση ανταποκρίθηκαν ακόμη και άνθρωποι που δε θα περίμενε κανείς, γιατί είχαν πέσει στο παρελθόν θύματα του βουλγαρισμού, π.χ. ο πρόεδρος της Κοινότητας Άνω Παρροΐων, που ήταν Πόντιος πρόσφυγας ή ο εκ της Παλαιάς Βουλγαρίας πρόσφυγας της Καβάλας Παν/της. Παναγιωτίδης, ο οποίος συνεργάστηκε με τις Αρχές, ώστε να αποδεσμεύσει το εμπόρευσμά του (έλαια) που είχε παρακρατηθεί στη Θεσσαλονίκη, το οποίο στη συνέχεια διοχέτευσε στην μαύρη αγορά¹⁶⁰.

ε) Οι έφεδροι στρατιώτες στους οποίους δινόταν η δυνατότητα επιστροφής στις εστίες τους, μόνον εάν αποδέχονταν τη βουλγαρική υπηκοότητα, για να λάβουν την

¹⁵⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 50.

¹⁵⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 47.

¹⁶⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 48 και 50.

άδεια μετάβασης στις βουλγαροκρατούμενες περιοχές. Πολλοί προσπαθούσαν να εισέλθουν λαθραία από τον Στρυμόνα, αλλά όσοι συλλαμβάνονταν, εκτελούνταν¹⁶¹.

στ) Οι αιχμάλωτοι πολέμου, τόσο εκείνοι που βρίσκονταν στην Ιταλία όσο και εκείνοι που παρέμεναν κρατούμενοι των Γερμανών στα στρατόπεδα της Κρήτης. Επανδρώθηκε από Βούλγαρους αξιωματικούς ειδικό σώμα, κλιμάκια του οποίου στάλθηκαν στα στρατόπεδα και αναζήτησαν τους φυσικούς ομιλητές της σλαβομακεδονικής διαλέκτου (σ.σ. ως διάλεκτο την αναφέρουν οι πηγές της εποχής). Σε αυτούς δεν τέθηκε το θέμα της εθνικής ταυτότητας αλλά το εκβιαστικό δίλημμα: άρνηση της βουλγαρικής υπηκοότητας σήμαινε περαιτέρω κράτησή τους, αντίθετα αποδοχή της (που γινόταν εύκολα με την υπογραφή μιας απλής δήλωσης) σήμαινε απελευθέρωση και μεταγωγή τους στις εστίες τους. Σύμφωνα με τον Χρυσόχοου, οι στρατιώτες μεταφέρονταν πρώτα στη Σόφια, όπου υπόκειντο σε εκπαίδευση, και στη συνέχεια κατατάσσονταν σε σώμα ασφαλείας¹⁶².

ζ) Οι ανήλικοι Έλληνες. Το 1942 η βουλγαρική προπαγάνδα θεωρεί τους ανήλικους Έλληνες ευκολότερο στόχο, καθώς: **α)** δεν είχαν διαμορφωμένη εθνική συνείδηση, **β)** αντάλλασαν τη βουλγαροποίησή τους με προνόμια, όπως το ότι γίνονταν δεκτοί σε βουλγαρικά σχολεία (γεγονός που τους έδινε δικαίωμα σίτισης) και στην οργάνωση της βουλγαρικής νεολαίας¹⁶³. Ο Χρυσόχοου αναφέρει ότι εφαρμόστηκε και παιδωμάζωμα στην περιφέρεια της Ελευθερούπολης, όπου συγκέντρωσαν παιδιά ηλικίας 6—14 ετών, για να τα αποστείλουν στη συνέχεια στο εσωτερικό της Βουλγαρίας¹⁶⁴. Η πληροφορία αυτή του Χρυσόχοου δεν κατέστη δυνατόν να διασταυρωθεί από άλλη πηγή και αναφέρεται με επιφύλαξη σε αυτήν την εργασία.

η) Οι Πομάκοι, οι οποίοι για τις Αρχές ήταν μουσουλμάνοι Βούλγαροι. Καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια αφομοίωσή τους. Υποχρεώθηκαν να στείλουν τα παιδιά τους σε βουλγαρικά σχολεία και κλήθηκαν να εκχριστιανίσουν τα ονόματά τους. Απαγορεύτηκε να φορούν οι γυναίκες φερετζέ και οι άνδρες φέσι. Οι προσπάθειες να βουλγαρογραφτούν έφταναν σε απάνθρωπα μέσα πίεσης. Για τη διάδοση της νέας

¹⁶¹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 46 - 47.

¹⁶² Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 47 - 48.

¹⁶³ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 241.

¹⁶⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 241.

κουλτούρας ιδρύθηκε η οργάνωση «Ροντίνα» (μτφ. «Πατρίδα»), με επικεφαλής τον Μουφτή της Ξάνθης Κάμεν Μπολιάρσκι.

Στον θρησκευτικό τομέα, υπήρξε επισταμένη προσπάθεια προσηλυτισμού τους, καθώς τους επιβλήθηκε στην ουσία ο θρησκευτικός συγκρητισμός, με την εισαγωγή χριστιανικών στοιχείων στις τελετές τους, τις οποίες παρακολουθούσε η αστυνομία, για να διασφαλιστούν οι απαιτήσεις των βουλγαρικών Αρχών. Τα τζαμιά υπέστησαν τη λεηλασία που υπέστησαν και οι ελληνορθόδοξες εκκλησίες – κορυφαίο παράδειγμα είναι το τζαμί στην Ξάνθη που κάηκε. Επιπλέον, η Βουλγαρία απέστειλε θρησκευτικούς ηγέτες, οι οποίοι ελέγχονται για τη διαγωγή τους¹⁶⁵.

ι) Οι Αρμένιοι, οι οποίοι σε γενικές γραμμές πρόθυμα βουλγαρογράφηκαν. Φαίνεται ότι πολλοί συνεργάστηκαν με τον βουλγαρικό παράγοντα: βοήθησαν στη διάδοση του βουλγαρικού πολιτισμού με θεατρικές ομάδες, κατέδιδαν Έλληνες, υφάρπαζαν τις περιουσίες τους ως «συνεργάτες» στα καταστήματα, ήταν συχνά επιστάτες στις αγγαρείες, συμμετείχαν ως επικουρικό σώμα κρούσης στις εισβολές που κατά καιρούς έκαναν οι Αρχές Κατοχής στα χωριά της περιοχής. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι το 1944 διενήργησαν στην Κομοτηνή έρανο υπέρ των βομβόπληκτων της Σόφιας (Ζορά, 16 Ιουλίου 1944)¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 59, 63 και 70.

¹⁶⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 260.

6.2 Μέσα προπαγάνδας

6.2.1. Εκπαίδευση

Τον χειμώνα του 1940 – 1941 τα ελληνικά σχολεία δεν είχαν λειτουργήσει λόγω του πολέμου. Αμέσως μετά την είσοδο του βουλγαρικού στρατού στο ελληνικό έδαφος, καταργήθηκε το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και αντικαταστάθηκε πλήρως από το βουλγαρικό, τόσο σε επίπεδο στελέχωσης των σχολείων όσο και σε επίπεδο διοίκησης. Βούλγαροι εκπαιδευτικοί αντικατέστησαν τους Έλληνες λειτουργούς της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι απολύθηκαν και κατά κύριο λόγο εκτοπίστηκαν. Σε όσους παρέμειναν απαγορεύτηκε η άσκηση επαγγέλματος¹⁶⁷.

Η εκπαιδευτική πολιτική της Βουλγαρίας στην κατεχόμενη περιοχή κάλυπτε όλο το φάσμα: σημαντικά κίνητρα εποικισμού στους δασκάλους (βλ. Εποικισμός, σ. 119 κ.ε.), δέσμευση κονδυλίων για την ανέγερση σχολείων, σχεδιαζόμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που αφορούσε τόσο στη γενική όσο και στην τεχνική εκπαίδευση και ιδιαίτερη μέριμνα για την εκμάθηση της βουλγαρικής γλώσσας.

Η φοίτηση στα βουλγαρικά σχολεία ήταν υποχρεωτική για τρεις κατηγορίες:

α. Για τα παιδιά των Βούλγαρων έποικων.

β. Για τα παιδιά όσων δήλωναν ότι λάμβαναν τη βουλγαρική υπηκοότητα, μέτρο που αποφασίστηκε το 1942 και αύξησε τον αριθμό των μαθητών.

γ. Για τα ορφανά παιδιά που μεταφέρονταν από τη Βουλγαρία, ώστε στα στατιστικά στοιχεία να εμφανίζεται αυξημένος ο αριθμός των Βούλγαρων μαθητών¹⁶⁸. Ο Χρυσόχοου παραδίδει ότι το μέτρο εφαρμοζόταν και σε ορφανούς Έλληνες, οι χαλαροί δεσμοί των οποίων με την οικογένεια καθιστούσε εύκολο τον εκβουλγαρισμό τους¹⁶⁹. Σε πολλές περιπτώσεις δόθηκαν κίνητρα επανόδου στα

¹⁶⁷ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 19, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμόητες*, σ. 54.

¹⁶⁸ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 19 και 70.

¹⁶⁹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 30.

σχολεία σε Βούλγαρους μαθητές μεγάλης ηλικίας, οι οποίοι είχαν διακόψει στο παρελθόν τη φοίτησή τους για διάφορους λόγους¹⁷⁰.

Η φοίτηση των Ελληνόπαιδων στο Βουλγαρικό σχολείο ήταν **αρχικά** υποχρεωτική¹⁷¹ και ως δέλεαρ παρουσιάστηκε η παροχή μαθητικού συσσιτίου, αφού, όμως πρώτα, οι μαθητές θα αποδέχονταν τη βουλγαρική υπηκοότητα. Σύμφωνα με τον Χρυσοχόου, το μέτρο αυτό επιβλήθηκε μόνο σε λίγα χωριά¹⁷². Η προσπάθεια αφελληνισμού για όσους δεν δέχονταν το νέο καθεστώς έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα και, καθώς οι Έλληνες στην πλειοψηφία τους δεν επέτρεπαν στα παιδιά τους να πηγαίνουν στο σχολείο, το μέτρο οδήγησε σε δραματική συρρίκνωση του ελληνικού μαθητικού πληθυσμού: ενώ προπολεμικά στην περιοχή υπήρχαν 1.074 σχολεία και 137.614 μαθητές, κατά τη διάρκεια της Κατοχής οι αντίστοιχοι αριθμοί μειώνονται σε 173 μόλις σχολεία και 11.021 μαθητές¹⁷³.

Η αποτυχία του μέτρου οδήγησε τις βουλγαρικές Αρχές στη σταδιακή εγκατάλειψή του: η εγγραφή στα βουλγαρικά σχολεία έπαψε να είναι υποχρεωτική, σε πρώιμο στάδιο, αμέσως μετά από τα γεγονότα της Δράμας, τον Σεπτέμβριο του 1941 και στο τέλος απαγορεύτηκε. Τον χειμώνα του 1941 – 1942 η φοίτηση αφορούσε τους Βουλγαρόπαιδες και τα τέκνα των «βουλγαρογραμμένων», αφού είχε προηγηθεί ενδελεχής εξέταση των κοινωνικών φρονημάτων των γονέων. Λειτουργήσαν τα βουλγαρικά γυμνάσια στην Ξάνθη, στη Δράμα (με 100 περίπου μαθητές), ενώ στην Κομοτηνή λειτούργησε η «Σχολή των Αγίων Μεθοδίου και Κυρίλλου» (με 120 μαθητές, εκ των οποίων οι 30 περίπου ήταν γηγενείς και οι υπόλοιποι είχαν έρθει με μετεγγραφή από την Παλαιά Βουλγαρία).

Το έτος 1942 – 1943 νέο διάταγμα επιβάλλει να γίνονται δεκτά τα τέκνα όσων ζητούσαν τη βουλγαρική υπηκοότητα, εκείνων δηλαδή που οι βουλγαρικές Αρχές χαρακτηρίζουν ως «γκραικομάνους» (=εξελληνισθέντες Βούλγαροι). Προβλεπόταν ακόμη η ίδρυση γυμνασίου και στις Σέρρες¹⁷⁴. Η αύξηση του μαθητικού δυναμικού

¹⁷⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 235.

¹⁷¹ Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικά ωμότητες*, σ. 54.

¹⁷² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 233.

¹⁷³ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 316.

¹⁷⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 233 - 236.

οδήγησε στην ίδρυση νέων σχολείων – όχι πολλών. Στα σχολεία απαγορευόταν η χρήση άλλης γλώσσας εκτός από τη βουλγαρική.

Στα βουλγαρικά σχολεία κυριαρχούσε ένας στρατιωτικός τόνος. Οι μαθητές είχαν μικρά μαχαίρια μαζί τους, όπως οι πρόσκοποι. Ο υπουργός Στρατιωτικών Μίχωφ, σε επίσκεψή του το 1942 στα σχολεία της κατεχόμενης ζώνης, επέλεξε τους 5 έως 10 καλύτερους μαθητές, στους οποίους χορήγησε υποτροφίες και τη δυνατότητα συμπλήρωσης των σπουδών τους στη Σχολή Αξιωματικών στη Σόφια¹⁷⁵.

Σε σχέση με τις μειονότητες, επιτράπηκε μόνο στους Αρμένιους και τους Μουσουλμάνους να διατηρήσουν τα δικά τους σχολεία. Στους Πομάκους, που για τους Βουλγάρους ήταν Μουσουλμάνοι Βούλγαροι, επιβλήθηκε η υποχρεωτική παρακολούθηση του βουλγαρικού σχολείου, προκειμένου να ανακτήσουν τη «βουλγαρική συνείδησή» τους – έστω και δια της βίας. Εξυπηρετώντας τον ίδιο σκοπό, στα πομακοχώρια δραστηριοποιήθηκαν πολλοί «πολιτιστικοί» προπαγανδιστικοί σύλλογοι.

Για τη μεταλαμπάδευση του βουλγαρικού εκπαιδευτικού συστήματος η Βουλγαρία έλαβε ιδιαίτερη μέριμνα, κάτι που αποτυπώνεται και από τον προϋπολογισμό. Έτσι, το 1942 το βουλγαρικό υπουργείο Παιδείας δέσμευσε το ποσό των 200 εκατομμυρίων λεβίων, τα οποία προορίζονταν για την ανέγερση σχολείων, ενώ ο νόμος που σχετιζόταν με τις αναπλάσεις των πόλεων επέτρεπε τη χρησιμοποίηση των οικοδομικών υλικών από τα γκρεμισμένα ελληνικά σπίτια, καθώς επίσης και την αγγαρεία των κατοίκων για την κατασκευή των σχολείων¹⁷⁶.

Επιπλέον, ιδιαίτερη μέριμνα υπήρξε για την ίδρυση γεωργικών σχολείων (προβλεπόταν η ίδρυση 225 τέτοιων), εμπορικών σχολείων, αλλά και προσωρινών τεχνικών σχολών Μέσης Εκπαίδευσης (στις οποίες γίνονταν δεκτοί απόφοιτοι Γυμνασίου, αποφοιτούσαν μετά από 18μηνη φοίτηση με πτυχίο υπομηχανικού, ενώ στους αποφοίτους δινόταν η δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Πολυτεχνείο για τη λήψη πτυχίου μηχανικού). Προκειμένου για τους επαγγελματίες, δινόταν η δυνατότητα οι Βούλγαροι τεχνίτες που δεν είχαν αποπερατώσει τη γυμνασιακή τους μόρφωση να δώσουν εξετάσεις και να ονομαστούν βοηθοί τεχνίτη

¹⁷⁵ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 236.

¹⁷⁶ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 30 και 236.

(καλφάδες) και τεχνίτες (μάστορες). Διοργανώθηκε, ακόμη, πλήθος επιμορφωτικών σεμιναρίων¹⁷⁷.

Στα σχέδια του βουλγαρικού κράτους φαίνεται ότι ήταν και η ίδρυση επιστημονικού Ινστιτούτου το οποίο θα εκπονούσε μελέτες για τον φυσικό πλούτο της περιοχής του Αιγαίου, την αντιμετώπιση της ελονοσίας, την ίδρυση και ταξινόμηση των βιβλιοθηκών κ.λ.π.¹⁷⁸.

Το υπουργείο Παιδείας της Βουλγαρίας συνέστησε επιτροπή, με σκοπό την έκδοση κολοσσιαίας φιλολογίας πάνω στη λαογραφία, τη γεωγραφία, τον τουρισμό, την πατριδογνωσία κ.α. που αφορούσαν το «Μπελομόριε». Ιδιαίτερη έμφαση, όπως ήταν φυσικό, δινόταν στην ιστορία της Βουλγαρίας, τη βουλγαρική αναγέννηση, την ελληνοσερβοβουλγαρική διαμάχη, τη συμμετοχή των Μακεδονοβουλγάρων στον πολιτιστικό βίο της Βουλγαρίας. Αυτό αναγγέλθηκε στην εφημερίδα *Προζνίτιν Βέστι* στις 2 Φεβρουαρίου 1942, ενώ η εφημερίδα *Ζορά* της 19^{ης} Φεβρουαρίου του ίδιου έτους ανακοίνωσε την έναρξη της εκτύπωσής τους και τη συμπλήρωσή τους από βιβλία που θα αναφέρονταν στους Βούλγαρους ήρωες και βασιλείς¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 236 και τευχ. Δ2, σ. 199 - 200.

¹⁷⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 262.

¹⁷⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 252.

6.2.2. Τύπος

Από την πρώτη στιγμή της βουλγαρικής Κατοχής επιβλήθηκε αυστηρός έλεγχος του Τύπου. Απαγορεύτηκε η κυκλοφορία οποιουδήποτε εντύπου στα ελληνικά και οι Αρχές Κατοχής επέβαλαν σε όλες τις πόλεις την κυκλοφορία βουλγαρικών εφημερίδων, που προπαγάνδιζαν την επίσημη πολιτική των Αρχών¹⁸⁰. Συγκεκριμένα, στις Σέρρες εκδιδόταν η εφημερίδα *Μπουλγκάρσκυ Γιουγκ (Βουλγαρικός Νότος)*¹⁸¹, στην Κομοτηνή η εφημερίδα *Τράκια (Θράκη)*, στην Ξάνθη η *Μπελομόρσκα Μπουλγκάρια (Βουλγαρία του Αιγαίου)*. Η δράση του βουλγαρικού Τύπου ήταν φανερή, όμως οι συντάκτες και οι αρχισυντάκτες των εφημερίδων δεν αρκέστηκαν στην αρθρογραφία τους. Είναι γνωστή η εμπλοκή τους σε παραστρατιωτικές οργανώσεις, στις οποίες μάλιστα είχαν πρωταγωνιστικό και καθοδηγητικό ρόλο¹⁸². Η παρούσα εργασία δεν θα αναλύσει αυτή τους τη δράση, αλλά τον ρόλο που διαδραμάτισαν τα δημοσιεύματα, η ανάλυση των οποίων έγινε με βάση τις μεταφράσεις του βουλγαρικού Τύπου που εντοπίστηκαν στο έργο του Αθ. Χρυσόχου και στη *Μαύρη Βίβλο* των πανεπιστημιακών Καθηγητών. Δεν κατέστη δυνατόν να βρεθεί ο αριθμός φύλλου των εφημερίδων, γι' αυτό και παρατίθεται μόνο η ημερομηνία έκδοσής τους.

Ο Τύπος, τόσο αυτός που εκδιδόταν στην Παλαιά Βουλγαρία όσο και εκείνος που εκδιδόταν στις κατεχόμενες περιοχές, έπαιξε πολλαπλό προπαγανδιστικό ρόλο με στόχο να προσελκύσει τους εν δυνάμει εποίκους και να διασφαλίσει την παραμονή τους στην περιοχή. Τα δημοσιεύματά του προς αυτήν την κατεύθυνση σχετίζονται με:

- α.** Τα διατάγματα που αφορούσαν τον εποικισμό.
- β.** Τον εξωραϊσμό της κατάστασης του εποικισμού και τη διαφήμιση των οικονομικών πλεονεκτημάτων της περιοχής, την οποία εμφάνιζαν ως την «Καλιφόρνια του Αιγαίου».
- γ.** Τις επικρίσεις ή παροτρύνσεις σε σχέση με τους ρυθμούς με τους οποίους ο εποικισμός διεξαγόταν.

¹⁸⁰ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 314.

¹⁸¹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 28.

¹⁸² Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 60.

δ. Τα εθνολογικά ερείσματα της Βουλγαρίας στην περιοχή, με πύρινα άρθρα ιστορικού ενδιαφέροντος, τα οποία ανάγονταν στους βυζαντινούς χρόνους και κατέληγαν στη σύγχρονη εποχή. Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στην «επάρατο» Συνθήκη του Νεϊγύ.

ε. Ο Τύπος διεξήγαγε την προπαγάνδα εναντίον των Ελλήνων εξασφαλίζοντας τον φανατισμό που, σε βάθος χρόνου, θα οδηγούσε σε πλήρη αφελληνισμό της περιοχής.

α. Διατάγματα

Σύσσωμος ο βουλγαρικός Τύπος παρουσίαζε τις κυβερνητικές αποφάσεις και τα διατάγματα που ρύθμιζαν τον εποικισμό και την παροχή προνομιακών κινήτρων στους εν δυνάμει έποικους. Το ζήτημα αυτό θα παρουσιαστεί αναλυτικά στο κεφάλαιο του Εποικισμού (βλ. σ. 119 κ.ε.) και δε θα γίνει περαιτέρω ανάλυσή του στο παρόν κεφάλαιο.

β. Εξωραϊσμός εποικισμού

Η πεδιάδα των Σερρών εξυμνείται – «*Καλιφόρνια της Βουλγαρίας*» την αποκαλεί ο αρθρογράφος. Προσφέρει σοδειές τρεις φορές το χρόνο, ενώ το εύφορο έδαφος ευνοεί παντοειδείς καλλιέργειες: δημητριακά, τριχοπαραγωγικά φυτά, καπνά, οπωροκηπευτικά (Ζορά, 19 Ιουνίου 1943)¹⁸³.

Οι έποικοι είναι οι «*εθνικοοικονομικοί σκαπανείς*» (Βουλγαρία του Αιγαίου, 5 Απριλίου 1944)¹⁸⁴. Η μετοικεσία των εποίκων θεωρείται επιτυχής, «*η ψυχική των κατάστασις και διάθεσις των είναι άρισται*» και οι ίδιοι είναι ευχαριστημένοι από τις φροντίδες του κράτους. Εξαίρεται η εργατικότητα των Βουλγάρων, στοιχείο υπεροχής σε σχέση με τους Έλληνες και ειδοποιός διαφορά που θα βοηθήσει στην ανάπτυξη της περιοχής και της οικονομίας. (Ζορά, 12 Νοεμβρίου 1942)¹⁸⁵.

¹⁸³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 116.

¹⁸⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 262 - 263.

¹⁸⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 269.

γ. Επικρίσεις

Παρά την ειδυλλιακή παρουσίαση, από τον παράδεισο του «Μπελομόριε» δε λείπουν τα προβλήματα. Τα βασικά προβλήματα που τίγονται είναι η επιβολή της γλώσσας, το ζήτημα των κατοικιών, οι ρυθμοί που ακολουθεί ο εποικισμός και ζητήματα που σχετίζονται με την υγειονομική κατάσταση. Αποδοκιμάζεται ενίοτε η προχειρότητα της εγκατάστασης, η οποία λειτουργεί αποθαρρυντικά για όσους επιθυμούν να μετοικήσουν στην περιοχή. Ακόμη πάντως και τα δημοσιεύματα που καλούσαν τις Αρχές να επιταχύνουν τους ρυθμούς εποικισμού και να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης των εποίκων, στην ουσία προπαγάνδιζαν το κυβερνητικό έργο και λειτουργούσαν προτρεπτικά σε σχέση με τους εν δυνάμει εποίκους.

Έτσι το 1942, όταν σε πρώιμο στάδιο το εποικιστικό πρόγραμμα δεν έχει αποδώσει τους αναμενόμενους καρπούς και υπάρχει ανάγκη ενθάρρυνσής του, στον Τύπο προβάλλονται δύο προϋποθέσεις επιβολής του βουλγαρικού στοιχείου στη περιοχή: το ένα είναι η εκ νέου επιβολή της βουλγαρικής γλώσσας. Το δεύτερο σχετίζεται με τον οικονομικό τομέα και συγκεκριμένα με τα μισθωτήρια, των οποίων η επιμήκυνση κρίνεται απαραίτητη, καθώς το ισχύον χρονικό διάστημα του ενός έτους είναι βραχύ και ανεπαρκές, δεδομένης της άσχημης κατάστασης στην οποία βρίσκονταν τα κτήρια, όταν παραδόθηκαν από τους Έλληνες. Η εφημερίδα καλεί το κράτος να μην επιλέξει τη μέθοδο του πλειστηριασμού για τα ενοίκια, καθώς έτσι θα αυξήσει μεν τα έσοδά του προσωρινά, θα δυσχεράνει όμως τη ζωή των εποίκων σε βάθος χρόνου (*Μπουλγκάρσκι Γιουγκ*, 8 Αύγουστου 1942)¹⁸⁶.

Σε λόγο που εκφώνησε ο υπουργός Εσωτερικών Γκαμπρόβσκυ στη βουλγαρική βουλή το 1942 επισημαίνονται τέσσερα μεγάλα προβλήματα: **α)** η επαναφορά των ανταλλάξιμων στα εδάφη από τα οποία εκδιώχθηκαν πραγματοποιείται με *«τον ρυθμόν εκείνον, τον οποίον επιτρέπουν αι σημερινές συνθήκες»*, **β)** *«οι επήλυδες Έλληνες δεν εγκατέλειψαν ακόμη τα όρια αυτά της χώρας ημών»*, **γ)** οι *«δυσκολίες της μεταφοράς»* και **δ)** η έλλειψη κατοικιών (*Δνες*, 18 Νοεμβρίου 1942)¹⁸⁷.

Παρά τις εξηγήσεις του υπουργού, ο Τύπος επισημαίνει τα προβλήματα και ασκεί κριτική. Οι γραφειοκρατικές διαδικασίες ενδέχεται να ανακόψουν τους

¹⁸⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 270 - 271.

¹⁸⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 273.

ρυθμούς μετακίνησης, σύμφωνα με την *Μπουλγκάρσι Γιουγκ* (14 Νοεμβρίου 1942). Η εφημερίδα προτείνει να δοθεί κάθε υγειονομική και υλική βοήθεια, που θα ενθαρρύνει τις νέες μετακινήσεις¹⁸⁸.

Το 1943, αντιθέτως, ο Τύπος φαίνεται ευχαριστημένος από το εποικιστικό πρόγραμμα. Η *Ζορά* (24 Μαρτίου 1943) επισημαίνει την αύξηση του ρυθμού εποικισμού, καθώς από την 1^η μέχρι την 24^η Μαρτίου στάλθηκαν στην κατεχόμενη περιοχή του Αιγαίου ήδη 800 οικογένειες, ενώ προετοιμάζεται η αποστολή άλλων 400 οικογενειών, γεγονός που ανεβάζει τον ρυθμό των αποστολών σε περίπου 120 οικογένειες εβδομαδιαίως¹⁸⁹. Προβάλλει επίσης (*Ζορά*, 19 Ιουνίου 1943) ως επιτακτική ανάγκη να οργανωθεί ο εποικισμός με βάση τη μεταφορά εξειδικευμένων αγροτών – κάτι που ως τότε δεν είχε γίνει. Για να πραγματοποιηθεί αυτό, το κράτος οφείλει να επιταχύνει την κατασκευή των δημοσίων έργων. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους υπογραμμίζεται η πρόοδος των εργασιών στην κατασκευή των κατοικιών (*Ζορά*, 19 Ιουνίου 1943 και 18 Σεπτεμβρίου 1943)¹⁹⁰.

Η ελonoσία μάλιστα τους εποίκους και υπήρξε βασική αιτία παλιννόστησης. Το θέμα απασχόλησε τα αρμόδια υπουργεία, τα οποία έλαβαν μέτρα για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Σύμφωνα με τις εφημερίδες, στον τομέα των αποξηράνσεων το κράτος προχώρησε με ικανοποιητικούς ρυθμούς, καθώς το 1943 έχουν αποξηρανθεί εβδομήντα τετραγωνικά χιλιόμετρα ελών. Ικανοποίηση εκφράζεται και για τη σύσταση ειδικής επιτροπής στον αγώνα που διεξαγόταν κατά της ελonoσίας (*Ούτρο*, 14 Ιουλίου 1943)¹⁹¹.

δ. Άρθρα ιστορικού περιεχομένου

Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός δε μένει στο απυρόβλητο του βουλγαρικού Τύπου, ο οποίος φτάνει στο σημείο να παρουσιάζει τους αρχαίους Έλληνες σαν μεταπράτες των πνευματικών επιτευγμάτων άλλων λαών. Σε άρθρο της η εφημερίδα *Μπουλγκάρσκι Γιουγκ* δεν αμφισβητεί τη συνεισφορά των αρχαίων Ελλήνων στην

¹⁸⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 272 - 273.

¹⁸⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 87.

¹⁹⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 117 και 172 - 173.

¹⁹¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 174.

ανθρωπότητα, στις τέχνες και στις επιστήμες. Συνεισφορά η οποία, ωστόσο, δε συνίσταται στην παραγωγή πρωτότυπου έργου, αλλά στη δυνατότητά τους να αφομοιώσουν και να διαφυλάξουν τις γνώσεις που τους μεταλαμπάδευσαν άλλοι, οι Αιγύπτιοι, οι Φοίνικες, οι Βαβυλώνιοι, οι Ασσύριοι, οι Χετταίοι κ.α.

Η γνώση του σύγχρονου ανθρώπου για τον ελληνικό πολιτισμό οφείλεται στην τύχη, που διέσωσε τα επιτεύγματα των Ελλήνων κι όχι των δασκάλων τους. Η διάδοση του πολιτισμού τους στη Δύση οφείλεται στους Ευρωπαίους και οδήγησε στο «ελληνοπροσκύνημα», δηλαδή το κίνημα του φιλελληνισμού, το οποίο εξελίχθηκε σε «πραγματική ασθένεια» που «μόλυνε τους Ευρωπαίους επιστήμονες περί τας αρχάς του παρελθόντος αιώνας κατά τας ελληνικάς επαναστάσεις».

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην αμφισβήτηση της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού και της σύνδεσής του με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Γίνεται εκτενής εκμετάλλευση της μελέτης του Φαλμεράϊερ *Η ιστορία του Μωριά* που παρουσιάζει τους Έλληνες ως εξελληνισθέντες Σλάβους. Η έρευνα αυτή, σύμφωνα με τον συντάκτη της εφημερίδας, κερδίζει έδαφος στους επιστημονικούς κύκλους. Οι «σκλαβηνίες» έφταναν μέχρι την Πελοπόννησο, κάτι που αποδεικνύεται από τα τοπωνύμια και μαρτυρίες ότι ολόκληρη η Πελοπόννησος εκσλαβίστηκε τον Ζ΄ αιώνα (*Μπουλγκάρσκι Γιουγκ*, 3 Οκτωβρίου 1942)¹⁹².

Η νεότερη ιστορία είναι για τους Βούλγαρους η τραυματική περίοδος κατά την οποία οι Έλληνες επιχείρησαν τέσσερις φορές τον αποβουλγαρισμό της επίμαχης περιοχής, δεδομένου ότι ο βουλγαρικός Τύπος θεωρεί τους γηγενείς Μακεδόνες και Θράκες ως Βούλγαρους. Η επιστροφή των Βούλγαρων στην περιοχή σηματοδοτεί την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών. Ο βουλγαρικός πληθυσμός καταπιέστηκε από τα νομικά καθεστώτα υπό τα οποία διαβιούσε και τώρα θα αποκατασταθεί (*Ούτρο*, 27 Νοεμβρίου 1943)¹⁹³.

Η κοινωνική γαλήνη θα επανέλθει σε πόλεις με καθαρά βουλγαρικό χρώμα, σύμφωνα πάντα με τις εφημερίδες. Η *Εφημερίς των Εφημερίδων* της Σόφιας (2 Ιανουαρίου 1942), σε άρθρο ανταποκριτή της στην Αλεξανδρούπολη με τίτλο «*Το ημέτερον Αιγαίο, Αλεξανδρούπολις – Μάκρη, βουλγαρική Ριβιέρα*», τονίζει ότι η πόλη

¹⁹² Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 253 - 254.

¹⁹³ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 203.

αυτή είναι βουλγαρική, το «βουλγαρικό παράθυρο» προς τη θάλασσα, με ρυμοτομικό σχέδιο που εκπόνησαν Βούλγαροι μηχανικοί και εκτέλεσαν με την εργατικότητα τους Βούλγαροι εργάτες. Η εξαιρετική όψη της Αλεξανδρούπολης έρχεται σε αντιδιαστολή με τη γειτονική Μάκρη, η οποία έχει παρακμάσει λόγω της οκνηρίας των Ελλήνων. Ο βουλγαρικός πληθυσμός της πόλης υπέστη εικοσαετή δουλεία, ενώ αισθάνεται ανακούφιση για την απελευθέρωσή του¹⁹⁴.

Η Ζορά (11 Ιουνίου 1942) κάνει εκτενή αναφορά στην εθνολογική σύνθεση των πληθυσμών, επικαλούμενη τη λαογραφία. Θεωρεί ότι οι γυναίκες της Θάσου (εξαιρεί περιέργως τους άνδρες) δεν είναι αμιγώς Ελληνίδες, γεγονός που καταδεικνύεται από την ενδυμασία, τα έθιμα και την ομιλία. Όσους ελληνικούς πληθυσμούς αναγνωρίζει στη Θάσο, τους παραδέχεται μόνο ως εποίκους προερχόμενους από την Παλαιά Ελλάδα ή πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία¹⁹⁵.

Ακόμη και στο τέλος του πολέμου, όταν η Σόφια είχε βομβαρδιστεί από τους Συμμάχους, Βούλγαρος βουλευτής δήλωνε σε ομιλία του στη Βουλή: «Δεν ομιλώ περί των στρατευμάτων, τα οποία είναι εις την Μακεδονίαν και την Θράκην. Ταύτα ευρίσκονται εντός των συνόρων του βουλγαρικού κράτους» (Ζορά, 30 Ιανουαρίου 1944)¹⁹⁶.

Η Μπουλγκάρσκι Γιουγκ (14 Νοεμβρίου 1942), αναδιφώντας στο πρόσφατο παρελθόν, δεν μπορεί παρά να εξάρει τη χρονολογούμενη από το 1912 πρόταση του Βενιζέλου για τη δημιουργία συνοριακής γραμμής Αιγαίου – Αίνου – Θεσσαλονίκης, η υιοθέτηση της οποίας θα επέλυε τις διαφορές των δύο κρατών. Η πρόταση εκείνη, σύμφωνα με τον συντάκτη του κειμένου, δεν είχε γίνει αποδεκτή από τη βασιλική καμαρίλα του Κωνσταντίνου, γεγονός που οδήγησε τον Βενιζέλο στην αλλαγή της πολιτικής του.

Το άρθρο θεωρεί ότι η νίκη των Βαλκάνιων συμμάχων επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων οφείλεται στον βουλγαρικό στρατό, ο οποίος δεν αποζημιώθηκε για τη συμμετοχή του. Η έξοδος της Βουλγαρίας στο Αιγαίο θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση της οικονομικής της

¹⁹⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 255 - 256 και τευχ. Δ2, σ. 265.

¹⁹⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 256.

¹⁹⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 275.

ανάπτυξης, Ό,τι δεν αποδόθηκε εγκαίρως, σύμφωνα με την εφημερίδα, αποδόθηκε τριάντα χρόνια αργότερα, χάρη στη μεγαλοφυΐα του Χίτλερ και τα караβάνια των εποίκων κατέρχονται «προς το βουλγαρικό πεπρωμένον»¹⁹⁷.

«Ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος και η ελληνοβουλγαρική ανταλλαγή πληθυσμών του Νειγύ (1919) σχεδόν ολοκλήρωσε μια διαδικασίας σύγκρουσης», γράφει ο Σπ. Πλουμίδης¹⁹⁸. Μια προσεκτική ανάγνωση του βουλγαρικού Τύπου της Κατοχής τον επιβεβαιώνει πλήρως, καθώς ο τελευταίος αμφισβητεί εμφατικά τη Συνθήκη. Για τους Βούλγαρους, πρόκειται για τη συνθήκη που επιβλήθηκε στην ηττημένη, διαμελισμένη και εξαθλιωμένη (λόγω της βαρύτατης πολεμικής αποζημίωσης που κλήθηκε να πληρώσει) Βουλγαρία από τις Μεγάλες Δυνάμεις, παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν είχε σημαντικά εθνολογικά ερείσματα στην περιοχή (*Ούτρο*, 14 Ιουλίου 1944). Είναι μια από τις συνθήκες που τερμάτισαν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ταυτόχρονα ήταν η γενεσιουργός αιτία του Β΄ Παγκοσμίου. Είναι η «επάρατος» συνθήκη που καταπάτησε τη συμφωνία ανακωχής της Θεσσαλονίκης, τις διακηρύξεις περί αυτοδιάθεσης των λαών της Συνδιάσκεψης των Παρισίων και αποστέρησε από τη Βουλγαρία «ζωτικά τμήματα του οργανισμού, τα οποία υπεβλήθησαν εις ζυγόν». Είναι η συνθήκη τους όρους της οποίας θέλουν εκ νέου να επιβάλουν οι Σύμμαχοι στο τέλος του τρέχοντος πολέμου. (*Ζορά*, 6 Φεβρουαρίου 1944)¹⁹⁹.

Στο στόχαστρο μπαίνουν και οι πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής (*Μπουλγκάρσκι Γιουγκ*, 3 Οκτωβρίου 1942). Ο συντάκτης του κειμένου δεν διστάζει να κατηγορήσει το σύγχρονο ελληνικό κράτος ότι προσπαθεί να δημιουργήσει Έλληνες από «διαφορόγλωσσους, διαφόρων εθνικών μαζών», τους οποίους εγκατέστησε στη Μακεδονία, το Αιγαίο και την ηπειρωτική Ελλάδα. Με τις επιμειξίες αυτές το ελληνικό κράτος εισάγει στο βουλγαροσλαβικό αίμα το αίμα λαών που προέρχονται από τον Καύκασο, τη Μικρά Ασία και την Αφρική!²⁰⁰

Είναι σαφές ότι το βουλγαρικό κράτος κατηγορούσε τους πρόσφυγες, επειδή ανέτρεψαν τα δημογραφικά δεδομένα της περιοχής. Η *Σλόβο* (17 Νοεμβρίου 1942)

¹⁹⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 272 - 273.

¹⁹⁸ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 38.

¹⁹⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ.173 και 277 - 280.

²⁰⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 253 - 254.

αναγνωρίζει ότι η εθνολογική σύνθεση της περιοχής δεν γέρνει την πλάστιγγα υπέρ της Βουλγαρίας, μόνο, όμως, εξαιτίας του εποικιστικού προγράμματος που ακολούθησε η Ελλάδα την προηγούμενη εικοσαετία. Θεωρεί, ωστόσο, ότι εν μέρει η κατάσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής έχει ανατραπεί από τη φυγή των γηγενών Ελλήνων και μπορεί να ανατραπεί περαιτέρω από το εποικιστικό πρόγραμμα της Βουλγαρίας. Καλεί, λοιπόν, να μετοικήσουν στην περιοχή του Αιγαίου όσοι είχαν ανταλλαχθεί κατ' αρχήν, αλλά και άλλοι έποικοι, οι οποίοι θα συμμετάσχουν στην αναμόρφωση της τοπικής κοινωνίας. Το έργο του εποικισμού θα είναι εύκολο, δεδομένου ότι δε θεωρεί ότι η συνείδηση των κατοίκων είναι αμιγώς ελληνική: οι πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη και την Ανατολή μιλούν τη βουλγαρική γλώσσα και είναι ανακουφισμένοι με την αλλαγή των Αρχών, οι Γκαγκαούζηδες²⁰¹ είναι μεν πατριαρχικοί, αλλά δε μιλούν την ελληνική γλώσσα, ενώ τα ήθη, τα έθιμά τους και τα τραγούδια τους είναι επείσακτα από τους Βούλγαρους, οι Καραμανλήδες θεωρούνται Τούρκοι εκχριστιανισθέντες, στους οποίους ο Αττατούρκ κακώς επέτρεψε να μετοικήσουν και για τους οποίους προτείνεται η επιστροφή στην Τουρκία. Η ίδια εφημερίδα προτείνει τους χώρους υποδοχής των εποίκων: οι Σέρρες πρέπει να υποδεχθούν τους Βούλγαρους πρόσφυγες από τις βουλγαροκρατούμενες περιοχές, ενώ θα επιστρέψουν οι ανταλλάξιμοι από τη Δράμα και την Κομοτηνή. Οι Πομάκοι της Ξάνθης κατά την εφημερίδα είναι Βουλγαρορωμαμεθανοί²⁰².

Όσον αφορά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, η Ελλάδα θα είχε χάσει από την ιταλική επίθεση, αν δύο ή τρεις βουλγαρικές μεραρχίες είχαν διαβεί τα σύνορα εναντίον της Θράκης (*Ούτρο*, 16 Ιανουαρίου 1944)²⁰³.

Μία άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή είναι η δημιουργία νέων ή η ανάδειξη παλαιών εθνικών ηρώων. Εξαιρείται η δράση 14 Βούλγαρων πεσόντων κατά το παρελθόν, προς τιμήν των οποίων αναγέρθηκε αναμνηστική πλάκα στο επαρχιακό κατάστημα της Ξάνθης (*Ζορά*, 15 Ιουνίου 1943). Στην τελετή καθαγιασμού της σημαίας των Νεαρών Πολεμιστών το καλοκαίρι του 1943 στην Κομοτηνή τιμήθηκε ο Βούλγαρος

²⁰¹ Οι Γκαγκαούζοι είναι χριστιανικός λαός της Βαλκανικής και ανέρχονται σε περίπου 250 χιλιάδες ανθρώπους. Το μεγαλύτερο μέρος τους ζει σε αυτόνομη περιοχή της Μολδαβίας. Οι Γκαγκαούζοι της Ανατολικής Θράκης το 1923 θεωρήθηκαν ανταλλάξιμοι, εγκατέλειψαν τις εστίες τους και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Ορεστιάδας και του Διδυμότειχου.

²⁰² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 256 - 258.

²⁰³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 269.

οπληρχηγός της Θράκης Τάνε. Η Ζορά και πάλι (10 Ιουλίου 1943) σπεύδει να ενημερώσει το αναγνωστικό κοινό για την αναζήτηση «των τάφων των Βουλγάρων ηρώων εις την περιοχήν του Αιγαίου». Επρόκειτο για τάφους Βουλγάρων που είχαν πεθάνει κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα ή των Βαλκανικών πολέμων, οι οποίοι «ανακαλύπτονταν». Για τον καθαρισμό των οστών επιστρατεύονταν μαθητές²⁰⁴.

ε. Προπαγάνδα εναντίον των Ελλήνων

Οι κατευθύνσεις εδώ ήταν δύο:

α. Η παρουσίαση των θηριωδιών που διέπραξαν οι Έλληνες κατά το πρόσφατο παρελθόν και η πρόκληση μίσους στο πρόσωπό τους.

β. Η στερεοτυπική παρουσίαση των χαρακτηριστικών των Ελλήνων.

Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Τράκια* (χ.χ) οι θηριωδίες των Ελλήνων ήταν φανερές ήδη κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα. Το 1906 στην Καβάλα Βούλγαρος οδηγήθηκε σε ιερό ναό μέσα στον οποίο σφαγιάστηκε. Το 1907 δέχτηκε επίθεση το κτήριο που στέγαζε την Βουλγαρική Εθνική Τράπεζα της Καβάλας, ενώ το 1912 στην Ξάνθη απολύθηκε Βούλγαρος εργάτης με τη δικαιολογία «*Εις τον ημέτερον οικον δεν υπάρχει θέσις δια Βουλγάρους*»²⁰⁵.

Η εφημερίδα *Βουλγαρικός Νότος* (3 Απριλίου 1943) δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «*Τα βάσανα του Βούλγαρου στην περιοχή του Αιγαίου. Το ανθρώπινο σφαγείον του 1913...*», στο οποίο γίνεται εκτενής αναφορά στις ωμότητες που υποτίθεται ότι διέπραξαν τα ελληνικά στρατεύματα μετά από την αποχώρηση των βουλγαρικών κατά το επίμαχο έτος στο χωριό Αντά – Τσιφλίκ (8 χιλιόμετρα νοτίως των Σερρών). Οι ωμότητες (ακρωτηριασμοί, δολοφονίες, εμπρησμοί, βιασμοί γυναικών και ξεκοίλιασμα εγκύων) περιγράφονται με γλαφυρό ύφος. Τονίζεται ότι τα στρατεύματα τελούσαν υπό τις εντολές του Βασιλιά Κωνσταντίνου και δεν παραλείπονται οι κατηγορίες για συμμετοχή ιεραρχών, καθώς κατηγορείται ο Μητροπολίτης Σερρών

²⁰⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 112 και 200 - 201.

²⁰⁵ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 14.

(εννοεί τον Μητροπολίτη Απόστολο, κατά κόσμον Απόστολο Χριστοδούλου) ότι έδινε 2.000 δραχμές ως αμοιβή για κάθε «αποκοπείσα βουλγαρική κεφαλή»²⁰⁶.

Η εφημερίδα *Τράκια* της Κομοτηνής σε άρθρο «Ο τόπος του χορού» αναφέρεται σε γεγονότα που σχετίζονται με την παράδοση της Αλεξανδρούπολης (Δεδέ Αγιάς) το 1913. Το κείμενο αναφέρεται σε δύο περιστατικά: το πρώτο είναι η βίαιη μετακίνηση γυναικόπαιδων από το Ποιμενοχώρι (Τσομπάνκιοϊ) μέχρι το Λογάν Χισά. Το δεύτερο έχει να κάνει με τους συγκεντρωμένους στην Αλεξανδρούπολη βουλγαρικούς πληθυσμούς (περίπου 12 χιλιάδες, σύμφωνα με τον αρθρογράφο). Στις 16 Σεπτεμβρίου, παρά την υπογραφή του βουλγαροτουρκικού συμφώνου της Κωνσταντινούπολης, οι ελληνικές Αρχές πρότειναν στους συγκεντρωμένους πληθυσμούς να εξασφαλιστεί η μεταφορά τους στην Ελλάδα, με αντάλλαγμα να εγκαταλείψουν τη μισή περιουσία τους προς όφελος του ελληνικού κράτους και να λάβουν την ελληνική υπηκοότητα. Στην αρνητική απάντηση που έλαβαν, οι Έλληνες απάντησαν μεταφέροντας στην Ελλάδα τμήμα των ζώων του συγκεντρωμένου πλήθους, ενώ οι πληθυσμοί οδηγήθηκαν από τους Τούρκους, που παρέλαβαν την πόλη, στα βουνά και χάθηκαν μυστηριωδώς²⁰⁷.

Η συμπεριφορά των Ελλήνων κατά τον πόλεμο του 1913 εναντίον των Βουλγάρων, αλλά και στον σύγχρονο πόλεμο εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων στην Κρήτη αποδίδεται στον φιλοπόλεμο και θηριώδη χαρακτήρα τους (*Μπουλγκάρσκι Γιουγκ*, 3 Οκτωβρίου 1942 και *Ζορά*, 6 Νοεμβρίου 1942)²⁰⁸.

Το τελευταίο αυτό άρθρο, με τον τίτλο «*Οι Έλληνες εις τον ρόλον των*», παρουσιάζει μία γλαφυρή εικόνα των Ελλήνων. Το κείμενο θεωρεί τη συμμετοχή των Ελλήνων στις τάξεις των αγγλοσαξωνικών στρατευμάτων κατά τον σύγχρονο πόλεμο αντιφατική σε σχέση με τον ρόλο των δωσιλογικών κυβερνήσεων της Αθήνας («*τον οποίον οι Έλληνες κυβερνήται εις την Αθήναν παίζουν δια της συνεργασίας των*»). Με αφορμή τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο αρθρογράφος (που στηρίζεται σε υποτιθέμενη αναφορά του Γερμανού Όσκαρ Πάους, ο οποίος φέρεται να μελέτησε τους Έλληνες των Η.Π.Α) επιχειρεί μια στερεοτυπική παρουσίαση των Ελλήνων.

²⁰⁶ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 7 - 10.

²⁰⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 11 - 13.

²⁰⁸ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 253 - 254.

Στηλιτεύει το πελατειακό πολιτικό σύστημα της Ελλάδος που ωθεί τους πολίτες να προσκολλώνται στην πολιτική παράταξη, την οποία υποστηρίζουν περιμένοντας υλικά ανταλλάγματα. Στις κοινωνικές τους συναναστροφές χαρακτηρίζονται από κακές έξεις: φιλαργυρία, φιλοχρηματία, απληστία, υποκρισία, μιαρή εξωτερική εμφάνιση. Ιδιαίτερος στηλιτεύεται η ηθική τους εξαθλίωση που συνίσταται στην αποφυγή των χειρωνακτικών εργασιών, την επιδίωξη του γρήγορου και εύκολου πλουτισμού και την τάση να γίνονται ιδιοκτήτες αισχρών κέντρων²⁰⁹. (Για τη ραθυμία των Ελλήνων βλ. και Ζορά, 14 Μαρτίου 1944)²¹⁰.

²⁰⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 242 - 243.

²¹⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 265.

6.2.3. Πολιτιστικές εκδηλώσεις

Η μέριμνα των Αρχών Κατοχής ως προς την καλλιτεχνική παραγωγή και δραστηριότητα, με στόχο τη διάδοση του βουλγαρικού πολιτισμού και την αφομοίωση των γηγενών, υπήρξε σταθερή και επίμονη.

Δεσπόζουσα θέση στις πολιτιστικές εκδηλώσεις είχαν οι θεατρικές παραστάσεις. Φαίνεται ότι ενεργό ρόλο σε αυτού του τύπου την προπαγάνδα έπαιξε το αρμένικο στοιχείο. Ιδρύθηκε θέατρο στην Κομοτηνή, το οποίο έκανε πολλές περιοδείες²¹¹ με ανθελληνικές παραστάσεις, στις οποίες μια «πενθηφορούσα» Αρμένισσα παρίστανε τη δέσμια Θράκη. Αρμένιος ηθοποιός που έφερε τη στολή Βούλγαρου στρατιώτη απελευθέρωνε τη Θράκη αποκόπτοντας με μαχαίρι τα δεσμά της κόρης και ποδοπατώντας την ελληνική σημαία. Στην Κομοτηνή σε αυτού του τύπου τις παραστάσεις πρωτοστατούσαν οι Αρμένιοι έμποροι Λαγκαζάν και μέλη της οικογένειάς τους. Στην αίθουσα του θεάτρου υπήρχε πρόβλεψη για την προβολή κινηματογραφικών ταινιών, ενώ λειτουργούσε «Λαϊκό Πανεπιστήμιο», με πλήθος διαλέξεων προς το κοινό. Επιπλέον, μικρές θεατρικές ομάδες επιφορτίζονταν με την υποχρέωση να επισκεφθούν τα χωριά, για να παρουσιάζουν πατριωτικά έργα²¹².

Δεν πρέπει να παραγνωρίζει κανείς και τις μουσικές παραστάσεις, που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον για την εκμάθηση της βουλγαρικής γλώσσας. Λειτουργήσαν χορωδίες στην Καβάλα και τη Δράμα, αποτελούμενες από τέκνα Βουλγάρων. Οι χορωδίες έδιναν παραστάσεις στις εθνικές και εκκλησιαστικές γιορτές. Επιπλέον, επισκέπτονταν κατ' οίκον τους εορτάζοντες Βούλγαρους²¹³. Παραστάσεις δίνονταν και από τη Βασιλική Συμφωνική Ορχήστρα της Σόφιας.

Το 1943, εξάλλου, σε μια προσπάθεια τόνωσης του φρονήματος, η βουλγαρική κυβέρνηση εντατικοποίησε τις επισκέψεις μαθητών από την Παλαιά Βουλγαρία, που έπαιρναν μέρος σε δημόσιες τελετές από κοινού με στρατιώτες, καθώς επίσης και τις ανταλλαγές μαθητών²¹⁴.

²¹¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ.196 και 260.

²¹² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 26 και 252.

²¹³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 238.

²¹⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 191 - 192.

Οι Αρχές φρόντιζαν να τονώσουν και το φρόνημα των Βούλγαρων δασκάλων με πλήθος παιδαγωγικών εκδηλώσεων. Έτσι, ενώ το 1942 έγιναν μεν παιδαγωγικές διασκέψεις σε όλους τους δασκάλους της Ξάνθης, αλλά δόθηκαν μόνο πέντε διαλέξεις παιδαγωγικού χαρακτήρα, τον Οκτώβριο του 1943 οι προσπάθειες εντατικοποιήθηκαν και επεκτάθηκαν και στους άλλους νομούς. Σε διημερίδα που διοργανώθηκε στη Δράμα παρέστησαν άνω των 150 δασκάλων, οι οποίοι παρακολούθησαν διαλέξεις με θέματα: «*Αι διαθήκαι του Βασιλέως – Ενωτού και αι αποστολαί των Βουλγάρων διανοούμενων κατά τας ημέρας μας*», «*Πώς να καλλιεργώμεν τας στρατιωτικάς αρετάς εις την ημετέραν μαθητιώσαν νεολαίαν*», «*Πώς να καθιερωθή εις τα ημέτερα σχολεία εθνική ανατροφή*». Στο Μεικτό Γυμνάσιο Σερρών πραγματοποιήθηκε διδασκαλικό συνέδριο για όλους τους δασκάλους της εκπαιδευτικής περιφέρειας Σερρών. Ο Περιφερειακός σχολικός Επιθεωρητής εξύμνησε την αποστολή του Βούλγαρου δάσκαλου στα απελευθερωμένα εδάφη. Δόθηκαν οι ίδιες διαλέξεις που είχαν δοθεί και στη Δράμα ²¹⁵.

Ιδρύθηκαν επαρχιακοί μορφωτικοί σύλλογοι σε όλες τις μεγάλες πόλεις (Δράμα, Ξάνθη): Βουλγαρογερμανικός Μορφωτικός Σύλλογος, Σύλλογος Βουλγάρων, Μορφωτικός Σύλλογος Δημοτικών Υπαλλήλων στη Δράμα. Ιδιαίτερη δράση ανέπτυξε ο πολιτιστικός σύλλογος «Οτέτς Παΐσι» (μτφ. «Άγιος Παΐσιος»), τα μέλη του οποίου είχαν εθνικιστικά αισθήματα. Στις περισσότερες από αυτές τις οργανώσεις εντάχθηκαν δημόσιοι υπάλληλοι υπακούοντας σε διοικητική εντολή²¹⁶.

Καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, λειτούργησε πλήθος βιβλιοθηκών και αναγνωστηρίων (Δράμα, Κομοτηνή)²¹⁷. Οργανώθηκαν εκπολιτιστικές εβδομάδες με συγγραφείς και καλλιτέχνες²¹⁸. Ανά τακτά χρονικά διαστήματα δίνονταν διαλέξεις ιστορικού περιεχομένου, στις οποίες τονιζόταν η ανωτερότητα των Βούλγαρων που μεταλαμπάδευσαν τη γραφή στους Σέρβους και στους Ρώσους (*Μπουλγκάρσκυ Γιουγκ*, 17 Μαρτίου 1943), αλλά και η ανεκτικότητα τους έναντι των γειτόνων τους²¹⁹.

²¹⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 191.

²¹⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 238 και τευχ. Δ2, σ. 260, Ξ. Κοτζαγεώργη, *ό.π.*, σ. 58 - 59.

²¹⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 238 και τευχ. Δ2, σ. 260.

²¹⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 252.

²¹⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 113.

7. Μνημεία

Από την καταστροφική μανία των Αρχών δε γλίτωσαν ούτε τα μνημεία, κυρίως εκείνα των Ελλήνων πεσόντων από προηγούμενους πολέμους – επί παραδείγματι στις 3 Ιανουαρίου 1943 συνεργείο Βούλγαρων στρατιωτών ανατίναξε στο σιδηροδρομικό σταθμό των Σερρών το ηρώον της Μεραρχίας Σερρών²²⁰.

Παρ' όλο που από τον βουλγαρικό Τύπο προπαγανδιζόταν οποιαδήποτε προσπάθεια διάσωσης των αρχαίων μνημείων (όπως έγινε λ.χ. με την κατασκευή οικήματος για τον φύλακα του αρχαιολογικού χώρου των Φιλίππων²²¹), η καταστροφή των μνημείων εκείνη την περίοδο ήταν εκτεταμένη. Άλλα καταστράφηκαν, άλλα λεηλατήθηκαν, άλλα υφαρπάχθηκαν. Από τον αρχαιολογικό χώρο της Αμφίπολης, επί παραδείγματι, εκλάπησαν ένα επιτύμβιο ανάγλυφο και τρεις επιγραφές, ενώ από εκείνον των Φιλίππων ολόκληρα ψηφιδωτά. Οι Αρχές έσπασαν και χρησιμοποίησαν ως οικοδομικό υλικό αρχιτεκτονικά μέλη του Αρσινοείου Σαμοθράκης²²². Ακόμη κι οι επιγραφές που δεν εκλάπησαν δέχτηκαν την παρέμβαση που αποσκοπούσε στην απόσβεση των ελληνικών επιγραφών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο μαρμάρινος Λέων της Καβάλας, ο οποίος μεταφέρθηκε στη Σόφια, αφού προηγουμένως αποσβέστηκαν από αυτόν τα ονόματα των Ελλήνων ηρώων²²³.

Την ίδια τύχη επιφύλαξαν οι βουλγαρικές Αρχές σε όσες από τις ιδιωτικές συλλογές μπόρεσαν να εντοπίσουν, στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και στα μουσεία – με εξαίρεση το μουσείο της Θάσου που παραδόθηκε άθικτο. Η Ζαρίφειος Ακαδημία στην Αλεξανδρούπολη έπεσε θύμα ληστρικής επιδρομής, καθώς βιβλία, χάρτες, εποπτικά μέσα καταστράφηκαν ή κατασχέθηκαν²²⁴. Στην Καβάλα εκλάπησαν 40 περίπου ταριχευμένα ζώα και πτηνά από το Ζωολογικό Μουσείο, συλλογή πετρωμάτων από το Ορυκτολογικό Μουσείο και αρχαίες προθήκες από το

²²⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 115.

²²¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 193.

²²² Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ.138 και 140 - 141.

²²³ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 17.

²²⁴ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 24.

Αρχαιολογικό Μουσείο. Στο τελευταίο αυτό μουσείο ήταν σαφές ότι είχε παρέμβει ειδικός αρχαιολόγος αντικαθιστώντας αρχαία και βυζαντινά μνημεία με νεότερα²²⁵.

Με ιδιαίτερη φροντίδα οι Βούλγαροι αφαίρεσαν και μετέφεραν στη Βουλγαρία τα δείγματα της παρουσίας τους στην περιοχή, όπως ήταν πρωτοβουλγαρικές επιγραφές από τον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων²²⁶.

Δεν γλίτωσαν ούτε τα ιερά – έχει ήδη γίνει αναφορά για την καταστροφή που υπέστησαν οι εκκλησίες. Από τον κανόνα δεν ξέφυγαν ούτε τα μουσουλμανικά τεμένη – στην Ξάνθη το περίφημο Τσαρσί Τζαμί παραδόθηκε στην πυρά, ίσως για να καλυφθεί η κλοπή των εξαιρετικών ταπήτων που περιείχε. Οι Πομάκοι της περιοχής διατύπωναν κατηγορίες εναντίον του Βούλγαρου Μουφτή, τον οποίο θεωρούσαν υπεύθυνο για την κλοπή και την πυρκαγιά²²⁷.

²²⁵ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 137 και 139 - 140.

²²⁶ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 140.

²²⁷ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 49.

8. Υγεία

Τον εκτοπισμό δεν γλίτωσε ούτε το ιατρικό προσωπικό της περιοχής. Οι διώξεις ήταν και σε αυτήν την περίπτωση κλιμακούμενες: στην αρχή έγινε προσπάθεια οι γιατροί να εξαναγκαστούν ή να υιοθετήσουν την υπηκοότητα ή να εκπατριστούν οικειοθελώς. Καθώς προχωρούσε η Κατοχή, πλήθαιναν οι απαγορευτικές διατάξεις ως προς την άσκηση του επαγγέλματός τους.

Πιο συγκεκριμένα, τα ιατρεία και οι κλινικές των Ελλήνων ιατρών θεωρήθηκαν περιουσία του βουλγαρικού κράτους και ως τέτοια απαλλοτριώθηκαν. Με νόμο το βουλγαρικό κράτος αναλάμβανε να εκτιμήσει την αξία της απαλλοτριωμένης περιουσίας, για την οποία θα κατέβαλλε το αντίτιμο σε δόσεις εντός οκταετίας.

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους Έλληνες ιατρούς να μεταβούν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, αν ήθελαν να ασκήσουν ελεύθερα το επάγγελμά τους, και δεδομένης της άρνησής τους, το φθινόπωρο του 1941 τα μέτρα κλιμακώθηκαν και απαγορεύτηκε η άσκηση επαγγέλματος²²⁸. Καταβλήθηκαν προσπάθειες να αντικατασταθούν οι ιατροί από Βούλγαρους έποικους, τόσο στρατιωτικούς γιατρούς, όσο και δημοσίους υπαλλήλους αλλά και ιδιώτες. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν από τους 493 γιατρούς που προπολεμικά υπήρχαν στους νομούς Σερρών, Δράμας, Καβάλας, Ξάνθης, Ροδόπης και στην επαρχία Αλεξανδρουπόλεως, μεταπολεμικά να έχουν απομείνει μόλις 82²²⁹.

Τα φαρμακεία επίσης μεταβιβάστηκαν σε Βούλγαρους υπηκόους με την εφαρμογή του μέτρου του «συνεταιρισμού» και με την εκδίωξη του Έλληνα συνεταιίρου ή με τη μέθοδο της αλλαγής υπηκοότητας (π.χ. στην Ξάνθη μεταβιβάστηκαν στα χέρια «βουλγαρογραμμένων» Αρμενίων)²³⁰. Η τακτική αυτή φαίνεται όμως ότι δημιούργησε τεράστιο πρόβλημα – προφανώς και λόγω της απροθυμίας Βούλγαρων φαρμακοποιών να μετοικήσουν στην περιοχή (*Ούτρο*, 19

²²⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 31.

²²⁹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 127 - 135.

²³⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 270 και τευχ. Δ2 σ. 128.

Σεπτεμβρίου 1943), γεγονός που ανάγκασε τη βουλγαρική κυβέρνηση να κηρύξει τα φαρμακεία της περιοχής «προσωρινά»²³¹.

Η κατάσταση αυτή δημιούργησε πλήθος υγειονομικών θεμάτων στην περιοχή, τα οποία το βουλγαρικό κράτος προσπάθησε να επιλύσει με αποσπασματικό τρόπο. Το 1942 αποφασίστηκε η ίδρυση σανατορίου στην Καβάλα, δυναμικού 250 κλινών²³², το οποίο όμως μεταπολεμικά βρέθηκε απογυμνωμένο από όλο το απαραίτητο υλικό. Το ίδιο έτος ο γενικός Διοικητής Αιγαίου, στρατηγός ε.α. Γκερτσίκωφ, σε συνέντευξή του παρουσιάζεται ιδιαίτερα ευχαριστημένος από την αντιμετώπιση της ελονοσίας που μαστιζε τους εποίκους²³³. Η αλήθεια βεβαίως ήταν εντελώς διαφορετική. Η έλλειψη σαπουνιού, εξάλλου, πιθανή αιτία ανάπτυξης του τύφου, μαρτυρείται από πολλές πηγές²³⁴.

Το βασικότερο πρόβλημα όμως στον τομέα της υγείας ήταν το «*Σάμο ζα Μπολγκάριτε*» (μτφ. «(τροφήμα) μόνο για τους Βούλγαρους»), το γεγονός δηλαδή ότι οι βουλγαρικές Αρχές καταδίκασαν τους Έλληνες της περιοχής σε λιμό.

Από τις πρώτες μέρες της Κατοχής παρουσιάστηκε έλλειψη τροφίμων. Οι κάτοικοι άρχισαν να εκποιούν τις περιουσίες τους, προκειμένου να προμηθευτούν τα χρειώδη, αλλά πολύ γρήγορα οι αστοί βρέθηκαν σε αδιέξοδο, το οποίο επέτεινε η δυσκολία μετακίνησης προς την ύπαιθρο, για την οποία απαιτείτο ειδική, αιτιολογημένη άδεια από τις Αρχές. Ο λιμός ήταν δεδομένος και στην ύπαιθρο, αφού γινόταν συστηματικά επίταξη των προϊόντων. Θεωρητικώς και μόνον οι Έλληνες λάμβαναν 50 – 100 γρ. ζάχαρης ανά 2 – 3 μήνες και λάδι ποσότητας 100 γρ. μηνιαίως. Τα δελτία τροφίμων που προορίζονταν για τους Έλληνες και τους Μουσουλμάνους ήταν λευκά και επιγράφονταν INOROTI (μτφ. «αλλοεθνείς»), ενώ όσα προορίζονταν για τους Βούλγαρους ήταν κόκκινα²³⁵.

Το 1943 παρουσιάστηκε έλλειψη αραβοσίτου και αλωνιστικών μηχανών, σε σημείο που στα παντοπωλεία απαγορεύτηκε στους Έλληνες και στους

²³¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 128.

²³² Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 238.

²³³ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 240.

²³⁴ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 137.

²³⁵ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 37 – 38, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμόητες*, σ. 58.

Μουσουλμάνους η αγορά τροφίμων. Τα καταστήματα ανάρτησαν την πινακίδα «Σάμο ζα Μπολγκάριτε». Οι κάτοικοι στην προσπάθειά τους να βρουν τρόφιμα κατέφευγαν στα χωριά ή στη μαύρη αγορά που διενεργείτο από Βούλγαρους, κάτι που απαγορευόταν αυστηρά. Σε περίπτωση σύλληψης, οι ποινές για τους Έλληνες αγοραστές ποίκιλαν από χρηματικό πρόστιμο 20.000 λεβίων μέχρι φυλάκιση ή δημόσιο ξυλοδαρμό, ενώ για τους Βούλγαρους μαυραγορίτες η ποινή ήταν δημόσιος ξυλοδαρμός²³⁶.

Την κατάσταση επέτειναν και οι στρατιωτικές επιτάξεις τροφίμων. Στις διαμαρτυρίες Ελλήνων σε διάφορες επιτροπές Βούλγαρων αξιωματούχων, η συνήθης απάντηση ήταν ότι οι Έλληνες κρύβουν τρόφιμα και επομένως δεν υπάρχει ανάγκη λήψης μέτρων για τον επισιτισμό τους. Η κατάσταση φάνηκε να βελτιώνεται ελαφρώς το Πάσχα του 1943, οπότε και χορηγήθηκαν στους Έλληνες 200 γρ. ζάχαρης. Την 1^η Αυγούστου 1943 αποφασίστηκε η εξίσωση των Ελλήνων με τους Βούλγαρους στο ζήτημα της χορήγησης άρτου. Πρακτικά αυτό σήμαινε αύξηση από 200 γρ. καλαμποκιού (που χορηγείτο ημερησίως) σε 500 γρ. σιταρίσιου άρτου. Το γεγονός παρουσιάστηκε πανηγυρικός από τον βουλγαρικό Τύπο στα φύλλα εκείνης της ημέρας: ως ευγενική χειρονομία από την εφημερίδα *Βουλγαρία του Αιγαίου* της Ξάνθης, για την οποία χειρονομία το βουλγαρικό κράτος δε ζητεί ως αντάλλαγμα τίποτε περισσότερο από τη νομιμοφροσύνη των πολιτών, και ως απόρροια της βελτίωσης της παραγωγής από την *Ούτρο* της Σόφιας.

Βεβαίως, η αύξηση αυτή δεν κράτησε για πολύ και από την 1^η Ιανουαρίου 1944 ο άρτος μειώθηκε από 500 σε 300 γρ. ημερησίως, ενώ διακόπηκε η διανομή τροφίμων στους Έλληνες πριν εκπνεύσει το 1943.

Τα αποτελέσματα της κατάστασης αυτής ήταν ορατά και σε όσους είχαν διαφύγει στις γερμανοκρατούμενες περιοχές, τους οποίους κυριολεκτικώς μάλιστα η φυματίωση. Ο Αθ. Χρυσόχου αναφέρει ότι η αρμόδια υγειονομική υπηρεσία της Θεσσαλονίκης χορήγησε 31 πιστοποιητικά τον Ιούνιο, 27 τον Ιούλιο, 38 τον Αύγουστο, 41 τον Σεπτέμβριο του 1943 κ.ο.κ²³⁷.

²³⁶ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 36 - 41 και 131 - 141, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 38.

²³⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 137 - 142, 213 - 217 και 221 - 224.

Ο υποσιτισμός προξένησε πληθώρα θανάτων, ακόμη και αυτοκτονιών. Επιπλέον, κληροδότησε στο μεταπολεμικό κράτος μία ανοιχτή υγειονομική πληγή στην περιοχή.

Πράγματι, η *Μαύρη Βίβλος* των πανεπιστημιακών Καθηγητών καταγράφει μεταπολεμικά τεράστια υγειονομικά προβλήματα στον πληθυσμό, που μαστιζόταν από την ελονοσία, τη φυματίωση, τον εξανθηματικό τύφο, την ιλαρά, την ψώρα, τη διφθερίτιδα, ενώ δεν έλειπαν και τα κρούσματα μηνιγγίτιδας. Αξιοσημείωτη ήταν και η αύξηση των αφροδίσιων νοσημάτων.

Η κατάσταση των νοσοκομείων μεταπολεμικά παρουσιάζεται οικτρή. Τα περισσότερα υπολειτουργούσαν, υπήρχε μεγάλη έλλειψη κλινοσκεπασμάτων και κλινοστρωμών, τα διάφορα όργανα (ακτίνες X, μικροβιολογικά όργανα, εργαλεία κ.λ.π.) είχαν κλαπεί και μεταφερθεί στη Βουλγαρία. Στις Σέρρες το νοσοκομείο παραδόθηκε μεταπολεμικά σε οικτρή κατάσταση, κυριολεκτικά λεηλατημένο. Στη Δράμα προπολεμικώς λειτουργούσαν 4 ιδιωτικές κλινικές, 2 πολιτικά νοσοκομεία και ένα στρατιωτικό. Από αυτά απέμεινε ένα νοσοκομείο δυναμικού 75 κλινών, ενώ το ένα από τα δύο πολιτικά νοσοκομεία κατεδαφίστηκε από τις βουλγαρικές Αρχές. Στο καινούριο νοσοκομείο της Κομοτηνής οι βανδαλισμοί ήταν πρωτοφανείς: «*αι δύο αίθουσαι του Χειρουργείου ήσαν πλήρεις κοπράνων, απορριμμάτων και τροφών*»²³⁸.

²³⁸ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 125 - 135.

9. Νόμος περί υπηκοότητας

Από τους εναπομείναντες κατοίκους της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης ζητήθηκε να αλλάξουν υπηκοότητα και να αποκτήσουν τη βουλγαρική. Και αυτό, ενώ ο πόλεμος διεθνώς μαινόταν και η Βουλγαρία ήταν δύναμη Κατοχής, χωρίς να της έχει παραχωρηθεί η περιοχή από κάποια συνθήκη²³⁹. Με βάση, λοιπόν, τον νόμο 31 της 5^{ης} Ιουνίου 1942 που δημοσιεύτηκε στο υπ' αριθμ. 124 φύλλο της 10^{ης} Ιουνίου 1942 της Βουλγαρικής Εφημερίδας της Κυβερνήσεως²⁴⁰:

α) Παρεχόταν αυτοδικαίως η ιθαγένεια στους κατοίκους («*υπήκοοι Γιουγκοσλαύοι*» και «*Έλληνες*», σύμφωνα με την διατύπωση του νόμου) της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας, που είχαν βουλγαρική καταγωγή και είχαν οικειοθελώς παραμείνει στην περιοχή, παρά τη σύμβαση Ανταλλαγής που ήταν συνημμένη στη Συνθήκη του Νεϊγύ.

β) Δινόταν η δυνατότητα παροχής της ιθαγένειας σε όσους είχαν βουλγαρική καταγωγή, είχαν γεννηθεί στην περιοχή και ο μόνιμος τόπος κατοικίας τους ήταν εκτός των ορίων της Παλαιάς Βουλγαρίας ή των «*απελευθερωμένων εδαφών*». Οφείλαν να υποβάλουν σχετική αίτηση στις βουλγαρικές Αρχές εντός ενός έτους.

γ) Παρεχόταν κατόπιν αίτησής τους, εντός έξι μηνών από την ισχύ του διατάγματος ή από την ημερομηνία εγκατάστασής τους, υπηκοότητα σε όσους πρόσφυγες βουλγαρικής καταγωγής εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, μετά από την ημερομηνία έναρξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1 Σεπτεμβρίου 1939).

δ) Για τους υπολοίπους κατοίκους προβλεπόταν η αυτόματη μεταβολή της ιθαγένειάς τους μέχρι την 1^η Απριλίου 1943. Σε περίπτωση που οι ίδιοι αντιτίθεντο, τους δινόταν η δυνατότητα (με αίτησή τους) να διατηρήσουν την ισχύουσα ιθαγένειά τους ή να αποκτήσουν την ιθαγένεια που επιθυμούσαν, με τον όρο ότι θα εξέρχονταν «*των ορίων του Κράτους*». Οι βουλγαρικές Αρχές επισήμως απέλαυναν όποιον αρνιόταν να

²³⁹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 27.

²⁴⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 245 – 246, Δημήτριος Ι. Μαγκριώτης, *Θυσίοι της Ελλάδος και Εγκλήματα Κατοχής κατά τα έτη 1941 – 1944*, Αθήνα 1949, σ. 239, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 55.

λάβει την βουλγαρική ιθαγένεια. Προβλεπόταν επίσης η αφαίρεση της βουλγαρικής ιθαγένειας και ο εκτοπισμός όποιου θεωρείτο επικίνδυνος για την ασφάλεια.

ε) Η δυνατότητα παροχής βουλγαρικής υπηκοότητας αφορούσε και τους έχοντες διαβατήρια Νάνσεν²⁴¹ από τη Ρωσία και τους Αρμένιους²⁴².

στ) Εξαιρούνταν από τις διατάξεις του νόμου οι Εβραίοι. Για τις έγγαμες Εβραίες, ο νόμος θεωρούσε ότι είχαν την ίδια υπηκοότητα με τον σύζυγό τους.

ζ) Όσοι αποκτούσαν τη βουλγαρική ιθαγένεια απαλλάσσονταν από τις φορολογικές τους υποχρεώσεις (τελών, δασμών, ενσήμων, φόρων), ενώ στους αντιτιθέμενους επιβλήθηκε εξοντωτική φορολογία²⁴³.

Το διάταγμα κοινοποιήθηκε στους κατοίκους του «Μπελομόριε» με κήρυκες, γεγονός που συνέβαλε αποφασιστικά στη διασπορά πανικού και τη δημιουργία νέου προσφυγικού κύματος²⁴⁴. Το διάταγμα συμπληρώθηκε από επεξηγηματική εγκύκλιο της 24^{ης} Ιουλίου 1942 του υπουργείου Δικαιοσύνης προς τους Νομάρχες, Έπαρχους και Δημάρχους, σύμφωνα με το οποίο:

α) Διευκρινιζόταν ότι το διάταγμα δεν έκανε διάκριση με ποιο τρόπο (γέννηση, πολιτογράφηση, γάμο) είχαν οι κάτοικοι αποκτήσει την ελληνική ή τη γιουγκοσλαβική υπηκοότητα. Ανεξαρτήτως του τρόπου πρόσκτησης της παλαιάς υπηκοότητας, το διάταγμα έδινε σε όλους τους κατοίκους βουλγαρικής καταγωγής τη δυνατότητα να λάβουν τη βουλγαρική υπηκοότητα.

β) Παρακινούνταν οι δήμοι να προχωρήσουν στην άμεση εγγραφή στα μητρώα όσων αποδέχονταν τη βουλγαρική υπηκοότητα.

²⁴¹ Α. Α. Πάλλης, *Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του Ελληνισμού (1912-1924)*, Αθήνα 1963, σ. 79: «Οι μεν Αρμένιοι της Σμύρνης και λοιπής Δυτικής Μικράς Ασίας ήσαν περίπου 32.000. Αυτούς τους αποκατέστησε μερικώς η Υπάτη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες τής Κοινωνίας των Εθνών, που τους εφοδίασε με τα λεγόμενα 'διαβατήρια Νάνσεν', που χορηγούντο στους άνευ εθνικότητας πρόσφυγες. Τα παιδιά τους, όσα ήσαν κάτω των 22 ετών, απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα, δυνάμει Νόμου του 1927».

²⁴² Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τ. Δ1, σ. 245 – 246, Δημ. Μαγκριώτης, *Θυσίαι*, σ. 239.

²⁴³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 27 - 28 και 119 – 120, Δημ. Μαγκριώτης, *Θυσίαι*, σ. 239.

²⁴⁴ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 246.

γ) Διευκρινιζόταν ότι η απέλαση αφορούσε όλες τις εθνικές ομάδες (τουρκικής, αλβανικής, ιταλικής κ.λ.π. καταγωγής) και όχι μόνο τους Έλληνες και τους Γιουγκοσλάβους υπηκόους²⁴⁵.

Οι βουλγαρικές Αρχές, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιτυχία του μέτρου, κινήθηκαν σε δύο κατευθύνσεις: στην παροχή κινήτρων και (όταν αυτά αποδεικνύονταν ανεπαρκή) στην άσκηση αφόρητης πίεσης, προκειμένου οι πληθυσμιακές ομάδες της περιοχής να «βουλγαρογραφτούν».

Όσον αφορά στα κίνητρα, αυτά λειτούργησαν εκβιαστικά προς τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού. Επί παραδείγματι, οι βουλγαρικές Αρχές χορηγούσαν σύνταξη μόνο σε όσους συνταξιούχους έκαναν δήλωση αλλαγής υπηκοότητας²⁴⁶. Δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις που Έλληνες καταγόμενοι από την Πάτρα και την Κέρκυρα δήλωσαν ιταλική υπηκοότητα και τέθηκαν υπό την προστασία των ιταλικών προξενείων²⁴⁷, προκειμένου να αποφύγουν τη βουλγαροποίηση, η οποία, όσο εκβιαστικά κι αν αποσπάτο, οπωσδήποτε αποτελούσε κοινωνικό στίγμα.

Η πίεση που ασκήθηκε στους Έλληνες τον επόμενο χρόνο ήταν αφόρητη και έφτανε σε ακραία σημεία. Σύμφωνα με καταγγελίες των κατοίκων, Βούλγαροι υπάλληλοι έφταναν στο σημείο να εξαπατούν Έλληνες αναλφάβητους κατοίκους, οι οποίοι εν αγνοία τους υπέγραφαν την αίτηση για τη βουλγαρική υπηκοότητα²⁴⁸. Ιδιαίτερη πίεση ασκήθηκε στους Πομάκους, στην περίπτωση των οποίων δεν έλειψαν οι εν ψυχρώ εκτελέσεις (προς παραδειγματισμό) ανθρώπων που αρνούσαν να αλλάξουν υπηκοότητα²⁴⁹.

Δεδομένης της δύναμης που αποκτούσαν οι Αρχές Κατοχής, κυριαρχούσε η αυθαιρεσία τους και αρκετά συχνά ο χρηματισμός τους. Υποτιθέμενες κατ' οίκον έρευνες για όπλα έδιναν το πρόσχημα για αρπαγές περιουσιακών στοιχείων, λεηλασίες, κλοπές, επιτάξεις. Επιπλέον, σύνηθες φαινόμενο ήταν η επιστράτευση των

²⁴⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 247 - 248.

²⁴⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 242.

²⁴⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 244.

²⁴⁸ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 71.

²⁴⁹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 72.

ανδρών σε αγγαρείες και καταναγκαστικά έργα. Τη ληστρική συμπεριφορά των Αρχών κατήγγειλε ακόμη και ο βουλγαρικός Τύπος της εποχής²⁵⁰.

Τον Ιανουάριο του 1943 φαίνεται ότι γίνονται συντονισμένες προσπάθειες στη γερμανοκρατούμενη ζώνη, για να αποτραπεί η μαζική απέλαση των κατοίκων. Ο Χρυσόχοου στις 8-1-1943 αποστέλλει **αναφορά** στην Κυβέρνηση των Αθηνών με την οποία διαβεβαιώνει ότι έχουν γίνει ενέργειες ενημέρωσης των κατοίκων της επίμαχης περιοχής να μην υπογράψουν τη δήλωση υπηκοότητας και ζητεί περαιτέρω οδηγίες για τον χειρισμό της κατάστασης. Στις 29 Ιανουαρίου 1943 οι εκπρόσωποι του ελληνικού πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης συντάσσουν **ψήφισμα** προς την ελληνική Κυβέρνηση, με το οποίο: **α)** επισημαίνουν τα αθέμιτα μέσα που χρησιμοποιούν οι βουλγαρικές Αρχές, προκειμένου να αλλοιώσουν τα εθνολογικά δεδομένα της περιοχής: ο λιμός, η βαρύτατη φορολόγηση, η απαγόρευση της εργασίας προξένησαν πλήθος θανάτων και ασυγκράτητα προσφυγικά ρεύματα προς την υπόλοιπη Ελλάδα, **β)** καταγγέλλουν ότι θα κλιμακωθεί η μεταφορά του άρρενος πληθυσμού στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, με το πρόσχημα της καταναγκαστικής εργασίας, **γ)** κατηγορούν την κυβέρνηση ότι δεν έχει λάβει καμία μέριμνα για την προστασία του δοκιμαζόμενου πληθυσμού και τη θέτουν προ των ευθυνών της, απαιτώντας τη διαμεσολάβησή της, **δ)** καταρτίζουν επιτροπή, η οποία θα μεταβεί στην Αθήνα, για να επιδώσει το Ψήφισμα στον Πρόεδρο της Κυβέρνησης, τον υπουργό των Οικονομικών και τους Αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων.

Η πίεση που ασκήθηκε απέδωσε καρπούς και η βουλγαρική κυβέρνηση ανέστειλε την εφαρμογή του νόμου μέχρι την 1^η Νοεμβρίου 1943. Παρά την αναστολή, οι Βούλγαροι Δήμαρχοι προσπαθούσαν μέχρι την τελευταία στιγμή να εξασφαλίσουν την αλλαγή της υπηκοότητας: τον Μάρτιο του 1943 διένειμαν δηλώσεις, λευκού χρώματος για όσους επέλεξαν την ελληνική υπηκοότητα και πράσινου χρώματος για όσους επέλεξαν τη βουλγαρική. Όσοι έμποροι επιθυμούσαν να λάβουν ή να ανανεώσουν την άδεια άσκησης επαγγέλματος, όφειλαν να προσκομίσουν πιστοποιητικά «της εθνολογικής των προελεύσεως».

Η όλη κατάσταση δημιούργησε νέο κύμα φυγής. Το αμέσως επόμενο διάστημα δεν ήταν λίγοι εκείνοι, οι οποίοι, μέσω συγγενών τους που είχαν ήδη διαφύγει στη

²⁵⁰ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 319.

γερμανοκρατούμενη περιοχή, πέτυχαν την έκδοση αδειών μετανάστευσης. Το νέο κύμα φυγής ανακόπηκε από τις δυσμενείς για τον Άξονα πολεμικές επιχειρήσεις το φθινόπωρο του 1943. Ο Ιω. Ράλλης διαβιβάζει σε έγγραφό του προς τον Χρυσόχοου (7392/A/6/17-11-43) την ανακοίνωση του επιτετραμμένου της Γερμανίας ότι η εφαρμογή του νόμου περί υπηκοότητας αναστέλλεται εκ νέου για την 1^η Απριλίου 1944. Η απόφαση και πάλι δεν κοινοποιήθηκε αμέσως και οι κάτοικοι εκβιάστηκαν για μία ακόμη φορά: οι βουλγαρικές Αρχές διέδιδαν ότι όποιος αρνιόταν να λάβει τη βουλγαρική υπηκοότητα θα έχανε την άδεια ασκήσεως επαγγέλματος ή θα εκτοπιζόταν στη Βουλγαρία – χωρίς φυσικά να υπάρξει τέτοια επίσημη ανακοίνωση²⁵¹.

²⁵¹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 68 - 72, 127, 128, 170 - 171, 215 και 243.

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Πληθυσμιακές μετακινήσεις.

1. Απελάσεις – Προσφυγικές ροές

Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής μπορούν να διαιρεθούν σε πέντε βασικές υποκατηγορίες: **α)** στις οικειοθελείς αποχωρήσεις των Ελλήνων για διάφορους λόγους, **β)** στις υποχρεωτικές απελάσεις που επέβαλε το βουλγαρικό κράτος το καλοκαίρι του 1941, **γ)** στις πληθυσμιακές μετακινήσεις προς το εσωτερικό της Βουλγαρίας ανθρώπων που επάνδρωσαν τα τάγματα εργασίας («ντουρντουβάκια») ή οδηγήθηκαν εκεί ως όμηροι. **δ)** στον εκτοπισμό και τον συνακόλουθο αφανισμό της εβραϊκής κοινότητας της περιοχής, **ε)** στο εκτεταμένο εποικιστικό πρόγραμμα που ακολούθησε η Βουλγαρία. Οι τέσσερις πρώτες περιπτώσεις αφορούν απομάκρυνση συμπαγών πληθυσμών από την περιοχή, ενώ η τελευταία αφορά πληθυσμιακή μετακίνηση προς αυτήν.

Εξαρχής πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι πηγές περιέχουν αντικρουόμενα μεταξύ τους στοιχεία, όσον αφορά στον αριθμό των πληθυσμιακών μετακινήσεων, κάτι που είναι απολύτως φυσικό για τρεις κυρίως λόγους: **α)** όταν μιλάμε για περιόδους μεγάλων ταραχών και σύγχυσης, τα δημογραφικά δεδομένα είναι ρευστά και δύσκολα ανιχνεύσιμα, **β)** οι στατιστικές της εποχής ποικίλουν ανάλογα με τη χώρα που διενεργεί την έρευνα και την προσπάθειά της να τεκμηριώσει σε κάποιον τόπο πληθυσμιακά ερείσματα που θα διευκολύνουν εδαφικές διεκδικήσεις, **γ)** στη συγκεκριμένη περιοχή, η Κατοχή συνοδεύεται από καταστροφή των ελληνικών αρχείων των Δήμων και των Κοινοτήτων, στην οποία προχώρησαν οι βουλγαρικές Αρχές, οπότε είναι δύσκολο να γίνει σύγκριση ανάμεσα στα προπολεμικά και τα μεταπολεμικά δημογραφικά δεδομένα.

Έτσι, ο Χατζηαναστασίου αναφέρει ότι σε σύνολο 598.303 κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης (σύμφωνα με την πρώτη βουλγαρική απογραφή του 1941) συνολικά μετακινήθηκαν 90.000 άνθρωποι²⁵². Ο Δοξιάδης, αντίθετα, στην περίφημη έκθεσή του *Αι θυσίαι της Ελλάδος στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο* ανεβάζει τον αριθμό στο 1/3 του πληθυσμού²⁵³. Στο ποσοστό

²⁵² Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 321.

²⁵³ Κων. Δοξιάδης, *Αι θυσίαι της Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1946, σ. 108.

αυτό συμπεριλαμβάνει και 50.000 ομήρους που στάλθηκαν στη Βουλγαρία²⁵⁴. Η Πανεπιστημιακή Επιτροπή ανεβάζει τον αριθμό των μετακινήσεων σε περίπου 200.000²⁵⁵.

Ο Altenburg, πληρεξούσιος του Ράιχ στην Αθήνα, σε τηλεγράφημά του της 31^{ης} Μαΐου 1941, από την Αθήνα αναφέρει: «Απογοήτευση για το γεγονός ότι η Γερμανία επέτρεψε μία κατοχή που ισοδυναμεί με προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης από τους Βουλγάρους, αντίθετα προς τις προσδοκίες που δημιουργήθηκαν από την συνθηκολόγηση»²⁵⁶.

Αν αυτόν τον αντίκτυπο είχε η βουλγαρική Κατοχή στην Αθήνα, μπορούμε να φανταστούμε τις αντιδράσεις των κατοίκων της ίδιας της περιοχής, σε μια εποχή που ήταν ακόμη νωπές οι βουλγαρικές βιαιότητες των περιόδων 1912 – 1913 και 1916 – 1918. Ο πληθυσμός αναστατώθηκε σε τέτοιο βαθμό, που σε **πρώτη φάση**, δημιουργήθηκε μεγάλο κύμα **οικειοθελούς φυγής** χιλιάδων Ελλήνων, γηγενών κατοίκων, που είχαν βιώσει τη θηριωδία κατά το παρελθόν²⁵⁷, αλλά και προσφύγων από τη Σύμβαση Ανταλλαγής της Λωζάνης, που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή και στοχοποιήθηκαν αμέσως από τις Αρχές Κατοχής. Το μόνο που φαινόταν να ανακόπτει κάπως τη φυγή ήταν η σπανιότητα των μεταφορικών μέσων²⁵⁸, αλλά και η φαινομενικά ήπια γερμανική διοίκηση των πρώτων είκοσι ημερών, που έκανε τους κατοίκους να ελπίζουν ότι η περιοχή δεν θα παραδοθεί στους Βούλγαρους – προσδοκίες που διαψεύστηκαν, όπως είδαμε από το τηλεγράφημα του Altenburg.

Οι βουλγαρικές Αρχές, αμέσως μόλις κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, διακήρυξαν την ισοπολιτεία με κάθε τρόπο: τοιχοκολλήθηκαν προκηρύξεις με κατευναστικό περιεχόμενο, ο Βασιλιάς Βόρις σε διάγγελμά του κατά την επίσκεψή του στη Δράμα και την Αλεξανδρούπολη εγγυήθηκε για τη ζωή και την περιουσία των πολιτών, το αυτό έπραξε ο Γενικός Επιτελάρχης στρατηγός Λούκας

²⁵⁴ Κων. Δοξιάδης, *Αι θυσίαι*, σ. 110.

²⁵⁵ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 22.

²⁵⁶ Θ. Χρήστου, *ό.π.*, τ. 2, σ. 271.

²⁵⁷ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 20, Γ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 320.

²⁵⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 9.

και οι διορισμένοι Νομάρχες²⁵⁹. Ακόμη και μετά τη λήψη των πρώτων μέτρων βουλγαροποίησης διατάσσονταν συγκεντρώσεις κατοίκων, στις οποίες επαναλαμβάνονταν οι ίδιες διαβεβαιώσεις²⁶⁰.

Την οικειοθελή αποχώρηση των πρώτων ημερών γρήγορα διαδέχτηκε κύμα **απελάσεων**, ατομικών στη δεύτερη φάση και ομαδικών στην τρίτη. Με τις απελάσεις η βουλγαρική διοίκηση είχε δύο βασικούς στόχους: **α)** τον αφελληνισμό της περιοχής, **β)** την υφαρπαγή των περιουσιακών στοιχείων των απελαυνομένων, οι οποίοι υποχρεώνονταν να δηλώσουν ότι αποχωρούν οικειοθελώς και παραιτούνται της κινητής και της ακίνητης περιουσίας τους υπέρ του βουλγαρικού δημοσίου²⁶¹.

Η **δεύτερη φάση** των μετακινήσεων χαρακτηρίζεται από τις ατομικές απελάσεις. Ο εκπατρισμός αυτός εξυπηρετούσε την πολιτική της Βουλγαρίας, που αποσκοπούσε σε αναίρεση των πληθυσμιακών δεδομένων, γι' αυτό και διευκόλυνε τις διαδικασίες²⁶², χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έλειπαν οι περιπτώσεις βιαιοπραγιών κατά τη μετοικεσία. Πραγματοποιήθηκαν με την αρωγή των Βούλγαρων Δημάρχων και Κοινοταρχών, οι οποίοι διατάχθηκαν να υποδείξουν τα προς απέλαση άτομα²⁶³, αλλά και της Αστυνομίας και του Στρατού. Κάποιοι αναγκάστηκαν να μετοικήσουν λόγω της απόλυσής τους. Κάποιοι απελάθηκαν, γιατί απαγγέλθηκαν εις βάρος τους κατηγορίες, οι συνηθέστερες εκ των οποίων αφορούσαν τη χρήση της ελληνικής γλώσσας, την παραβίαση του ωραρίου της νυκτερινής κυκλοφορίας, την απόκρυψη οπλισμού, την προσπάθεια σαμποτάζ και την πίστη στο κομμουνιστικό φρόνημα.

Στην όλη διαδικασία δινόταν μία επίφαση νομιμότητας. Με το πρόσχημα των κατ' οίκον ερευνών, οι βουλγαρικές Αρχές επιδόθηκαν σε απίστευτη πλιατσικολογία των νοικοκυριών, η οποία συνεχίστηκε απρόσκοπτα καθ' όλη την διάρκεια της Κατοχής. Ληλατήθηκε η οικοσυσσκευή, εκλάπησαν χρήματα, τιμαλφή, μηχανήματα, υφάσματα, εργαλεία, τρόφιμα. Συχνά οι Έλληνες εκβιάζονταν με την απειλή του

²⁵⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 12.

²⁶⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 16.

²⁶¹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 22.

²⁶² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 274.

²⁶³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 20 - 21 και 43.

εκτοπισμού και πωλούσαν τα αντικείμενά τους σε Βούλγαρους σε εξευτελιστικές τιμές²⁶⁴.

Όσοι απελαύνονταν υποχρεώνονταν να υπογράψουν μία αίτηση έγκρισης οικειοθελούς μετανάστευσης, συντεταγμένη στη βουλγαρική γλώσσα, με ταυτόχρονη δωρεά της περιουσίας τους, κινητής και ακίνητης, στο βουλγαρικό δημόσιο. Δεν έλειψαν εκείνοι που οικειοθελώς υπέγραψαν τη δήλωση, προτιμώντας να αποποιηθούν την περιουσία τους με έγγραφο καταφανώς παράνομο, που δεν θα είχε μεταπολεμική ισχύ, από το να υιοθετήσουν τη μέθοδο του «συνεταιρισμού» που ακολούθησε.

Για την ευρεία μάζα όμως εκείνων που απελάθηκαν η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν συγκεκριμένη: σύλληψη, πολυήμερη κράτηση, στέρηση τροφής και νερού, βασανιστήρια (πολύ συχνά μέσα στη νύχτα και ενώ έξω από τα κρατητήρια μοτοσικλέτες δημιουργούσαν βόμβο, ώστε να μην ακούγονται οι φωνές τους), απειλή με θανάτωση και, όταν πια εξαντλούνταν οι βασανιζόμενοι, υπογραφή της δήλωσης. Στο έγγραφο συμπεριλαμβανόταν η αποποίηση των περιουσιακών τους στοιχείων υπέρ του βουλγαρικού δημοσίου και δήλωση ότι δεν είχαν πλέον δικαίωμα επιστροφής. Σε όσους απελαύνονταν δινόταν ως έξοδα μετακίνησης το ποσό των 500 δραχμών, το οποίο όμως στη συνέχεια λήστευαν οι Βούλγαροι που συνόδευαν τους εκτοπισμένους στον Στρυμόνα²⁶⁵.

Στη δεύτερη αυτή φάση των μετακινήσεων εκτοπίστηκαν όλοι όσοι θα μπορούσαν να διατηρήσουν στην κατεχόμενη περιοχή το εθνικό φρόνημα των Ελλήνων :

α) Οι προερχόμενοι από τα ευπορότερα στρώματα, των οποίων η μετακίνηση δεν είχε πάντοτε προσωρινό χαρακτήρα. Συχνά εκποιούσαν τα περιουσιακά τους στοιχεία, αλλά τα χρήματά τους κατάσχονταν στα σύνορα²⁶⁶.

β) Όσοι εύποροι προέρχονταν από την «Παλαιά Ελλάδα», είχαν δηλ., τα ερείσματα για να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους.

²⁶⁴ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 36 και τευχ. Δ2, σ. 16, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμόητες*, σ. 55.

²⁶⁵ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 35 - 39.

²⁶⁶ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 95.

γ) Τα απολυμένα στελέχη της δημόσιας διοίκησης: οι διανοούμενοι (κυρίως το διδακτικό προσωπικό, οι ιερείς και τα μέλη κοινωφελών οργανώσεων και σωματείων), οι διοικητικοί και δημόσιοι υπάλληλοι.

δ) Οι εκπρόσωποι της αστικής τάξης: επιχειρηματίες, έμποροι, βιοτέχνες, βιομήχανοι, γιατροί, φαρμακοποιοί, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι.

ε) Οι στρατιωτικοί, απόστρατοι και έφεδροι, επιζώντες του Μακεδονικού Αγώνα, οι συγγενείς τους.

στ) Οι αιρετοί, δηλ. Δήμαρχοι, Κοινοτάρχες, μέλη συμβουλίων, πρόκριτοι.

Η Ξανθίππη Κοτζαγεώργη έχει απόλυτο δίκιο όταν λέει ότι τέτοια αντικατάσταση του προϋπάρχοντος κράτους δεν υπήρξε πουθενά αλλού στην Κατεχόμενη Ευρώπη. Αντικαταστάθηκαν όλα τα στελέχη της διοίκησης, από τους Νομάρχες ως τους κλητήρες.

Οι απελάσεις έγιναν **ομαδικές (τρίτη φάση)** από την 1^η Ιουλίου 1941, δεδομένου ότι οι βουλγαρικές Αρχές είχαν κάνει ήδη την πρώτη απογραφή του πληθυσμού (Ιούνιος 1941) και είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι συσχετισμοί ήταν εναντίον τους. Επιπλέον, γνώριζαν ότι η ένταση του γεγονότος θα πυροδοτήσει τη γερμανική αντίδραση, οπότε έσπευσαν να εκμεταλλευτούν το σύντομο χρονικό διάστημα που τους απέμενε, για να εκδιώξουν όσο μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού μπορούσαν. Στη φάση αυτή εκτοπίστηκαν ομαδικώς ενδεείς άνθρωποι των χωριών και των κατώτερων αστικών στρωμάτων, οικογένειες που κατάγονταν από την Παλαιά Ελλάδα, προσφυγικές οικογένειες ανταλλάξιμων με τη Σύμβαση της Λοζάνης, καταγόμενες από τον Πόντο, τη Μ. Ασία, τον Καύκασο και την Ανατολική Θράκη²⁶⁷. Το δημογραφικό κενό που οι βουλγαρικές Αρχές δημιούργησαν εκείνη την περίοδο είχαν σκοπό να καλύψουν με το εποικιστικό πρόγραμμα της Βουλγαρίας, που θα ξεκινούσε άμεσα.

Οι **ανταλλάξιμοι πρόσφυγες** βρέθηκαν στο στόχαστρο σχεδόν από την πρώτη στιγμή, καθώς θεωρούνταν παράνομοι έποικοι σε εδάφη που «δικαιωματικά» ανήκαν στην Βουλγαρία. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι, μετά από την

²⁶⁷ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 21.

Ανταλλαγή, η Ε.Α.Π στήριξε εν μέρει το αγροτικό της πρόγραμμα σε εγκατάσταση των προσφύγων και στα εγκαταλελειμμένα βουλγαρικά χωριά²⁶⁸.

Η μαζική φυγή προκάλεσε και την αντίδραση των γερμανικών Αρχών, οι οποίες φοβούνταν τις υγειονομικές επιπτώσεις στα στρατεύματά τους από ενδεχόμενη έξαρση επιδημικών ασθενειών. Ήδη από τον Αύγουστο (9-8-1941) και η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας ειδοποιούσε με την υπ' αριθμ. 16553/1553 αναφορά της την ελληνική κυβέρνηση για την τραγική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι πρόσφυγες που συσσωρεύονταν στον Στρυμόνα²⁶⁹. Πράγματι, η αντίδραση αυτή ανέκοψε μερικώς τη μαζική δίωξη που προγραμματίζαν οι βουλγαρικές Αρχές²⁷⁰. Στα τέλη Αυγούστου αγγελιοφόροι στα χωριά της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτ. Θράκης ανήγγειλαν ότι ο Τσάρος Βόρις, χάρη στη μεγαλοκαρδία του, «διέταξε να παύση πάσα εφεξής ενόχλησις των Ελλήνων κατοίκων» και ότι στο μέλλον θα διώκονταν μόνο οι κακούργοι, επομένως οι φιλήσυχοι πολίτες δεν κινδύνευαν. Τα κηρύγματα συνοδεύτηκαν και από την απαγόρευση της οικειοθελούς αποχώρησης²⁷¹. Μέχρι τα τέλη Αυγούστου, πάντως, στη δυτική οροθετική γραμμή (δυτικά του Στρυμόνα) καταγράφονται 25.000 πρόσφυγες (σε σύνολο 750.000 κατοίκων²⁷²), χωρίς να είναι εφικτό να υπολογιστούν και οι άνθρωποι που έφευγαν λάθρα, ούτε εκείνοι που ακολουθούσαν την πορεία από το Διδυμότειχο προς τη Μέση Ανατολή. Σύμφωνα με εκτιμήσεις στην τελευταία αυτή διαδρομή έχασαν τη ζωή τους περίπου 3.500 άνθρωποι²⁷³.

Παρ' όλη τη γερμανική αντίδραση και το γεγονός ότι δεν ήταν εύκολη η μετακίνηση προς τις γερμανοκρατούμενες περιοχές, οι προσφυγικές ροές διογκώθηκαν εκ νέου στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1941. Η τακτική που εφάρμοσε η βουλγαρική διοίκηση (αναίτιες συλλήψεις, κακοποιήσεις πολιτών, βιασμοί γυναικών, οι περιορισμοί της κυκλοφορίας που ίσχυαν εξαρχής σε μικρότερο βαθμό, αλλά εντάθηκαν μετά από τα γεγονότα της Δράμας στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1941 –

²⁶⁸ Ν. Ανδριώτης, *ό.π.*, σ. 154.

²⁶⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 38.

²⁷⁰ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 319.

²⁷¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 67.

²⁷² Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 68, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 22.

²⁷³ Δ. Μαγκριώτης, *Θυσίαι*, σ. 247.

τέταρτη φάση²⁷⁴) απέφερε καρπούς. Πολλοί στην προσπάθειά τους να διαβούν τον Στρυμόνα έβρισκαν τραγικό θάνατο, είτε πνιγόμενοι, είτε δολοφονημένοι από Βούλγαρους φρουρούς, οι οποίοι είχαν εντολή να εκτελούν οποιονδήποτε δοκίμαζε να διαβεί τα φυλάκια, χωρίς να έχει προηγουμένως ελεγχθεί από τους σταθμούς ελέγχου.²⁷⁵

Οι γερμανικές Αρχές εκ νέου αντέδρασαν έντονα, επισημαίνοντας τις υγειονομικές, οικονομικές και πολιτικές συνέπειες του ζητήματος και απειλώντας να κλείσουν τη συνοριακή γραμμή, εάν η Σόφια εξακολουθούσε την τακτική της. Στα μέσα Σεπτεμβρίου πράγματι σημειώνεται ύφεση, προσωρινή όμως, καθώς τα γεγονότα της Δράμας στα τέλη Σεπτεμβρίου προκαταλαμβάνουν τις εξελίξεις και αναγκάζουν τη γερμανική Διοίκηση Θεσσαλονίκης – Αιγαίου να κλείσει τις αψύλακτες διαβάσεις του Στρυμόνα στις 15.11. 1941²⁷⁶. Υπολογίζεται ότι ως τον Δεκέμβριο του 1941 είχαν εγκαταλείψει την Ανατολική Μακεδονία άλλοι 10.000 Έλληνες²⁷⁷.

Στην περιοχή παρέμειναν όσοι προέρχονταν από τα φτωχότερα λαϊκά στρώματα: αγρότες, καπνοπαραγωγοί, καπνεργάτες (που το προηγούμενο διάστημα είχαν αναπτύξει ισχυρό συνδικαλισμό), άνθρωποι στους οποίους αναζητούσε τα ερείσματά της η Αριστερά²⁷⁸.

Εκτός από τα τέσσερα μεγάλα κύματα φυγής του 1941, καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής ο κόσμος εγκατέλειπε την περιοχή για διαφορετικούς λόγους κάθε φορά. Πολλοί προσπάθησαν και αργότερα να διαφύγουν προς τις γερμανοκρατούμενες περιοχές (δυτικά του Στρυμόνα αλλά και στον γερμανοκρατούμενο Έβρο). Τα προσφυγικά ρεύματα οπωσδήποτε ακολούθησαν σε μεγάλο βαθμό τους ρυθμούς διόγκωσης του λιμού, ο οποίος καθιστούσε τον βίο των ανθρώπων κυριολεκτικά αβίωτο.

²⁷⁴ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 319.

²⁷⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 41 – 43, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 39.

²⁷⁶ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 96.

²⁷⁷ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 329.

²⁷⁸ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 320 - 321.

Δεν ήταν μόνο όμως η πείνα που οδηγούσε τους Μακεδόνες και τους Θράκες στον εκπατρισμό. Μεγάλη αναστάτωση προκλήθηκε το 1942 από τον νόμο περί υπηκοότητας. Προηγήθηκε, την άνοιξη του 1942, η είδηση της υποχρεωτικής στράτευσης των κλάσεων του 1920 και 1921, για την οποία θα γίνει αναλυτικά λόγος παρακάτω (βλ. Στρατολογία, σ. 103 κ.ε.). Η είδηση αυτή έφερε στην επιφάνεια μνήμες από την υποχρεωτική στράτευση του 1916 –1918, η οποία είχε καταλήξει σε συγκέντρωση των στρατεύσιμων σε κατ' ευφημισμών τάγματα εργασίας, στην πραγματικότητα σε τάγματα θανάτου. Ως εκ τούτου, σημειώθηκε μαζικό κύμα λιποταξιών. Οι λιποτάκτες είτε κατέφυγαν μαζικά στα βουνά είτε προσπάθησαν να διαβούν τον Στρυμόνα. Οι βουλγαρικές Αρχές, με τη σειρά τους, προέβησαν σε συλλήψεις, φυλακίσεις και ξυλοδαρμούς εναντίον των συγγενών των λιποτακτών, ενώ σε περίπτωση που οι ίδιοι οι λιποτάκτες συλλαμβάνονταν, βασανίζονταν απάνθρωπα²⁷⁹.

Ακόμη κι όταν η εφαρμογή του νόμου περί υπηκοότητας ανεστάλη, η απόφαση της βουλγαρικής διοίκησης να προχωρήσει μέσα στον Μάιο του 1943 σε νέα απογραφή του πληθυσμού (*Βουλγαρικός Νότος* Σερρών, 1^η Μαΐου 1943) για «στατιστικούς λόγους», όπως διαβεβαίωνε η εφημερίδα, δημιούργησε καινούριο πανικό στον πληθυσμό. Ζητείτο από τους κατοίκους να έχουν όλα τα νόμιμα παραστατικά (μεταξύ αυτών τα χαρτιά της υπηκοότητας). Απειλούνταν με πρόστιμο 20.000 λεβίων όσοι παρείχαν ανακριβείς πληροφορίες. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες σε διάφορα χωριά και κατά περίπτωση οι απογραφείς δεν ρωτούσαν καν την υπηκοότητα. Η ερώτηση είχε την εξής διατύπωση: «θα μείνεις ή θα φύγεις;». Σε περίπτωση που λάμβαναν απάντηση «θα μείνουμε» κατέγραφαν τους κατοίκους ως βουλγαρογραμμένους. Επιπλέον, η δήλωση απογραφής ήταν στη βουλγαρική γλώσσα και πολλοί συχνά δεν γνώριζαν τι υπέγραφαν²⁸⁰.

Το 1943, εξάλλου, οι βουλγαρικές Αρχές εξαπέλυσαν εκ νέου απηνείς διώξεις εναντίον υπόπτων για περίθαλψη και τροφοδοσία ανταρτών, γεγονός που επέτεινε τις προσφυγικές ροές. Δεν δίσταζαν να φυλακίζουν ανθρώπους ακόμη και με την υποψία ή την καταγγελία ότι άκουγαν δελτίο ειδήσεων μέσω ραδιοφώνου. Η κατηγορία για πίστη στο κομμουνιστικό φρόνημα απαγγέλθηκε ακόμη και εναντίον ανθρώπων που

²⁷⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 66.

²⁸⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 73 - 79.

καταφανώς είχαν άλλα πολιτικά φρονήματα, όπως σημειώνει σε έκθεσή του της 13^{ης} Μαρτίου 1943 ο Χρυσόχου, οπότε και καταγγέλλει τη σύλληψη 350 ατόμων, μεταξύ των οποίων και μέλη της Ε.Ο.Ν. Επιπλέον, η κατηγορία για κομμουνισμό ήταν και συνήθης τρόπος εκβιασμού γυναικών, προκειμένου να συνευρίσκονται με Βούλγαρους αξιωματούχους²⁸¹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η γεωγραφία των μετακινήσεων, όπως αποτυπώνεται στην έκθεση Δοξιάδη. Έτσι:

- Από την Κομοτηνή και την Αλεξανδρούπολη οι πρόσφυγες κατευθύνονται προς τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου (Χίος, Λέσβος) και την Αθήνα.
- Από τα χωριά του νομού Ξάνθης, αρχικά στην πρωτεύουσα του νομού και στη συνέχεια στην Καβάλα, η οποία φαίνεται ότι λειτούργησε ως διαμετακομιστικό κέντρο, τόσο για τους πρόσφυγες του Νομού Ξάνθης, όσο και για εκείνους του Νομού Δράμας, με τελικό προορισμό τη Θεσσαλονίκη.
- Από την ίδια την Καβάλα ο προορισμός ήταν η Θάσος, η Θεσσαλονίκη και τέλος η Αθήνα.
- Από τις Σέρρες, οι πρόσφυγες κινήθηκαν προς τη Θεσσαλονίκη και τέλος την Αθήνα²⁸².

Στην έκθεση Δοξιάδη δεν εμφανίζονται οι προσφυγικές ροές προς την Τουρκία. Είναι διαπιστωμένο πάντως ότι οι βουλγαρικές Αρχές δεν επιφύλαξαν καλύτερη συμπεριφορά προς τους τουρκόφωνους της περιοχής, αντιθέτως μαρτυρείται η βίαιη εισβολή τους στις οικίες τους στην Κομοτηνή, εισβολή που τους ανάγκασε να ειδοποιούν τους γείτονές τους, κρούοντας τενεκέδες – «ντενεκέ μπαϊράμ» ονόμαζαν έκτοτε τις τρεις νύχτες της εισβολής²⁸³.

Δεδομένης της «κτηνώδους και βάρβαρης» (όπως τη χαρακτηρίζει ο Αθανάσιος Χρυσόχου) συμπεριφοράς των βουλγαρικών Αρχών και προς το τουρκικό στοιχείο αλλά και του διαρκούς λιμού, οι Μουσουλμάνοι της περιοχής επίσης αναγκάζονταν να εκποιήσουν σε εξευτελιστικές τιμές τα περιουσιακά τους στοιχεία, ενίοτε μόνο και

²⁸¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 51 - 54.

²⁸² Κων. Δοξιάδης, *Αι θυσίαι*, σ. 106.

²⁸³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 48.

μόνο για να καλύψουν τα έξοδα μετακίνησής τους. Άρχισαν να μεταβαίνουν στην Τουρκία, η οποία αρχικώς μεν τους δεχόταν, αναχαίτισε όμως τις προσφυγικές ροές από τον Ιούλιο του 1941 κ.ε. Παρενέβη, ωστόσο, διπλωματικώς και η κατάσταση βελτιώθηκε για τους Μουσουλμάνους και για τους τσιγγάνους της Θράκης²⁸⁴.

²⁸⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 25 – 26, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 61.

2. Υποχρεωτική εργασία

Η σύνδεση (σιδηροδρομική και οδική) της Αν. Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης με τη Βουλγαρία εξαρχής πρόβαλε ως στόχος και απαραίτητη προϋπόθεση της επιτυχούς έκβασης του εποικισμού και της οικονομικής ανάπτυξης όλης της Βουλγαρίας. Ιδιαίτερη μέριμνα υπήρξε για τη δημιουργία της γραμμής Σιμιτλή – Σιδηροκάστρου, Κομοτηνής – Μαστανλή και Μομτσίλγκραντ – Κομοτηνής²⁸⁵.

Οι ανάγκες σε εργατικό δυναμικό για τα δημόσια έργα καλύφθηκαν σε πολύ μεγάλο ποσοστό από την υποχρεωτική εργασία που επιβλήθηκε στους κατεχόμενους λαούς (Έλληνες και Γιουγκοσλάβους) και η οποία αντίκειται στις διεθνείς συνθήκες²⁸⁶. Η υποχρεωτική εργασία πραγματοποιήθηκε με τρεις τρόπους: **α)** τη στρατολογία, **β)** την πολιτική επιστράτευση, **γ)** τις αγγαρείες. Στην πρώτη περίπτωση έγινε καθολική κλήση κάποιων κλάσεων του στρατού που οργανώθηκαν σε στρατιωτικά τάγματα εργασίας, ενώ η δεύτερη πραγματοποιήθηκε με ατομικές προσκλήσεις και περιλάμβανε συγκεκριμένες κατηγορίες τεχνιτών που οργανώθηκαν σε πολιτικά τάγματα εργασίας. Τα τάγματα εργασίας ονομάζονταν *τάγματα τουρδοβάκων* («*ντουρντουβάκια*»). Η τρίτη περίπτωση αφορούσε Έλληνες που καλούνταν να εργαστούν σε έργα εντός της Ελλάδας, συχνά κοντά στον τόπο κατοικίας τους²⁸⁷.

Ενώ η αγγαρεία ήταν καθημερινό φαινόμενο, η κλήση για τις δύο πρώτες περιπτώσεις γινόταν την άνοιξη κάθε έτους και ολοκληρωνόταν μέσα στο φθινόπωρο. Οι (κάθε είδους) κρατούμενοι συνήθως επέστρεφαν στις οικίες τους τον Νοέμβριο και η κλήση επαναλαμβανόταν την επόμενη χρονιά²⁸⁸, ενώ δεν έλειψαν οι περιπτώσεις που άνθρωποι παρουσιάστηκαν κανονικά στην πρώτη κλήση και στην επόμενη λιποτάκτησαν και προσπάθησαν να διαβούν τον Στρυμόνα, προς τις γερμανοκρατούμενες περιοχές ή πέρασαν στο αντάρτικο²⁸⁹. Η καταναγκαστική εργασία (όπως και η ομηρία) εξασφάλιζε φθηνό εργατικό στη Βουλγαρία, αλλά

²⁸⁵ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 56.

²⁸⁶ Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 63.

²⁸⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 216, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 63 - 66.

²⁸⁸ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 232.

²⁸⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 57 - 67 και 228.

διαδραμάτισε και έναν ακόμη ρόλο: υποκατέστησε τις απελάσεις Ελλήνων κατά το χρονικό διάστημα που οι γερμανικές Αρχές τις είχαν απαγορεύσει²⁹⁰. Αναλυτικά:

2.1. Στρατολογία

Τον Φεβρουάριο του 1942 κλήθηκαν, για να καταγραφούν, όλοι οι άρρενες ηλικίας από 18 - 45 ετών, ενώ η καταγραφή για τους έφεδρους επεκτάθηκε στα 55 έτη. Η είδηση της καταγραφής ξύπνησε μνήμες από τις δύο προηγούμενες βουλγαρικές κατοχές (1913, 1916 – 1918) και ιδιαίτερα τη δεύτερη, όταν περίπου 12.000 άνθρωποι πέθαναν εκτοπισμένοι στη Βουλγαρία²⁹¹. Αυτό οδήγησε, όπως ήδη αναφέρθηκε, σε μαζικό κύμα φυγής.

Τον Μάρτιο του ίδιου έτους εξετάστηκαν από υγειονομικές επιτροπές οι κλάσεις των ετών 1941, 1942 και 1943, δηλαδή όσοι είχαν γεννηθεί τα έτη 1920, 1921, 1922. Σύμφωνα με την κοινοποίηση υπ' αριθμ. 2842 στις Σέρρες καλούνταν οι στρατεύσιμοι «*ανεξαρτήτως καταγωγής και υπηρετούντες επ' απειλή βαρείας ευθύνης*» να παρουσιαστούν ως τις 30 Ιουλίου 1942 για να καταγραφούν, ενώ για τις 11 Αυγούστου 1941 προβλεπόταν υγειονομικός έλεγχος από αρμόδια στρατιωτική επιτροπή. Οι στρατεύσιμοι υποχρεούνταν να φέρουν όλα τα απαραίτητα πιστοποιητικά μεταφρασμένα στη βουλγαρική γλώσσα. Το γεγονός ότι οι επιτροπές έκριναν ικανούς προς εργασία ανθρώπους ασθενείς ή άτομα που έπασχαν από αναπηρία, επιβεβαίωσε τους χειρότερους φόβους ότι η στρατολογία ήταν τυπική και ο πραγματικός στόχος ήταν η επάνδρωση των ταγμάτων εργασίας²⁹².

Στις αρχές Μαΐου του 1942 κλήθηκαν οι κλάσεις του 1940 και του 1941 (35.000 άτομα). Τούς δόθηκαν στολές με βουλγαρικά χιτώνια και πηλίκια, ενώ τα άρβυλα, οι περικνημίδες και οι περισκελίδες ήταν ελληνικά, προφανώς προϊόν υφανταγής από τις αποθήκες του στρατού²⁹³.

²⁹⁰ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 41.

²⁹¹ Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 141.

²⁹² Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 64 - 65 και 217, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 40.

²⁹³ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 217, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 64.

Οι κλητεύσεις συνεχίστηκαν όλα τα επόμενα χρόνια. Όσο όμως προχωρούσε η Κατοχή δεν ήταν πια σαφές ποιες κλάσεις καλούνταν, καθώς με την ίδια αποστολή έφευγαν άτομα ηλικίας 16 – 45 ετών (καλούνταν και οι «αγύμναστοι»), ανάλογα με τις ανάγκες του βουλγαρικού κράτους σε εργατικό δυναμικό. Η κλήση των στρατεύσιμων λειτουργούσε εντελώς προσχηματικά, όχι μόνο για να αποσταλούν οι καταγεγραμμένοι νέοι σε τάγματα εργασίας, αλλά και για να φορολογηθούν, αφού ζητείτο από όλους τους άρρενες το απολυτήριο του στρατού ή η αντικατάστασή του με βουλγαρικό αντίστοιχο²⁹⁴.

Ασκήθηκαν σοβαρές πιέσεις στις οικογένειες των στρατεύσιμων, προκειμένου να αναγκαστούν οι τελευταίοι να εμφανιστούν. Κατά την πρώτη κλήση καταγράφεται πλήθος φυλακίσεων και ξυλοδαρμών εις βάρος των γονέων, ενώ από το 1943 αφαιρούσαν τα κουπόνια του άρτου από τους γονείς που δήλωναν στις Αρχές άγνοια σχετικά με το πού βρίσκονται τα παιδιά τους τα οποία λιποτακτούσαν. Οι πιέσεις εντάθηκαν προς το τέλος του πολέμου, με πρόσχημα αυτή τη φορά τη δίωξη των αντάρτικων ομάδων.

Μεγάλο μέρος των στρατεύσιμων κατευθύνθηκε προς τη σερβική Μακεδονία, κυρίως την περιοχή του Κουνάνοβου. Όσοι προέρχονταν από τη Δυτική Θράκη εστάλησαν στα βόρεια σύνορα της Βουλγαρίας, κοντά στον Δούναβη, ενώ μία ομάδα περίπου 2.500 ανδρών στάλθηκε στο Σβέλεγκραντ, βουλγαρική πόλη κοντά στα σύνορα με την Ελλάδα. Το 1944 στάλθηκαν από την Κομοτηνή νέοι στο Κιουστεντήλ²⁹⁵.

Δεδομένου του στρατιωτικού χαρακτήρα της κλήσης, οι στρατεύσιμοι εκπαιδεύτηκαν σε ασκήσεις «αόπλου στρατιώτου» για διάστημα δύο μηνών, στο οποίο διδάσκονταν και την τέχνη του σκαπανέα. Στη συνέχεια διοχετεύτηκαν σε εργασίες οδοποιΐας, κατασκευής σιδηροδρομικών γραμμών και εντάχθηκαν σε στρατιωτικά τάγματα, έχοντας επικεφαλής Βούλγαρους αξιωματικούς των τρουδοβάκων²⁹⁶.

²⁹⁴ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 56, 158 και 234 - 238.

²⁹⁵ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 218 και τευχ. Δ2, σ. 238.

²⁹⁶ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 218, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 40.

Η αντιμετώπιση που οι στρατιώτες – εργάτες είχαν από τον βουλγαρικό στρατό παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Φαίνεται ότι το πρώτο διάστημα υπόκειντο σε συνεχή κατήχηση με στόχο την αποδοχή της βουλγαρικής υπηκοότητας. Το κύριο επιχείρημα που οι Αρχές πρόβαλλαν ήταν ότι όλοι οι Θράκες και οι Μακεδόνες είναι καθαρόαιμοι Βούλγαροι και ότι η αποδοχή της εθνικότητας θα διέσωζε τόσο εκείνους όσο και τις οικογένειές τους. Ιδιαίτερη εύνοια φαίνεται ότι οι Βούλγαροι επιδείκνυαν στους «βουλγαρίζοντες», χρησιμοποιώντας ως τεκμήριο εθνικής συνείδησης τη γνώση της βουλγαρικής γλώσσας. Στο στάδιο αυτό, μικρός αριθμός κρατουμένων φαίνεται ότι υποχωρούσε στις βουλγαρικές πιέσεις. Η ευρεία μάζα αρνιόταν, γεγονός που έδινε το έναυσμα της απάνθρωπης αντιμετώπισής τους.

Οι περιγραφές παρουσιάζουν ζοφερή εικόνα ως προς τις συνθήκες διαβίωσης: η ενδυμασία τους ήταν εξαρχής μεταχειρισμένη και καθώς ολοένα και περισσότερο φθειρόταν, δεν αντικαθίστατο²⁹⁷. Επιπλέον, οι στρατιώτες – εργάτες υποσιτίζονταν, καθώς η διατροφή τους συνίστατο κυρίως σε όσπρια, χωρίς λάδι. Η κατάσταση της υγείας τους επιδειωνόταν από τη σκληρή εργασία που τελούσαν καθημερινώς. Εργάζονταν επί δωδεκάωρο, κατέληγαν κυριολεκτικά σκιές του εαυτού τους, ενώ υφίσταντο διαρκείς ξυλοδαρμούς και βασανιστήρια. Συχνά στέλνονταν χωρίς καμία πρόνοια για τη ζωή τους σε παγιδευμένα με εκρηκτικά μέρη, όπου πολλοί βρήκαν ομαδικώς τον θάνατο²⁹⁸. Όσοι κατόρθωναν να επιζήσουν, επέστρεφαν στην πατρίδα τους τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, για να επανέλθουν, όμως, στο εσωτερικό της Βουλγαρίας στις αρχές του επόμενου έτους²⁹⁹.

²⁹⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 218.

²⁹⁸ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 218, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 59.

²⁹⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 219.

2.2. Πολιτική επιστράτευση

Η πολιτική επιστράτευση εφαρμόστηκε σε ευρεία κλίμακα στην Ανατολική Μακεδονία. Στη Δυτική Θράκη υπήρξαν μεμονωμένες περιπτώσεις πολιτικής επιστράτευσης, για να συμπληρωθεί ο αριθμός των απαιτούμενων εργατών (περίπου 2.000 άτομα), δεδομένου του οικοδομικού οργανισμού που παρατηρήθηκε στην περιοχή, ο οποίος όμως σε γενικές γραμμές εξυπηρετήθηκε από τις αγγαρείες. Επίσημως οι καλούμενοι λάμβαναν και μικρή αμοιβή (ύψους 90 λεβίων ημερησίως), η οποία προβλεπόταν για τους έποικους τεχνίτες. Σε καμία όμως περίπτωση το φαινόμενο της αμοιβής δεν έλαβε μαζικές διαστάσεις. Ακόμη κι όταν εφαρμοζόταν ο νόμος, η αμοιβή δεν ξεπέρασε στην πραγματικότητα το ποσό των 3 - 4 λεβίων ημερησίως³⁰⁰.

Η βασική διαφορά ανάμεσα στη στρατιωτική και την πολιτική επιστράτευση συνίστατο στο είδος της πρόσκλησης: μαζική και κατά κλάσεις στην πρώτη περίπτωση, ατομική στη δεύτερη, συχνά με τη βοήθεια καταδοτών που στοχοποιούσαν συγκεκριμένους πολίτες. Κατά περιπτώσεις η πολιτική επιστράτευση ήταν προάγγελος ομηρίας και εκπατρισμού: το 1942 επί παραδείγματι στη Χρυσούπολη και στην Ελευθερούπολη Καβάλας, με το πρόσχημα επικείμενης εξέγερσης, οι βουλγαρικές Αρχές προχώρησαν σε συλλήψεις και η επιστράτευση έλαβε τη μορφή της ποινής του εκτοπισμού.

Οι ατομικές προσκλήσεις ξεκίνησαν ήπια: χαρακτηριστικές είναι οι αρχικές διαβεβαιώσεις των Αρχών ότι θα εξαιρεθούν οι τραυματίες και οι ανάπηροι πολέμου. Εντέλει, οι βουλγαρικές Αρχές επιστράτευαν ανθρώπους που υπάγονταν στις ευπαθείς κατηγορίες, ακόμη και ηλικιωμένους, με το πρόσχημα ότι θα χρησιμοποιηθούν σε βοηθητικές υπηρεσίες. Δυνατότητα απαλλαγής δινόταν μόνο στους «βουλγαρογραμμένους»³⁰¹.

Τον Μάρτιο του 1942 ο αριθμός των εργατών της σιδηροδρομικής γραμμής Σιμιτλή – Σιδηροκάστρου τριπλασιάστηκε³⁰², ενώ όσο προχωρούσε το καλοκαίρι του 1942 η πολιτική επιστράτευση εντάθηκε, για διάφορους λόγους: προφανώς

³⁰⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 226 - 227 και τ. Δ2, σ. 60 και 65.

³⁰¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 221 και 225.

³⁰² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 224.

εκδικητικά και ως μέσο πίεσης κάθε φορά που γινόταν κάποιο διάβημα της κυβέρνησης των Αθηνών προς τις γερμανικές Αρχές³⁰³, αλλά και ως αντίδραση στο αντάρτικο που κλιμάκωνε τον αγώνα του. Καθώς προχωρούσε το 1943, λάμβανε επίσημη μορφή ατομικών προσκλήσεων από τις κατά τόπους επιθεωρήσεις εργασίας, ενώ δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις που οι άνθρωποι συλλαμβάνονταν (αίφνης, ακόμη και στους δρόμους ή τα καφενεία), στέλνονταν στη Βουλγαρία και εκ των υστέρων εκδίδονταν οι προσκλήσεις τους³⁰⁴.

Ένα μεγάλο ζήτημα είναι ο αριθμός των ανθρώπων που κλήθηκαν αυτήν την περίοδο – αναγράφονται όσα δημογραφικά στοιχεία έγινε εφικτό να βρεθούν. Σύμφωνα με τον Χρυσόχοου τον Μάιο του 1942 ξεκίνησαν από την περιοχή της **Δράμας** τέσσερις αποστολές που μετέφεραν περίπου 3.000 ανθρώπους, οι οποίες συνεχίστηκαν μέχρι το φθινόπωρο του ίδιου έτους. Από την **Κομοτηνή**, μέχρι τα τέλη του Ιουλίου του ίδιου έτους είχαν αναχωρήσει περισσότερο από 1.200 άνθρωποι. Στην περιοχή της **Καβάλας** έγιναν δύο μεγάλες προσκλήσεις. Μέχρι τα τέλη Ιουλίου 1942 είχαν αποσταλεί ενδεχομένως στην καταστροφή των οχυρωματικών έργων της Κομοτηνής και πάντως με ενδιάμεσο σταθμό το Σιδηρόκαστρο περίπου 1.750 άνθρωποι³⁰⁵. Επειδή όμως η επιστράτευση δεν απέδιδε στην περιοχή της Χρυσούπολης τα αναμενόμενα, ο Έπαρχος Χρυσούπολης προέβη σε αυστηρή προειδοποίηση ότι όσοι εμφανίζονταν, θα στέλνονταν σε ελαφρύτερα έργα για ένα μόνο τρίμηνο, ενώ οι λιποτάκτες που θα συλλαμβάνονταν, θα υπηρετούσαν ως το τέλος του πολέμου και σε βαρύτερα έργα. Στις 8 Αυγούστου οι βουλγαρικές Αρχές επικαλέστηκαν κίνημα στην περιοχή της Ελευθερούπολης, γεγονός που τους έδωσε το πρόσχημα για περαιτέρω έρευνες, συλλήψεις και τιμωρία πολλών Ελλήνων με εκτοπισμούς³⁰⁶. Στην περιοχή των **Σερρών** έγιναν επίσης δύο μεγάλες προσκλήσεις τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1942, με συνολικό αριθμό επιστρατευμένων περίπου 350 άτομα. Στην περίπτωση των Σερρών, στην ομάδα των Ελλήνων κρατουμένων

³⁰³ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 220 – 221.

³⁰⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 56, 57, 61 και 159.

³⁰⁵ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 223 - 224.

³⁰⁶ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 224.

προστέθηκαν Σέρβοι και Τούρκοι³⁰⁷, ενώ φαίνεται ότι εξαιρέθηκαν οι κάτοικοι των Σλαβόφωνων χωριών³⁰⁸.

Κύριο διαμετακομιστικό κέντρο ήταν το Σιδηρόκαστρο³⁰⁹, από όπου οι κρατούμενοι διοχετεύτηκαν σε διάφορα έργα ζωτικής σημασίας για τον βουλγαρικό στρατό και τη βουλγαρική οικονομία: οι επιστρατευμένοι από τη Δράμα διατέθηκαν κυρίως για την καταστροφή των οχυρωματικών έργων της περιοχής της Κομοτηνής και την κατασκευή καινούριων, οι επιστρατευμένοι της Καβάλας στην κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Σιμιτλή – Σιδηροκάστρου, και κάποιοι στην Κομοτηνή³¹⁰. Οι προερχόμενοι από την περιοχή των Σερρών εργάστηκαν στην καταστροφή των οχυρωματικών έργων της περιοχής τους, ενώ 500 άτομα από τις Σέρρες εστάλησαν στην κατασκευή του αεροδρομίου της Σόφιας³¹¹. Άλλοι εργάστηκαν ως ξυλοκόποι στην περιοχή της Κομοτηνής, της Στάρας Ζαγοράς και του Ορτάκιοϊ, στη σιδηροδρομική γραμμή Κούλας – Πετριτσίου αλλά και ως εργάτες στην κατασκευή οδικών αρτηριών και τεχνικών έργων, ως τον Δούναβη.

Το 1943 πολλές αποστολές κατευθύνθηκαν στο Κουμάνοβο, στον Δούναβη και στην Κρέσνα, ενώ κάποιοι κάτοικοι της Κομοτηνής και των περιχώρων στάλθηκαν στο Μομτσίλογκραντ (επαρχία Κίρτζαλης) για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Κίρτζαλη – Κομοτηνής³¹². Από τις Σέρρες το 1944 μεταφέρθηκαν 136 άνθρωποι στο ανθρακωρυχείο της Κορμίστης Παγγαίου, στο οποίο εργάζονταν ήδη 700 περίπου Έλληνες. Πολλοί εξ αυτών βρήκαν εκεί τραγικό θάνατο, δεδομένου ότι δεν είχαν εμπειρία σε τέτοια εργασία. Στο τέλος του πολέμου κάποιοι μεταφέρθηκαν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, προκειμένου να εργαστούν στην εκκαθάριση των ερειπίων των βομβαρδισμένων πόλεων³¹³.

³⁰⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 224.

³⁰⁸ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 225 και τευχ. Δ2, σ. 65. Γίνεται αναφορά σε Τούρκους (σύμφωνα με τον Χρυσόχου) από την περιοχή της Ξάνθης.

³⁰⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 223 και 225.

³¹⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 222 και 228.

³¹¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 224, 225 και 228.

³¹² Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 54 και 160.

³¹³ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 238 - 239.

Οι ατομικώς επιστρατευμένοι ήταν συχνά εξειδικευμένοι εργάτες (π.χ. εργάτες ελαιοτριβείων³¹⁴), χωρίς φυσικά να λείπουν και οι περιπτώσεις επιστράτευσης ανειδίκευτων εργατών. Κατά περιπτώσεις εξαιρούνταν κάποιοι εργάτες, όπως π.χ. έγινε το 1943 με την περίπτωση των εργατών των λιγνιτωρυχείων Παπαντωνίου και Περδικάρη στις Σέρρες³¹⁵. Παρουσιάζονταν σε χώρους συγκέντρωσης στις πόλεις τους ή απευθείας στους τόπους εργασίας, δεν έφεραν στρατιωτική περιβολή, δεν υπόκειντο σε γυμνάσια, ωστόσο υπήρχαν τρία κοινά σημεία με τα στρατιωτικά τμήματα:

α) Η στρατιωτική οργάνωση και ιεραρχία.

β) Η στρατιωτική νομοθεσία που εφαρμοζόταν και στην περίπτωση των εις βάρος τους ποινών. Σημειώθηκαν πλήθος λιποταξιών, που αντιμετωπίστηκαν με εκτελέσεις³¹⁶. Σε περίπτωση που οι λιποτάκτες συλλαμβάνονταν, εκτελούνταν επί τόπου, ενώ στην αντίθετη περίπτωση δεν έλειπαν περιστατικά κατά τα οποία εκτελέστηκε από την ομάδα των εναπομεινάντων κρατουμένων αριθμός ατόμων ίσος με εκείνο των λιποτακτών³¹⁷.

γ) Οι περιγραφές των συνθηκών διαβίωσης, που θυμίζουν εκείνες των επιστρατευμένων: σκληρή εργασία (από τις 05.30 π.μ έως τις 12.30 μ.μ. και από τις 15.00 μ.μ έως τις 19.00 μ.μ³¹⁸), κακουχίες, πείνα και βασανιστήρια. Η εργασία ήταν καθημερινή³¹⁹, εκτός από τις ημέρες των εθνικών εορτών των Βουλγάρων. Αναλάμβαναν το δύσκολο κομμάτι των εκρήξεων, με αποτέλεσμα πολλοί να χάνουν τη ζωή τους³²⁰.

³¹⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 182.

³¹⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 57 - 58.

³¹⁶ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 225.

³¹⁷ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 226 και τευχ. Δ2, σ. 59.

³¹⁸ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 223.

³¹⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 226.

³²⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 225 και τευχ. Δ2, σ. 168.

2.3. Αγγαρείες

Δεν είναι υπερβολική η άποψη ότι οι Έλληνες της βουλγαροκρατούμενης ζώνης καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής αντιμετωπίστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν σαν δούλοι τόσο από τις βουλγαρικές Αρχές όσο και από τους Βούλγαρους ιδιώτες. Ένα εξαιρετικά αντιδημοφιλές μέτρο ήταν οι αγγαρείες, οι οποίες ήταν ένας τύπος άμισθης εργασίας. Κάλυπταν όλο το φάσμα του ιδιωτικού και δημόσιου βίου: από την εξεύρεση υπηρετικού προσωπικού για τους εκπροσώπους των βουλγαρικών Αρχών, μέχρι οποιαδήποτε εργασία αφορούσε κοινοτικά έργα (καθαρισμός δημοσίων κτηρίων, διάνοιξη δρόμων, κατάσβεση πυρκαγιάς, κατασκευή δημοσίων κτηρίων, όπως π.χ. σχολεία ή ακόμη και κατοικίες εποίκων), αγροτικές εργασίες (π.χ. καταδίωξη ακρίδων, θερισμός), υλοτομικές εργασίες κ.α. Συχνά μαζί με την κλήση του εργάτη γινόταν και επίταξη των ζώων του. Δυνατότητα άρνησης πρακτικά δεν υπήρχε, καθώς οι ποινές ποίκιλαν: ξεκινούσαν από βάρβαρο ξυλοδαρμό και έφταναν μέχρι χρηματικό πρόστιμο ή ακόμη και εκτοπισμό στη Βουλγαρία³²¹. Το 1944 επιβλήθηκε προσωπική εργασία 13 ημερών σε όλους τους πολίτες ανεξαιρέτως. Φυσικά δε χρειάστηκε να κληθούν όλοι οι κάτοικοι. Όσοι δεν κλήθηκαν για αγγαρεία, όφειλαν να πληρώσουν στο βουλγαρικό κράτος το ποσό των 1.300 λέβα³²².

Καθημερινά τοιχοκολλούνταν πίνακες με τα ονόματα των υπόχρεων προς εργασία, οι οποίοι για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα όφειλαν να εγκαταλείψουν τις δικές τους εργασίες προκειμένου να εξυπηρετήσουν την αγγαρεία. Δεν έλειψαν οι περιπτώσεις που άνθρωποι απάγονταν τυχαία από τον δρόμο, οδηγούνταν στις αγγαρείες και επέστρεφαν ημέρες αργότερα, χωρίς εν τω μεταξύ η οικογένειά τους να γνωρίζει πού βρίσκονται, γεγονός που επέτεινε την κατατρομοκράτηση του πληθυσμού.

Σε ό,τι αφορά στα δημόσια έργα, αν η αγγαρεία ήταν κοντά στον τόπο κατοικίας του εργάτη, ο ίδιος ήταν υπεύθυνος για τη σίτισή του. Αν όμως αυτή (όπως συχνά συνέβαινε) βρισκόταν μακριά, η σίτιση γινόταν από τις βουλγαρικές Αρχές και

³²¹ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 36 και 46, Γ. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 57 - 58.

³²² Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 236 και τευχ. Δ2, σ. 62 - 63 και 240.

ήταν υποτυπώδης: ελάχιστα δράμια (23 – 45 δράμια) ψωμί αραβοσίτου ημερησίως, σύμφωνα με μαρτυρίες³²³.

Η εργασία ήταν δωδεκάωρη και τηρείτο στρατιωτική πειθαρχία. Επικεφαλής ετίθετο κάποιος κατώτερος υπάλληλος ή απλός αγροφύλακας, ο οποίος συχνά επιδείκνυε βάρβαρη συμπεριφορά, ενώ δεν έλειπαν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι υπάλληλοι παρεκτρέπονταν για να εκβιάσουν τον χρηματισμό τους. Η αγγαρεία συχνά ήταν ο προάγγελος της σύλληψης του κρατουμένου που οδηγούνταν όμηρος στο εσωτερικό της Βουλγαρίας³²⁴.

³²³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 169 και 239 - 240.

³²⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 228 - 230 και τευχ. Δ2, σ. 133.

3. Ομηρία

Η ομηρία διαφέρει από την υποχρεωτική εργασία στα εξής:

α. Δεν αφορούσε στρατεύσιμους κάθε κλάσης, ούτε ανθρώπους που επιστρατεύονταν πολιτικώς – δεν ήταν κάποιου είδους κλήση ενός πολίτη που καλούνταν να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του βουλγαρικού κράτους καθ' οιονδήποτε τρόπο. Η ομηρία γινόταν με σύλληψη του θύματος, στο οποίο απαγγέλλονταν ανυπόστατες κατηγορίες. Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη μορφή καταπίεσης εις βάρος των Ελλήνων συμπεριέλαβε άτομα μεγάλης ηλικίας αλλά και γυναίκες.

β. Δεν απέβλεπε μόνο στην εξυπηρέτηση πραγματικών αναγκών του βουλγαρικού στρατού και της διοίκησης, αλλά στον «*αποορφανισμό*» των Ελλήνων της περιοχής από τους ελάχιστους εναπομείναντες ταγούς τους. Στόχευε στους επιστήμονες (γιατρούς, δικηγόρους κ.α.), στους ελάχιστους αξιωματικούς και στους εφέδρους, στους εύπορους, στους ιερείς, σε όσους εν ολίγοις είχαν παραμείνει, παρά το συστηματικό κύμα διώξεων που εξαπολύθηκε κυρίως κατά το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1941. Για την ακρίβεια, ήρθε να συμπληρώσει αυτό το κύμα των διώξεων, δεδομένου ότι οι γερμανικές Αρχές είχαν παρέμβει και είχαν ανακόψει τις ανεξέλεγκτες προσφυγικές ροές, κάτι που δεν εξυπηρετούσε την εθνοκαθαρτική πολιτική της Βουλγαρίας στην περιοχή.

γ. Ενώ οι κάθε είδους «εργάτες» καλούνταν την άνοιξη και συνήθως επέστρεφαν τον Νοέμβριο στο σπίτι τους, οι όμηροι συλλαμβάνονταν (κατ' οίκον, αλλά ακόμη και σε καφεενία ή στον δρόμο) και οδηγούνταν σε άγνωστους προορισμούς, για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα³²⁵.

δ. Η ομηρία λειτούργησε ως μέσο εξόντωσης όλων όσοι κατηγορούνταν για πίστη στο κομμουνιστικό φρόνημα ή υπόθαλψη ανταρτών – ανεξαρτήτως ιδεολογικής τοποθέτησης. Έτσι, τον Μάιο του 1944 έχουμε την περίπτωση χιλίων περίπου ανθρώπων (μεταξύ των οποίων γυναϊκόπαιδα), οι οποίοι προέρχονταν από χωριά βόρεια της Δράμας, κατηγορήθηκαν ότι υπέθαλψαν εθνικόφρονες αντάρτες και εκτοπίστηκαν μαζικώς στο Πετρίτσι. Μη γενόμενοι δεκτοί εκεί, αναγκάστηκαν να επιστρέψουν και να εγκατασταθούν στο χωριό Νέο Σούλι Σερρών. Οι συνθήκες της

³²⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 161 – 163, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 41.

μεταγωγής τους ήταν πραγματικά απάνθρωπες³²⁶. Η ίδια η κατηγορία λειτούργησε σε πλείστες περιπτώσεις εκβιαστικά, προκειμένου Βούλγαροι αξιωματούχοι να αποσπάσουν περιουσιακά στοιχεία ή προκειμένου να υποκύψουν Ελληνίδες σε βιασμούς³²⁷.

ε. Το 1944 η ομηρία εξυπηρετήσε και με έναν άλλο τρόπο το βουλγαρικό κράτος: το τελευταίο χρησιμοποίησε Έλληνες συλληφθέντες και τους απέστειλε για εργασία στη Γερμανία, η οποία είχε απαιτήσει την αποστολή 15.000 Βούλγαρων εργατών. Αντικατέστησε δηλαδή τους Βούλγαρους εργάτες με Έλληνες³²⁸.

Οι πρώτες συλλήψεις επιφανών πολιτών άρχισαν να πραγματοποιούνται τον Μάρτιο του 1942. Οι πρόκριτοι των περιοχών συλλαμβάνονταν και οι βουλγαρικές Αρχές εφάρμοζαν το μέτρο που είχε εφαρμοστεί και κατά τον Σεπτέμβριο του 1941. Ζητούσαν από τους συλληφθέντες να εγγυηθούν για την τήρηση της τάξης και την απόλυτη νομιμοφροσύνη του ελληνικού στοιχείου, υπογράφοντας και σχετική δήλωση. Κάτι τέτοιο ήταν φυσικά αδύνατο. Οι Έλληνες γιατροί, εξάλλου, που επιστρατεύτηκαν πολιτικώς το χειμώνα 1942 – 1943 (και ως εκ τούτου καταγράφηκαν), απολύθηκαν αμέσως μόλις αντικαταστάθηκαν από Βούλγαρους γιατρούς. Στη συνέχεια έλαβαν φύλλα πορείας, με τα οποία καθοριζόταν η μονάδα στην οποία θα παρουσιάζονταν σε περίπτωση επιστράτευσης³²⁹.

Άνθρωποι κάθε ηλικίας, άνδρες κατά κύριο λόγο, σχημάτιζαν караβάνια ομήρων σε ομάδες των είκοσι ατόμων και οδηγούνταν πεζή στα στρατόπεδα συγκέντρωσης που λειτουργούσαν ως διαμετακομιστικά κέντρα. Τέτοια ήταν τα στρατόπεδα της Ξάνθης και της Δράμας³³⁰. Μικρό ποσοστό των κρατουμένων μεταφέρονταν από τα στρατόπεδα στα δημόσια έργα της περιοχής (σιδηρόδρομος κ.α.) και ενώνονταν με τους εργάτες των ταγμάτων εργασίας, ενώ οι περισσότεροι

³²⁶ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 41 – 42, Γεώργιος Ν. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 60.

³²⁷ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 53 - 54.

³²⁸ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 235 και 240, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 40.

³²⁹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 23.

³³⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 165.

οδηγούνταν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, συνήθως μέσω Σερρών³³¹. Ακόμη και κατά τη μεταγωγή τους υποβάλλονταν σε βασανιστήρια, όπως ήταν η πολύωρη ορθοστασία³³².

Φαίνεται ότι είχαν τη δυνατότητα επικοινωνίας με τους συγγενείς τους, αλλά οι πληροφορίες που αντλούμε από τις επιστολές τους είναι συγκεχυμένες. Οι (προφανώς) λογοκριμένες επιστολές παρουσιάζουν μία σχετικά καλή εικόνα: οι όμηροι ήταν υποχρεωμένοι να εμφανίζονται στις Αρχές δύο με τρεις φορές κάθε ημέρα, κατά τα λοιπά όμως ήταν ελεύθεροι και σιτίζονταν εξίσου με τον υπόλοιπο βουλγαρικό πληθυσμό³³³. Η λογοκρισία προφανώς γινόταν από τις βουλγαρικές Αρχές, ενώ δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις που οι κρατούμενοι αυτολογοκρίνονταν, για να μην θορυβηθούν οι οικογένειές τους. Η ειδυλλιακή αυτή εικόνα, ωστόσο, έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με την πραγματική εικόνα των ομήρων, όπως αυτή αποτυπώνεται από μάρτυρες που παρακολούθησαν τη μεταγωγή τους, αλλά και με την εικόνα που παρουσίαζαν οι ίδιοι όταν επέστρεφαν. Επιπλέον, δε λείπουν οι επιστολές που αποκαλύπτουν κάκιστες συνθήκες διαβίωσης και στις οποίες οι κρατούμενοι αποστέλλουν στις οικογένειές τους κρυπτογραφημένα μηνύματα ζητώντας βοήθεια³³⁴.

Εξάλλου, μαρτυρίες ανθρώπων που διασώθηκαν κάνουν λόγο για υποσιτισμό, υπερβολική και κοπιαστική εργασία (σε κατασκευή δημοσίων έργων, όπως ήταν τα αναχωματικά έργα κατά των πλημμυρών), κακομεταχείριση εκ μέρους των επιστατών εργασίας και έκθεση σε κλιματολογικές συνθήκες που ήταν ολέθριες για την υγεία τους³³⁵.

Το ρεύμα της ομηρίας φαίνεται να ανακόπτεται από τις αρχές του καλοκαιριού του 1943.

³³¹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 230 - 232 και τευχ. Δ2, σ. 168.

³³² Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 166.

³³³ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 41.

³³⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 163.

³³⁵ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 166 - 167.

4. Εβραϊκή κοινότητα

Σε σχέση με τις εβραϊκές κοινότητες της περιοχής παρουσιάζεται ένα «παράδοξο»³³⁶: η Βουλγαρία ήδη από τις αρχές του 1941, στο πλαίσιο της ευρύτερης συμφωνίας της με τη Γερμανία, είχε, εκτός των άλλων, αποδεχτεί την εφαρμογή των αντισημιτικών μέτρων. Όμως, για να αποφύγει τις εσωτερικές συγκρούσεις που θα προκαλούσαν, αποδέχτηκε την εφαρμογή τους μόνο στις Νέες Χώρες³³⁷ κι όχι στην Παλαιά Βουλγαρία, κατορθώνοντας έτσι να διασώσει τους Βούλγαρους Εβραίους. Το γεγονός αυτό χρησιμοποιήθηκε μεταπολεμικά ως επιχείρημα της Βουλγαρίας ότι μπόρεσε να προβάλει αντίσταση στις απαιτήσεις της ναζιστικής Γερμανίας³³⁸.

Η εφαρμογή των αντισημιτικών μέτρων ήταν σθεναρή και κλιμακούμενη: σήμανση στα μαγαζιά, το άστρο του Δαβίδ, απογραφή του πληθυσμού και καταγραφή των περιουσιακών του στοιχείων, απαγόρευση της κυκλοφορίας. Τον Ιούνιο του 1942 ο περιβόητος νόμος περί υπηκοότητας εξαιρούσε το εβραϊκό στοιχείο, ενώ παράλληλα τους απαγορεύτηκε η έξοδος από τις βουλγαροκρατούμενες περιοχές³³⁹.

Στις 22 Φεβρουαρίου 1943, εξάλλου, υπογράφηκε στη Σόφια ειδική γερμανοβουλγαρική συμφωνία (συμφωνία Ντάνεκερ – Μπέλεφ), με την οποία οι Βούλγαροι δέχτηκαν να εκτοπίσουν το εβραϊκό στοιχείο από τις βουλγαρικές Ζώνες Κατοχής³⁴⁰. Η συμφωνία προέβλεπε και τη διαδικασία του εκτοπισμού.

Η βουλγαρική κυβέρνηση κατόρθωσε να διασώσει και να μεταφέρει στο έδαφός της το σύνολο των Εβραίων βουλγαρικής υπηκοότητας. Το αντάλλαγμα ήταν η οργάνωση μιας αιφνιδιαστικής επίθεσης εναντίον των Εβραίων σερβικής και ελληνικής υπηκοότητας. Η επιχείρηση, προκειμένου για την Ελλάδα, οργανώθηκε τη

³³⁶ Μαρία Καβάλα, *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941 –1944)*, Αθήνα 2015, σ. 109.

³³⁷ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και μνήμες*, Αθήνα 2007, σ. 79.

³³⁸ Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 50 - 51.

³³⁹ Μαρία Καβάλα, *ό.π.*, σ. 110.

³⁴⁰ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 72.

νύχτα της 3^{ης} προς 4^η Μαρτίου 1943 σε όλες τις πόλεις στις οποίες υπήρχε το εβραϊκό στοιχείο, δέκα ημέρες προτού ξεκινήσει το πρώτο τρένο από τη Θεσσαλονίκη³⁴¹.

Τα μέλη των εβραϊκών κοινοτήτων συνελήφθησαν μέσα στη νύχτα, οδηγήθηκαν σε καπναποθήκες στις οποίες κρατήθηκαν για τρεις έως τέσσερις μέρες και στη συνέχεια ακολούθησαν δύο διαδρομές: η πρώτη ήταν προς το Άουσβιτς, μέσω Θεσσαλονίκης και η δεύτερη προς το στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα. Στη δεύτερη περίπτωση τους μετέφεραν στην παραποτάμια πόλη Λομ, από όπου διαπεραιώνονταν στη Βιέννη και στη συνέχεια επιβιβάζονταν σε τρένα. Κάποια από τα πλοία που μετέφεραν τους Εβραίους της Καβάλας βυθίστηκαν εν πλω, παρασύροντας στον θάνατο τους επιβαίνοντες³⁴².

Η Βουλγαρία, σύμφωνα με τον Πολυμέρη Βόγλη, παρέδωσε στη Γερμανία 4.058 Εβραίους της περιοχής σε σύνολο 4.273. Ο αφανισμός τους αγγίζει ίσως το υψηλότερο ποσοστό στην Ευρώπη, καθώς υπερβαίνει το 95%³⁴³. Το Κεντρικό Ισραηλίτικο Συμβούλιο παραδίδει ελαφρώς διαφορετικά δημογραφικά στοιχεία, τα οποία παρατίθενται ακολούθως.

Οι Εβραίοι της **Αλεξανδρούπολης** και οι ομόθρησκοί τους στις περιοχές της Θράκης και της Ανατολικής Μακεδονίας στάλθηκαν στα στρατόπεδα εξόντωσης από τα οποία επιβίωσαν μόνο 4 άνθρωποι³⁴⁴.

Στην **Κομοτηνή** οι Αρχές συνέλαβαν 819 Εβραίους και τους εκτόπισαν στην Τρεμπλίνκα. Επέζησαν 28³⁴⁵.

Στην **Ξάνθη** προπολεμικά ζούσαν 550 Εβραίοι. Τη διαβόητη νύχτα, συνελήφθησαν, κρατήθηκαν σε άδεια καπναποθήκη για κάποιες ημέρες κι έπειτα στοιβάχτηκαν σε τρένα, τα οποία τους μετέφεραν στην παραδουνάβια πόλη Λομ.

³⁴¹ Κεντρικό Ισραηλίτικο Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 66.

³⁴² Κεντρικό Ισραηλίτικο Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 66.

³⁴³ Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή*, Αθήνα 2010, σ. 101.

³⁴⁴ Κεντρικό Ισραηλίτικο Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 50.

³⁴⁵ Κεντρικό Ισραηλίτικο Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 54

Εκεί επιβιβάστηκαν σε ποταμόπλοια και έφτασαν στη Βιέννη. Μέσω σιδηροδρομικού πλέον ταξιδιού, κατευθύνθηκαν στην Τρεμπλίνκα. Επέζησαν μόλις έξι άνθρωποι³⁴⁶.

Στην **Καβάλα** η εβραϊκή κοινότητα προπολεμικά αριθμούσε 2.100 άτομα, εκ των οποίων διασώθηκαν μόλις 42³⁴⁷.

Από το καλοκαίρι του 1941 οι βουλγαρικές Αρχές Κατοχής επέβαλαν τους αντισημιτικούς νόμους. Στις 21 Ιανουαρίου 1943, 460 από τους Εβραίους της Καβάλας επιστρατεύτηκαν στην καταναγκαστική εργασία στη σιδηροδρομική γραμμή Σιδηροκάστρου – Σιμιτλή. Οι 400 από αυτούς παραδόθηκαν στις γερμανικές Αρχές και οδηγήθηκαν στο Άουσβιτς, σε θαλάμους αερίων και σε καταναγκαστικά έργα. Ελάχιστοι επέζησαν³⁴⁸.

Τη νύχτα της 3^{ης} προς 4^η Μαρτίου 1943 οι βουλγαρικές Αρχές παραβίασαν τα σπίτια τους, τους οδήγησαν σε καπναποθήκες και τους κράτησαν έγκλειστους για 3 έως 4 ημέρες. Στη συνέχεια τους μετέφεραν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, στο λιμάνι του Λομ, και τους παρέδωσαν στους Γερμανούς για να μεταφερθούν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα. Κάποια από τα πλοία βυθίστηκαν εν πλω, παρασύροντας στον θάνατο τους επιβαίνοντες³⁴⁹.

Η Κοινότητα της **Δράμας** αριθμούσε προπολεμικά 1.200 μέλη³⁵⁰. Μετά από τα γεγονότα του Δοξάτου πολλά μέλη της Κοινότητας κατέφυγαν ως πρόσφυγες στις γερμανοκρατούμενες περιοχές, με αποτέλεσμα στην πόλη να παραμείνουν 592 άνθρωποι³⁵¹. Τη νύχτα της 3^{ης} προς 4^η Μαρτίου 1943 οι βουλγαρικές Αρχές εξαπέλυσαν επίθεση εναντίον τους. Συγκεντρώθηκαν στο κτήριο του Μονοπωλίου Καπνού, όπου και κρατήθηκαν για λίγες ημέρες. Οδηγήθηκαν συνοδεία ενόπλων στον σιδηροδρομικό σταθμό και από εκεί στα στρατόπεδα εξόντωσης. Επέστρεψαν στην πόλη μόλις 39 Εβραίοι³⁵².

³⁴⁶ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 60

³⁴⁷ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 67.

³⁴⁸ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 65.

³⁴⁹ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 66.

³⁵⁰ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 71.

³⁵¹ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 72.

³⁵² Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 72.

Το εβραϊκό στοιχείο των **Σερρών**, που προπολεμικά αριθμούσε περίπου 600 άτομα, αρνήθηκε σθεναρά να αποποιηθεί την ελληνική υπηκοότητα και να υιοθετήσει τη βουλγαρική³⁵³. Έγινε επίθεση τη νύχτα της 3^{ης} προς 4^η Μαρτίου 1943 στα σπίτια, οι συλληφθέντες κρατήθηκαν σε άδειες αποθήκες καπνού και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν με ποταμόπλοια στη Βιέννη και από εκεί στην Τρεμπλίνκα. Επέζησαν μόνο 3, εκείνοι που έτυχε να απουσιάζουν³⁵⁴.

³⁵³ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 78.

³⁵⁴ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 79.

5. Εποικισμός

Η Βουλγαρία επιχείρησε να πραγματοποιήσει εκτεταμένο εποικιστικό πρόγραμμα. Μπορούμε να διακρίνουμε την πρώιμη φάση (άνοιξη 1941 – καλοκαίρι 1942), την ώριμη φάση (καλοκαίρι 1942 – καλοκαίρι 1943) και τη φάση της παλιννόστησης (καλοκαίρι 1943 – Οκτώβριος του 1944). Οι στόχοι του προγράμματος ήταν οι εξής:

α) Να πληρωθούν οι θέσεις των δημοσίων υπαλλήλων που είχαν απολυθεί και να επανδρωθούν τάχιστα οι δημόσιες υπηρεσίες, προκειμένου να προχωρήσει ομαλά η ενοποίηση της «απελευθερωμένης» περιοχής με τη μητέρα – πατρίδα. Βεβαίως, προσχηματικά ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Φίλωφ σε συνέντευξή του δήλωσε ότι στόχος ήταν «να συμπληρωθεί το πρώτον βήμα δια την εξίσωσιν των περιφερειών αυτών προς την μητρόπολιν».

β) Να καλυφθεί το δημογραφικό κενό που δημιούργησαν οι προσφυγικές ροές και οι απελάσεις.

γ) Να λειτουργήσουν οι έποικοι ως ακρίτες που θα θωράκιζαν την περιοχή, βραχυπρόθεσμα από ενδεχόμενη αντίσταση του ελληνικού λαού και μακροπρόθεσμα από ενδεχόμενη αλλαγή της κατάστασης, αν η έκβαση του πολέμου δεν ήταν ευοίωνη για τη Βουλγαρία. Στο πλαίσιο αυτό, επέτρεψαν τη μετοικεσία τυχοδιωκτών και παραστρατιωτικών στοιχείων.

δ) Να εκτονωθεί η «στενοχωρία» που είχε δημιουργηθεί στο εσωτερικό της Βουλγαρίας στον αγροτικό κόσμο, με την υπόσχεση γης στο ελληνικό «*Ελντοράντο*», όπως διαφήμιζε την περιοχή του Αιγαίου ο βουλγαρικός Τύπος³⁵⁵. Ήδη από τον Νοέμβριο του 1941 (αλλά και καθ' όλη την διάρκεια της Κατοχής) ο βουλγαρικός Τύπος προπαγάνδιζε τη γονιμότητα των εύφορων νεαποκτηθέντων εδαφών, τα εθνολογικά ερείσματα των Βούλγαρων στην περιοχή του Αιγαίου και την κρατική αρωγή που θα απολάμβαναν οι έποικοι³⁵⁶. Πράγματι, δόθηκαν κίνητρα σε πολύτεκνες οικογένειες, για να μετοικήσουν από την «Παλαιά» στη «Νέα» Βουλγαρία.

³⁵⁵ Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 207.

³⁵⁶ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 87 – 99, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 28 - 29. Για το ζήτημα της προπαγάνδας δια του Τύπου γίνεται εκτενής αναφορά στο αντίστοιχο κεφάλαιο, σ. 68 κ.ε.

Η πρώτη αυτή φάση στόχευε κυρίως: **α)** Σε όσους είχαν μεταναστεύσει το έτος 1913 (λόγω των βαλκανικών πολέμων) και κατά τα έτη 1924 – 1927, λόγω της συμφωνίας Πολίτη – Καρφώφ. Η Βουλγαρία επέμενε στην επανένωση των οικογενειών (που είχαν χωριστεί εξαιτίας της ανταλλαγής) και στην επιστροφή των ανταλλάξιμων στις οικίες που άφησαν πίσω. **β)** Στους «ανήκοντες στο μακεδονοθρακικό κομιτάτο». Η μεταφορά των ανθρώπων και της κινητής τους περιουσίας στην κατεχόμενη περιοχή έγινε δωρεάν, ενώ οι έποικοι απαλλάσσονταν της φορολογίας σε βάθος χρόνου. Παρ' όλα τα κίνητρα που δόθηκαν, οι ανταλλάξιμοι δεν επέδειξαν προθυμία να επιστρέψουν στις «πατρογονικές εστίες» τους και μάλιστα, σύμφωνα με τον Χρυσόχοου, «εδέησαν ένεκα τούτου να απειληθώσι κυρώσεις εναντίον αυτών».³⁵⁷

Η εγκατάσταση όσων αγροτών κατέφτασαν σε πρώιμο στάδιο έγινε σε πεδινά, εύφορα χωριά, κατ' αρχήν στα σλαβόφωνα και αργότερα στα ελληνόφωνα³⁵⁸, σε περιουσιακά στοιχεία που είχαν αφήσει πίσω τους οι σλαβόφωνοι πρόσφυγες της δεκαετίας του '20 ή οι Έλληνες που απελάθηκαν το 1941 και τα οποία είχαν περιέλθει στην κυριότητα του βουλγαρικού κράτους ή ακόμη και σε σπίτια Ελλήνων, τα οποία εξακολουθούσαν να κατοικούνται.

Παρ' όλα τα κίνητρα που δόθηκαν, σε αυτήν την **πρώτη φάση** κατά τον χειμώνα του 1941 – 1942 ο εποικισμός προχώρησε αργά και, παρά την αρχική στοχοθεσία, είχε πενιχρά αποτελέσματα. Μετακινήθηκαν κυρίως οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι πάντως δίσταζαν να μεταφέρουν στα κατεχόμενα τις οικογένειές τους. Όσοι καταφτάνουν μέχρι τον Ιούνιο του 1942 φαίνεται ότι θεωρούν τη μετακίνησή τους προσωρινή, χωρίς διάθεση εύρεσης μόνιμης εγκατάστασης, κάτι που αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν αγόραζαν ακίνητα, παρά το ότι οι εξαθλιωμένοι Έλληνες και Μουσουλμάνοι πρόσφεραν τις περιουσίες τους σε εξευτελιστικές τιμές. Κάποιοι ιδιώτες που κατέφτασαν στην περιοχή ήταν αμφιβόλου ηθικής, κατά κύριο λόγο τυχοδιώκτες και κομιτατζήδες³⁵⁹.

³⁵⁷ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 259 και τευχ. Δ2, σ. 83, 95 και 96.

³⁵⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 80 – 81, Παν/κή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 29 - 30.

³⁵⁹ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 259 και τευχ. Δ2, σ. 95 – 96, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 29, Γεώργιος Ν. Λεφάκης, *Αι βουλγαρικά ωμότητες*, σ. 55 - 56.

Η απροθυμία μετοικεσίας οδήγησε το βουλγαρικό κράτος στο να αναλάβει οργανωμένη δράση. Από τον Οκτώβριο του 1942 ως τον Μάρτιο του 1943 διακρίνουμε τη **δεύτερη φάση** του εποικισμού. Στόχοι αυτή τη φορά ήταν: **α)** η μεικτή εγκατάσταση των ανταλλάξιμων των ετών 1924 – 1927, κάποιοι εκ των οποίων εγκαταστάθηκαν στην ύπαιθρο και κάποιοι στις πόλεις, **β)** η αγροτική εγκατάσταση που στόχευσε στους φτωχούς αγρότες (όχι απαραίτητα ανταλλάξιμους), **γ)** η αστική εγκατάσταση (επαγγελματίες, επιστήμονες και από τα μέσα του 1943 κ.ε. εργάτες).

Τα πολεμικά γεγονότα του 1942 φόβιζαν πολλούς εν δυνάμει εποίκους, προφανώς τους πλέον μορφωμένους (δημοσίους υπαλλήλους), οι οποίοι ζητούσαν να μεταφέρουν τις οικογένειές τους σε ασφαλή τοποθεσία. Το μαζικό κύμα επαναπατρίσεων, που κορυφώθηκε τον Δεκέμβριο του 1942, προσπάθησε με περιοδεία του να ανακόψει ο υπουργός Εσωτερικών Γκαμπρόφσκυ. Στις ομιλίες του χρησιμοποίησε ένα παράδοξο επιχείρημα: η Βουλγαρία ήταν μεν στο πλευρό του Άξονα, αλλά το γεγονός ότι απέιχε από πολεμικές ενέργειες τής έδινε την ελπίδα της προστασίας από τη Ρωσία³⁶⁰!

Στη βουλγαρική Βουλή κατατέθηκε πλειάδα νομοσχεδίων που επέτρεπαν τις υποχρεωτικές απαλλοτριώσεις ακινήτων *«προς κατασκευήν ναυπηγείου εις την νήσον Θάσον»*, *«περί αποκτήσεως κλήρου γης υπό των δημοτικών υπαλλήλων και των ιερέων της ορθοδόξου βουλγαρικής εκκλησίας εις τα χωρία της περιοχής του Αιγαίου»*, *«περί δωρεάν μεταφοράς των εποίκων εις την περιοχήν του Αιγαίου»*, *«περί καταβολής 10 χιλιάδων λέβα δια την συντήρησιν των εποικιζομένων εις την περιοχήν του Αιγαίου»*. Η έκταση του παραχωρούμενου κλήρου δεν ήταν ευκαταφρόνητη – ανερχόταν ως και τα 80 στρέμματα ανά οικογένεια (ανάλογα με τον αριθμό των μελών της). Πρόβλεψη παροχής κλήρου υπήρξε και για τους ιερείς της Βουλγαρικής Εκκλησίας που θα μετοικούσαν (*Βουλγαρικός Νότος*, 27 Μαρτίου 1943).

Οι έποικοι αποκτούσαν δικαίωμα κατοχής και επικαρπίας των περιουσιών και όχι δικαίωμα ιδιοκτησίας, η οποία παρέμενε στο βουλγαρικό δημόσιο. Ως εκ τούτου, οι κλήροι δεν αποτέλεσαν βάση υπολογισμού της περιουσίας για συμμετοχή στο εσωτερικό εθνικό δάνειο του 1943. Οι ίδιοι οι έποικοι συμμετείχαν στο δάνειο με

³⁶⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 276.

άλλα περιουσιακά στοιχεία που ενδεχομένως διέθεταν, αλλά όχι με βάση τους παραχωρούμενους κλήρους³⁶¹. Δεδομένου ότι το 1943 ο εποικισμός δεν αφορούσε μόνο τους ανταλλάξιμους της δεκαετίας του '20, αλλά περιλάμβανε πια και πένητες αγρότες (γηγενείς της Παλαιάς Βουλγαρίας), γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ο εποικισμός κατέστη και λύση απαλλαγής από την υποχρεωτική συμμετοχή στο εθνικό δάνειο.

Οι διανεμόμενοι κλήροι είχαν ποικίλη προέλευση: **α)** Από τις περιουσίες που είχαν κηρυχθεί «αδέσποτες», με μόνο κριτήριο τη φυγή του αρχηγού της οικογένειας, ακόμη κι αν στην περιουσία παρέμενε η υπόλοιπη οικογένεια. **β)** Από τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις που είχαν προκύψει από τα αποξηραντικά έργα της ελληνικής διοίκησης του μεσοπολέμου στην περιοχή και οι οποίες κηρύχθηκαν «αδέσποτες». **γ)** Από τις επιτάξεις αγροτικών τεμαχίων Ελλήνων ιδιοκτητών, στους οποίους αφηνόταν μικρό μόνο τμήμα της περιουσίας τους³⁶². Η επίταξη αφορούσε τη γη (συχνά ήδη εσπαρμένη), την κατοικία, την οικοσυσκευή, τον στάβλο, τον αχυρώνα, τα μηχανήματα, τα εργαλεία των Ελλήνων, οι οποίοι υποχρεώνονταν να συγκατοικήσουν με τους Βούλγαρους ή – συνηθέστερα — να εγκαταλείψουν τις περιουσίες τους και να συγκατοικήσουν με άλλους Έλληνες. Πολλές φορές έφταναν στο σημείο να συγκατοικούν 3 - 4 οικογένειες στο ίδιο σπίτι³⁶³. **δ)** Από τα έργα μετατροπής των λιβαδιών σε καλλιεργήσιμα εδάφη, έργα τα οποία επέταξε η βουλγαρική διοίκηση και στα οποία υπήρξε υποχρεωτική εργασία Ελλήνων (αγαρείες).

Ακόμη και στις περιπτώσεις που οι κλήροι ήταν μικροί, υπήρχε η υπόσχεση ότι αυτοί θα αυξάνονταν, εάν και εφόσον έφευγαν οριστικώς οι Έλληνες. Σύμφωνα με δημοσίευμα βουλγαρικής εφημερίδας (*Εχάβο*, 17 Νοεμβρίου 1942) το βουλγαρικό κράτος διέθεσε στους έποικους 100 τρακτέρ, δυνατότητας αροτρίωσης 1.000 στρεμμάτων έκαστο. Επιπλέον, κατά περιπτώσεις δινόταν και χρηματικό βοήθημα της τάξεως των 5.000 λεβίων, το οποίο συχνά συγκεντρωνόταν από υποχρεωτική εισφορά Ελλήνων. Δικαίωμα κλήρου σταδιακά απέκτησαν και οι δάσκαλοι, οι ιερείς

³⁶¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 16 - 17 και 33, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 28 - 30.

³⁶² Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 267 και τευχ. Δ2, σ. 16, 79 - 80 και 172.

³⁶³ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 265 και τευχ. Δ2, σ. 79 - 86 και 175 - 178.

και οι κατώτεροι υπάλληλοι (κοινοτικοί επίτροποι, δημογέροντες, χωροφύλακες, αγροφύλακες, φύλακες φυτωρείων, οδοφύλακες, γεφυροφύλακες κ.λ.π.)³⁶⁴.

Στους αγρότες δόθηκε με τη μορφή άτοκου δανείου (ύψους 10.000 λέβα) γη, κτίσματα, εξοπλισμός, κλήροι και ακίνητα (των οποίων η αξία είχε υποτιμηθεί) και μεγάλη περίοδος χάριτος αποπληρωμής του δανείου. Συγκεκριμένα, ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Φίλωφ σε συνέντευξή του υποσχέθηκε ότι οι έποικοι θα πλήρωναν το 30% της πραγματικής αξίας των παραχωρούμενων κλήρων, σε ετήσιες άτοκες δόσεις³⁶⁵. Η αποπληρωμή θα ξεκινούσε μετά από το 1944 και θα υπήρχε περιθώριο 15ετούς εξόφλησης του 65% του αρχικού κεφαλαίου³⁶⁶.

Για την εγκατάσταση των αγροτών προκρίθηκαν, όπως και στην πρώτη φάση, τα πεδινά χωριά και οι πόλεις. Αυτή τη φορά όμως υπήρξε και το κριτήριο της εγκατάστασης με βάση τις δραστηριότητες που οι έποικοι ασκούσαν στον τόπο προέλευσής τους: έτσι, οι αλιείς εγκαταστάθηκαν στο Πόρτο Λάγο και οι προερχόμενοι από τον Εύξεινο Πόντο ναυτικοί στα λιμάνια και τα παράλια χωριά του Αιγαίου. Ακόμη και σε ό,τι αφορά στον αγροτικό πληθυσμό, όμως, η εγκατάσταση έγινε κατά κανόνα τυχαία και αφορούσε στο μεγαλύτερο τμήμα της τους καλλιεργητές δημητριακών³⁶⁷.

Το νέο κύμα μετακινήσεων συμπεριέλαβε και τους γηγενείς της Παλαιάς Βουλγαρίας, κατά κύριο λόγο πένητες αγρότες (ανεξαρτήτως καταγωγής και χωρίς να είναι απαραίτητως ανταλλάξιμοι), προερχόμενους είτε από άγονες περιοχές (ορεινές ή μη), είτε από περιοχές που απειλούνταν με πλημμύρες, είτε από πυκνοκατοικημένες περιοχές, στις οποίες ο γεωργικός κλήρος ήταν μικρός. Η πενία των αφιχθέντων αγροτών εποίκων μαρτυρείται από πλήθος μαρτύρων, ενώ η μετακίνησή τους ήταν υποχρεωτική³⁶⁸.

Παρά την εκτεταμένη επίταξη κατοικιών, η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από οικοδομικό οργασμό για την κατασκευή δημοσίων κτηρίων και ιδιωτικών κατοικιών.

³⁶⁴ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 268 - 269 και τευχ. Δ2, σ. 81.

³⁶⁵ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 86, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 28.

³⁶⁶ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 100.

³⁶⁷ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 267.

³⁶⁸ Αθ. Χρυσόχοου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 266 και τευχ. Δ2, σ. 81 - 86 και 177.

Συστάθηκε μία επιτροπή οικοδομών, η οποία επέβλεπε την οικοδόμηση της περιοχής. Έτσι, κατασκευάστηκαν οικισμοί που προορίζονταν για έποικους, με προέκταση των υπαρχόντων χωριών κατά μήκος των οδικών αξόνων. Τα (τριών δωματίων) σπίτια που χτίστηκαν είχαν πανομοιότυπο σχέδιο και ως οικοδομικό υλικό συχνά χρησιμοποιείτο ό,τι απέμενε από κατεδαφισμένα ελληνικά σπίτια, ενώ ως εργάτες οι Έλληνες κάτοικοι που καλούνταν για αγγαρεία. Το φθινό εργατικό δυναμικό απέδωσε εντυπωσιακούς καρπούς: επί παραδείγματι, η κατασκευή των οικισμών μεταξύ του Στρυμόνα και του Νέστου περιλάμβανε κατοικίες, αλλά και πλήθος δημοσίων κτηρίων και αποπερατώθηκε σε διάστημα τεσσάρων περίπου μηνών³⁶⁹.

Όσον αφορά στο αστικό πρόγραμμα (στο οποίο η μετακίνηση των εποίκων ήταν προαιρετική), οι επαγγελματίες ανταλλάξιμοι αυτή τη φορά επέδειξαν διάθεση μόνιμης εγκατάστασης και διαμόρφωσαν μια ιδιάζουσα ιθύνουσα τάξη των πόλεων. Το πρόγραμμα απευθυνόταν κατά κύριο λόγο σε ανθρώπους που ασκούσαν αστικά επαγγέλματα και έπρεπε να επανδρώσουν τον δημόσιο τομέα, να αντικαταστήσουν τους εμπόρους, βιοτέχνες, βιομηχάνους, αλλά και το επιστημονικό προσωπικό που είχε απελαθεί. Οι δημόσιοι υπάλληλοι ήταν υποχρεωτικά έγγαμοι.

Στον αρχικό σχεδιασμό ο στόχος ήταν να αποφευχθεί η συσσώρευση των ίδιων ειδικοτήτων στον ίδιο αστικό χώρο, κάτι όμως που δεν κατέστη δυνατό λόγω της χαλαρής επίβλεψης του προγράμματος. Παρεχόταν γη, επιδόματα και προνόμια. Δινόταν και σε αυτήν την περίπτωση η δυνατότητα εγκατάστασης στα σπίτια που είχαν αφήσει πίσω οι Έλληνες φυγάδες και είχαν κηρυχθεί «αδέσποτα», αλλά και η δυνατότητα επίταξης κατοικούμενων οικιών. Σε πολλές περιπτώσεις οι Έλληνες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους μέσα σε ελάχιστες ώρες³⁷⁰.

Το κύμα του εποικισμού, όχι απλώς ανακόπηκε το δεύτερο εξάμηνο του 1943 (οπότε και οι διεθνείς πολεμικές επιχειρήσεις έβαιναν εις βάρος του Άξονα και επηρέαζαν τις αποφάσεις των εν δυνάμει εποίκων), αλλά σημειώθηκε προσπάθεια παλιννόστησης. Η βουλγαρική κυβέρνηση, σε μια ύστατη προσπάθεια να την αναχαιτίσει, θέσπισε την υποχρεωτική μετάθεση των ιερέων και οργάνωσε το

³⁶⁹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 80, 87 και 172.

³⁷⁰ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 269 και τευχ. Δ2, σ. 174 - 178.

εποικιστικό πρόγραμμα των εργατών, κάτι που δεν είχε κάνει στην πρώτη φάση του εποικισμού.

Το βουλγαρικό κράτος αντιμετώπισε μεγάλο πρόβλημα όσον αφορούσε τους ιερείς και την απροθυμία τους να μετοικήσουν στην κατεχόμενη ζώνη. Το έλυσε με έναν ακραίο νόμο (*Zorá*, 10 Ιουλίου 1943): καθιερώθηκε η υποχρεωτική μετάθεσή τους στην περιοχή. Ο νόμος προέβλεπε περιπτώσεις ιερέων που δικαιούνταν απαλλαγής (όσοι ήταν ηλικίας άνω των πενήντα ετών, αρχιερατικοί επίτροποι, στρατιωτικοί ιερείς που επιστρατεύονταν, ιερείς που δίδασκαν θρησκευτικά, όσοι ήταν σε θέση να προσκομίσουν ιατρική γνωμάτευση που απέτρεπε τη μετάθεσή τους). Ενδεχόμενη άρνηση της μετάθεσης ισοδυναμούσε με απόλυση. Οι μετατιθέμενοι κληρώνονταν από κατάλογο που είχαν συνάξει οι μητροπόλεις και αντικαθίσταντο στην οργανική τους θέση από κάποιον ιερέα όμορης ενορίας. Ο μετατιθέμενος λάμβανε, εκτός του μισθού του, επιμίσθιο, με τη μορφή της αμοιβής του προέδρου της εκκλησιαστικής επιτροπής της κανονικής του ενορίας. Δινόταν προθεσμία μετακίνησης ενός μηνός και στους έγγαμους η δυνατότητα να μετοικήσουν μαζί με τις οικογένειές τους – στην περίπτωση αυτή το κράτος κάλυπτε τα έξοδα μετακίνησης³⁷¹.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οργανωμένο πρόγραμμα μετοικεσίας για τους εργάτες στην πρώτη φάση δεν υπήρξε. Εξάλλου η Βουλγαρία είχε η ίδια ανάγκη από εργάτες, εξ ου και οι διάφορες μορφές καταναγκαστικής εργασίας που επιβλήθηκαν στους Έλληνες³⁷². Αυτό φαίνεται να αλλάζει το 1943, οπότε και ανακοινώνεται (*Ούτρο*, 24 Ιουλίου 1943) το διάταγμα αστικής εγκατάστασης (αφορούσε τις πόλεις Σέρρες, Δράμα, Καβάλα, Ξάνθη και Κομοτηνή, τις πρωτεύουσες δηλαδή των νομών) «*περί εγκαταστάσεως εις κατοικίας των εργατών μεταναστών της περιοχής του Αιγαίου*». Το πρόγραμμα παρείχε στους εργάτες τα πλεονεκτήματα που είχαν οι προηγούμενοι έποικοι, με την προϋπόθεση ότι οι επωφελούμενοι θα ήταν έγγαμοι, θα μετέφεραν υποχρεωτικά τις οικογένειές τους στην πόλη μετεγκατάστασής τους, θα ήταν μέλη της τοπικής εργατικής οργάνωσης και θα εγγράφονταν ως δημότες του Δήμου³⁷³.

³⁷¹ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 196 – 198, Ξ. Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, *ό.π.*, σ. 77.

³⁷² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 270.

³⁷³ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 174.

Παρά τις προσπάθειες του βουλγαρικού κράτους, οι έποικοι από τις αρχές του 1944 προσπαθούσαν μαζικά να παλιννοστήσουν στην Παλαιά Βουλγαρία. Οι λόγοι ήταν οι εξής:

α) Η επιστράτευση πολλών εποίκων, γεγονός που ώθησε τις οικογένειές τους στο να παλιννοστήσουν.

β) Η ελονοσία που μάστιζε τους αγροτικούς πληθυσμούς, παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε το βουλγαρικό κράτος, για να την αντιμετωπίσει.

γ) Οι διεθνείς εξελίξεις. Το 1944 ξεκίνησε με ένα συνταρακτικό γεγονός για τη Βουλγαρία: η πρωτεύουσά της Σόφια βομβαρδίστηκε από βρετανικά και αμερικανικά αεροπλάνα στις 10 Ιανουαρίου 1944, ενώ ακολούθησε ο βομβαρδισμός πλήθους άλλων πόλεων. Τα βομβαρδιστικά έρριψαν: **α)** Φωτογραφίες που απεικόνιζαν Βούλγαρους στρατιώτες να διαπράττουν θηριωδίες. **β)** Προκηρύξεις που προσπαθούσαν να κάμψουν το ηθικό των Βούλγαρων στρατιωτών, κατηγορώντας τους για εγκλήματα πολέμου (για τα οποία θα έπρεπε να λογοδοτήσουν στο τέλος του πολέμου) και διατρανώνοντας τη βέβαιη επικράτηση των Ελλήνων στην κατεχόμενη περιοχή. Οι προκηρύξεις ενθάρρυναν τους στρατιώτες να εγκαταλείψουν τη Θράκη και έκλειναν με τη φράση: «*Αύται είναι λέξεις, λεχθείσαι υπό των Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ και Στάλιν*».

Η βουλγαρική κυβέρνηση, σε αυτήν την **τρίτη** και τελευταία **φάση** του εποικισμού, ενέταξε τις βομβόπληκτες οικογένειες στους εν δυνάμει εποίκους. Πολλές από αυτές πράγματι δέχτηκαν τη μετοικεσία στην περιοχή του Αιγαίου. Για την τελευταία αυτή ομάδα εποίκων ελήφθησαν τα ίδια μέτρα που είχαν ληφθεί και για τις προηγούμενες. Το καλοκαίρι του 1944, όταν η έκβαση του πολέμου για τη Βουλγαρία ήταν πλέον ορατή, το κύμα εποικισμού ανακόπηκε πλήρως. Ωστόσο, μέχρι την τελευταία στιγμή η βουλγαρική κυβέρνηση λάμβανε μέτρα. Σε αυτά συμπεριλαμβάνεται η άρση (24 Ιουλίου 1944) του νόμου που απαγόρευε την εκποίηση ή τη μεταβίβαση της κινητής ή της ακίνητης περιουσίας – και ως τέτοια θεωρήθηκε και η επιταγμένη περιουσία των Ελλήνων (καρποί, αροτριώντα και οικόσιτα ζώα, αγροτικά οικήματα). Μεταξύ αυτών που έσπευσαν να εκποιήσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία, καθώς διαδόθηκε ότι επίκειται εγκατάλειψη των ελληνικών εδαφών, ήταν οι βουλγαρίζοντες και οι Αρμένιοι.

Τον Αύγουστο του 1944 άρχισαν να αναχωρούν οι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι και οι αξιωματούχοι, αλλά και όσοι μπόρεσαν να ανταποκριθούν στα έξοδα μετακίνησης. Μετέφεραν όση κινητή (από λεηλατημένα σπίτια των Ελλήνων) περιουσία δεν είχαν ήδη αποστείλει στη Βουλγαρία και αναχώρησαν³⁷⁴.

Το εποικιστικό πρόγραμμα της Βουλγαρίας απέδωσε καρπούς, σε καμία περίπτωση όμως τους αναμενόμενους, για τρεις κυρίως λόγους: **α)** Λόγω του φόβου που κυριαρχούσε στα λαϊκά, φτωχά στρώματα της Βουλγαρίας για την έκβαση του πολέμου εις βάρος της χώρας τους. **β)** Λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν οι έποικοι κατά τη μετοικεσία τους (δυσκολίες που στηλίτευε και ο βουλγαρικός Τύπος στην Παλαιά Βουλγαρία). **γ)** Λόγω της επιδημίας ελονοσίας που μάστιζε την περιοχή κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ως το 1943 ο ρυθμός εποικισμού είχε ανέλθει στις 120 οικογένειες εβδομαδιαίως³⁷⁵. Συνολικά κατά τη διάρκεια της Κατοχής περίπου 50.000 Βούλγαροι αγρότες και άλλοι 50.000 διοικητικοί υπάλληλοι και ελεύθεροι επαγγελματίες μετακινήθηκαν προς τις βουλγαροκρατούμενες περιοχές (Χατζηαναστασίου) – ο Φλάισερ ανεβάζει τον αριθμό σε 122.000³⁷⁶. Σε κάθε περίπτωση, η μετακίνηση ήταν μεν εκτεταμένη, αλλά ακόμη και στο ζενίθ της ο βουλγαρικός πληθυσμός δεν ξεπέρασε ποτέ το 1/5 του πληθυσμού³⁷⁷.

³⁷⁴ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 172, 174, 177, 210, 245 – 247 και 268, Πανεπιστημιακή Επιτροπή, *Μαύρη Βίβλος*, σ. 44.

³⁷⁵ Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ2, σ. 87.

³⁷⁶ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, τ.1, σ. 100.

³⁷⁷ Τ. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 321.

6. Ελληνική αντίδραση

Καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής υπήρξε έντονη αντίδραση στην εθνοκάθαρση που η Βουλγαρία επιχειρούσε στην Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη. Η αντίδραση προερχόταν τόσο από τους πρόσφυγες Μακεδόνες και Θράκες όσο και από εκπροσώπους των – σε κάθε περίπτωση – απονομιμοποιημένων κατοχικών δωσιλογικών κυβερνήσεων.

Συγκεκριμένα, συγκροτήθηκε Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών, πρόεδρος της οποίας από το 1941 μέχρι το 1943 ήταν ο Αλέξανδρος Σβώλος. Στο βιβλίο *Για τη Μακεδονία και τη Θράκη* ο Σβώλος δεν αναφέρει πουθενά ούτε το όνομα του Τσολάκογλου, ούτε το όνομα του Χρυσοχού. Παρά τη ρητή διατύπωση του Σβώλου «έπρεπε ν' αποφύγουμε, όσο ήταν δυνατό, το συγκρωτισμό με τις κυβερνήσεις κατοχής», η αλήθεια είναι ότι η Επιτροπή συνεργάστηκε στενά και με τους δύο, στην προσπάθεια να συλλέξει τις πληροφορίες (έργο που κατά κύριο λόγο έκανε ο Αθανάσιος Χρυσοχού) και να εξευρεθεί λύση. Υπερίσχυσε αυτό που ο Σβώλος αναφέρει σε άλλο σημείο: «*Η Επιτροπή αγνόησε τελείως τα πολιτικά φρονήματα των μελών της*»³⁷⁸. Ανάμεσα στα άτομα που είχαν την πρωτοβουλία (εκτός από τον ίδιο) ο Σβώλος μνημονεύει τους Κ. Καραμανλή, Δ. Χόνδρο, Αν. Λούβαρη και τους Μητροπολίτες της περιοχής³⁷⁹.

Εκτός από το Ψήφισμα των εκπροσώπων των πληθυσμών της Ανατ. Μακεδονίας και της Δυτ. Θράκης (βλ. κεφ. Νόμος περί υπηκοότητας, σ. 90), καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής υποβλήθηκε πλήθος υπομνημάτων, προκειμένου να ανακοπεί έστω η βουλγαρική πολιτική. Από αυτά, στην παρούσα εργασία σταχυολογούμε ορισμένα, βασικό κριτήριο επιλογής των οποίων ήταν να φωτιστεί η επιχειρηματολογία των Ελλήνων.

Υπόμνημα καθ. Λούβαρη και στρατηγού Λιώτη, 20 Αυγούστου 1942

Το υπόμνημα αναφέρεται διεξοδικά στο διάταγμα της υπηκοότητας, το οποίο προσπαθεί να αναιρέσει με νομικά επιχειρήματα. Οι συντάκτες του κειμένου αναφέρουν ότι το διάταγμα παραδέχεται την ύπαρξη «*Ελλήνων μη βουλγαρικής*

³⁷⁸ Αλ. Σβώλος, *Για τη Μακεδονία και τη Θράκη*, σ. 15 - 16.

³⁷⁹ Αλ. Σβώλος, *Για τη Μακεδονία και τη Θράκη*, σ. 13 - 14.

καταγωγής», για τους οποίους επισημαίνουν ότι δεν πρόκειται για μια μειοψηφία, αλλά για την ολότητα του πληθυσμού, η εκρίζωση του οποίου είναι ο στόχος των βουλγαρικών Αρχών. Τονίζει ότι η Βουλγαρία ομιλεί για «απελευθέρωση» των επίμαχων περιοχών, κάτι όμως που αντίκειται στο διεθνές δίκαιο, καθώς η κτήση εδάφους, βάσει των διεθνών συνθηκών είναι ή πρωτογενής (σε περίπτωση κατάληψης ή κατάκτησης) ή δευτερογενής (σε περίπτωση προσάρτησης, με βάση κάποια συνθήκη). Στην περίπτωση της Αν. Μακεδονίας και της Δυτ. Θράκης δεν συμβαίνει ούτε το ένα, ούτε το άλλο, καθώς η Βουλγαρία επισήμως δεν είναι σε εμπόλεμη κατάσταση, ούτε ασφαλώς υπάρχει ειρηνική προσάρτηση. Ακόμη όμως και σε περίπτωση στρατιωτικής κατάκτησης, δεν αίρονται «οι νομικοί δεσμοί του κατεχόμενου πληθυσμού προς το κράτος, εις το οποίον ανήκουν τα υπό κατοχήν εδάφη» και φυσικά ο κατακτητής δεν έχει το δικαίωμα «να μεταβάλει μονομερώς την ιθαγένειαν των κατοίκων».

Η αναφορά των συντακτών στην εξοντωτική πολιτική των Βουλγάρων είναι επιδερμική και οι συντάκτες παραπέμπουν σε προηγούμενο σχετικό υπόμνημά τους, τον Ιούλιο του 1942. Κλείνουν, επισημαίνοντας δύο κινδύνους: **α)** η εθνοκαθαρτική πολιτική της Βουλγαρίας θα δημιουργήσει αθρόες εκποιώσεις περιουσιακών στοιχείων, **β)** θα δημιουργήσει νέο κύμα προσφύγων στις γερμανοκρατούμενες και ιταλοκρατούμενες περιοχές, επιδεινώνοντας τον υπάρχοντα λιμό³⁸⁰.

Υπόμνημα Επιτροπής Μακεδόνων και Θρακών, 2 Σεπτεμβρίου 1942.

Το υπόμνημα αυτό κάνει έκκληση στο Γ' Ράιχ να παρέμβει και να εξασφαλίσει: **α)** τη διατροφή του πληθυσμού, **β)** την απρόσκοπτη οικονομική δραστηριότητά του, **γ)** τη ματαίωση της εφαρμογής του διατάγματος της ιθαγένειας, **δ)** την προστασία της ζωής και της στοιχειώδους ελευθερίας των κατοίκων³⁸¹.

Υπόμνημα προσφυγικών Οργανώσεων Θεσσαλονίκης, 8 Σεπτεμβρίου 1942

Οι Οργανώσεις κάνουν αναφορά στις σφαγές του Οκτωβρίου 1941, οι οποίες σταμάτησαν χάρη στην αποτελεσματική παρέμβαση των γερμανικών Αρχών. Οι συντάκτες του κειμένου αναφέρουν αναλυτικά τα μέτρα εξόντωσης και κατατρομοκράτησης του ελληνικού πληθυσμού σε μία περιοχή στην οποία, όπως

³⁸⁰ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 277 - 279.

³⁸¹ Αθ. Χρυσόχου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 279 - 280.

επισημαίνουν, δεν υπήρχε βουλγαρικό στοιχείο, όχι γιατί το ελληνικό κράτος εφάρμοσε ανάλογη εθνοκαθαρτική πολιτική, αλλά επειδή με την ανταλλαγή πληθυσμών, το ελάχιστο προϋπάρχον βουλγαρικό στοιχείο εξέλιπε³⁸².

³⁸² Αθ. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή*, τευχ. Δ1, σ. 280 - 284.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα στοιχεία που καταγράφει η Έκθεση Δοξιάδη για το τι κληροδότησε η βουλγαρική Κατοχή στην περιοχή είναι αμείλικτα. Ακόμη και στο φυσικό περιβάλλον, ο Δοξιάδης καταγράφει μείωση των δασών κατά 25%.

Σε ό,τι αφορά τα δημιουργήματα του ανθρώπου, η εικόνα καταστροφής μπορεί να χωριστεί σε τρία κάδρα: **α)** Εκτεταμένες καταστροφές στα δημόσια έργα: το οδικό δίκτυο, οι γέφυρες του Στρυμόνα και του Νέστου, τα εγγειοβελτιωτικά και τεχνικά έργα της περιοχής καταστράφηκαν σε μεγάλο βαθμό. Άγνωστη παραμένει η τύχη του σιδηροδρομικού υλικού, που σε μεγάλο βαθμό κλάπηκε. **β)** Επλήγη η περιουσία των πολιτών: οι λεηλασίες, η καταστροφή του πρωτογενούς τομέα, η εξαθλίωση και ο εξαναγκασμός σε πενία κληροδότησαν στην περιοχή τόσο σοβαρά οικονομικά προβλήματα, που μεταπολεμικά αντιμετωπίστηκαν με μετανάστευση. **γ)** Καταστροφή των οικιών και εκτεταμένη πυρπόληση ολόκληρων χωριών.

Οι πληγές, όμως, που άφησε πίσω της η τρίτη και τελευταία βουλγαρική Κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης δεν αφορά στα δημιουργήματα του ανθρώπου αλλά στον ίδιο τον άνθρωπο. Η διοικητική άλωση που συνέβη εκεί, δεν επιχειρήθηκε σε κανένα άλλο σημείο της Ευρώπης. Περιφρονήθηκε πλήρως το δικαίωμα στην εργασία. Τα έργα της ειρήνης, οι περιουσίες που με τόσο κόπο είχαν δημιουργήσει οι κάτοικοι της περιοχής, υφαρπάχθηκαν, λεηλατήθηκαν, βεβηλώθηκαν. Οι άνθρωποι εξαναγκάστηκαν σε εθελούσια μετοικεσία ή σχημάτισαν караβάνια προσφύγων που πανικόβλητοι αναζητούσαν τη σωτηρία. Και πολλοί από αυτούς ήταν πρόσφυγες της Ανταλλαγής πληθυσμών του 1922. Μέσα σε λιγότερο από είκοσι χρόνια εξαναγκάστηκαν σε νέα προσφυγιά.

Το χειρότερο όλων: οι υγειονομικές εκθέσεις μαρτυρούν απίστευτη περιφρόνηση της ανθρώπινης ζωής. Η Έκθεση αναφέρεται στην πόλη των Σερρών ως «νεκρόπολη». Μπορεί κανείς να φανταστεί την κατάσταση στη Δράμα – στο Δοξάτο χάθηκε «το άνθος των Δοξατινών». Στην περιοχή επιτεύχθηκε αφανισμός του εβραϊκού στοιχείου σε ποσοστό άνω του 95%. Έγιναν εκτοπίσεις του ελληνικού στοιχείου στη Βουλγαρία, με το πρόσχημα της εργασίας στα τάγματα εργασίας – πολλοί από τους εκτοπισμένους δε γύρισαν ποτέ. Οι βιασμοί, για μια κοινωνία που

έχει υποστεί αυτή την εθνοκαθαρτική τακτική σε αυτήν την έκταση, είναι στοιχείο διάρρηξης του κοινωνικού ιστού.

Η Βουλγαρία στο τέλος του πολέμου άλλαξε στρατόπεδο και προσπάθησε να εμφανιστεί ως «σύμμαχο κράτος». Εκκένωσε – με μεγάλη πίεση που άσκησαν οι Σύμμαχοι – την περιοχή και αποχώρησε το φθινόπωρο του 1944. Ήδη από τον Αύγουστο του 1944 ο υφυπουργός Εξωτερικών Φίλιππος Δραγούμης ζητούσε καταλόγους με τους εγκληματίες πολέμου. Δεδομένων των Δεκεμβριανών και των εμφύλιων συγκρούσεων αλλά και της ανυπαρξίας του ελληνικού κρατικού μηχανισμού, η καταγραφή έγινε αργά, το 1945 – 1946, λίγο πριν την έναρξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, στην οποία η Ελλάδα έπρεπε να τεκμηριώσει τις θέσεις της σε σχέση με τη Βουλγαρία. Η Συνθήκη Ειρήνης με τη Βουλγαρία υπογράφηκε το 1947. Στην Ελλάδα επιδικάστηκε αποζημίωση ύψους 45 εκατομμυρίων δολαρίων (ο υπολογισμός γινόταν με τιμές του 1938). Αν και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η Ελλάδα διεκδίκησε την αποπληρωμή των αποζημιώσεων, καθώς η Βουλγαρία φαινόταν ότι αποδέχονταν τα υφιστάμενα σύνορα, η ελληνική Βουλή το 1964, επί κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου, αποδέχτηκε ομόφωνα εν τέλει την αποδοχή ενός μικρού ποσού, ύψους 7 εκ. δολαρίων.

Οι πολεμικές αποζημιώσεις έχουν συμβολικό αλλά και πρακτικό χαρακτήρα: βοηθούν στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση των κρατών. Η Ανατολική Μακεδονία και η Δυτική Θράκη, όμως, υπέστησαν πληγές που καμία πολεμική αποζημίωση δεν δύναται να επανορθώσει. Πληγές που ταλάνισαν τους ανθρώπους, διέρρηξαν τον κοινωνικό ιστό, καταδίκασαν πολλούς σε μετανάστευση και κληροδότησαν στις μεταγενέστερες γενιές τη συνωμοσία της σιωπής για τα προγενέστερα. Τα τραύματα παραμένουν ανοιχτά, ακόμη και στους κατοίκους που απέχουν πλέον δύο γενιές από τους ανθρώπους που τα υπέστησαν – όπως καταγράφει ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου στον επίλογο του εξαιρετικού βιβλίου του που μνημονεύτηκε στην παρούσα εργασία.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

Δοξιάδης Κωνσταντίνος, *Αι θυσίαι της Ελλάδος στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1946.

Έκθεσις των καθηγητών Πανεπιστημίων Αθηνών – Θεσσαλονίκης (Δ. Χόνδρος, Ι. Θεοδορακόπουλος, Ν. Βλάχος, Σ. Κυριακίδης, Χ. Φραγκίσκος), *Η Μαύρη Βίβλος των Βουλγαρικών Εγκλημάτων εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν και την Δυτικήν Θράκην, 1941 – 1945*, Αθήνα 1945.

Λεφάκης Ν. Γεώργιος, *Αι εν Μακεδονία Βουλγαρικάί ωμότητες τω 1913, τω 1916-1918 και τω 1941-1944 και αι κομμουνιστικάί τοιαύται τω 1944 - 1949 εις όλην την Ελλάδα*, (β' έκδ. επαυξημένη), Αθήνα 1954.

Μαγκριώτης Ι. Δημήτριος, *Θυσίαι της Ελλάδος και Εγκλήματα Κατοχής κατά τα έτη 1941 – 1944*, Αθήνα 1949.

Σβώλος Αλέξανδρος, *Για τη Μακεδονία και τη Θράκη*, Αθήνα 2005.

Β. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδριώτης Νικόλαος, «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821 – 1930)», στα: *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2016.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Αθήνα 2018.

Βερέμης Θάνος, *Βαλκάνια, από τον 19^ο ως τον 21^ο αιώνα. Δόμηση και αποδόμηση κρατών*, Αθήνα 2015.

Βόγλης Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή*, Αθήνα 2010.

Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Πόλεμος 1940 – 1941, Κατοχή – Εθνική Αντίσταση – Απελευθέρωση, Δεκέμβριος 1944 – Βάρκιζα*, τ. 3, (στ' έκδοση), Αθήνα 2004.

Καβάλα Μαρία, *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941 –1944)*, Αθήνα 2015.

Καβάλα Μαρία, «Η εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, Αθήνα 2006, τ. 16.

Καβάλα Μαρία, «Η ποινική δίωξη των δωσιλόγων της Κατοχής», *Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα*. Ανευρέθη στο διαδίκτυο στις 24.3.2018.

Καλύβας Στάθης Ν., Μαραντζίδης Νίκος, *Εμφύλια Πάθη, 23 Ερωτήσεις και Απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, (γ' έκδοση), Αθήνα 2015.

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και μνήμες*, Αθήνα 2007.

Κολιόπουλος Ιωάννης, Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Νημάς Θεόδωρος, Σχοινάκη – Χελιώτη Χάρις, *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, Αθήνα 2014.

Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη Ξανθίπη, Χατζηαναστασίου Τάσος, «Προσωπική και συλλογική Μνήμη από τις εμπειρίες της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία (1941 – 1944)», στο: *Μετά τον Πόλεμο*, επιμ. Mark Mazower, (β' έκδοση, αναθεωρημένη) Αθήνα 2004.

Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη Ξανθίπη, *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, 1941 – 1944*, Θεσσαλονίκη 2002.

Κουσουρής Δημήτρης, *Δίκες των Δωσιλόγων 1944 – 1949, Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, (β' έκδοση), Αθήνα 2014.

Κωφός Ευάγγελος, «Το Μακεδονικό κατά τους δύο τελευταίους αιώνες», στα: *Θέματα Ιστορίας*, Αθήνα 1999.

Λεονταρίτης Γεώργιος Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917 –1918*, Αθήνα 2005.

Μαυρογορδάτος Θ. Γιώργος, *Μετά το 1922, Η Παράταση του Διχασμού*, Αθήνα 2017.

Πάλλης Α.Α., *Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του Ελληνισμού (1912-1924)*, Αθήνα 1963.

Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων, *Έδαφος και Μνήμη στα Βαλκάνια, Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία, (1927- '46)*, Αθήνα 2013.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900 - 1945*, Αθήνα 1994.

Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941 –1944*, τ.1, Αθήνα 1995.

Χαϊδιά Ελένη, «Δωσίλογοι: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση», στο: *Μετά τον Πόλεμο*, επιμ. Mark Mazower, (β' έκδοση, αναθεωρημένη), Αθήνα 2004.

Χαϊδιά Ελένη, *Ειδικό Δικαστήριο Θεσσαλονίκης (1945 – 1946), Περίπτωση των Οικονομικών Δωσιλόγων*. Το κείμενο ανακτήθηκε από το διαδίκτυο στις 10 Φεβρουαρίου 2018.

Χατζηαναστασίου Τάσος, «Η Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 16, Αθήνα 2006.

Χατζηαναστασίου Τάσος, «Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής», στο *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, 1941 – 1944*, επιμ. Ξανθίππη Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη, Θεσσαλονίκη 2002.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος. Δοξάτο Δράμας, 1912 – 1946*, Αθήνα 2014.

Χρήστου Θανάσης, *Ο ρόλος των Νέων στο Μέτωπο, στην Κατοχή και στην Αντίσταση, (1940 – 1944), Τα διπλωματικά τεκμήρια*, τ. 2, Αθήνα 2017.

Χρυσοχόου Ι. Αθανάσιος, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, Βιβλίων Τέταρτον, Οι Βούλγαροι εν Μακεδονία και Θράκη*, τεύχος Α' (1941 – 1942), Θεσσαλονίκη 1951, τεύχος Β' (1943 – 1944), Θεσσαλονίκη 1952.

Edgar William, «Οι εκκαθαρίσεις του 1917: η σημασία τους για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Ελευθερίου Βενιζέλου», στα: *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, επιμ. Θάνος Βερέμης, Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, Αθήνα 1980.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Βουλγαρία εισήλθε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εξασφαλίζοντας ως αντάλλαγμα την πολυπόθητη έξοδό της στο Αιγαίο. Σε αντίθεση με τη Γερμανία και την Ιταλία, δε θεωρούσε ότι η περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης ήταν κατεχόμενη, αλλά ότι απελευθέρωνε εδάφη που δικαιωματικά της ανήκαν. Η κατεχόμενη περιοχή ονομάστηκε «Μπελομόριε» και εντάχθηκε διοικητικά στη Βουλγαρία.

Ήδη από τον πρώτο μήνα της Κατοχής, η Βουλγαρία επιδόθηκε σε μια εξοντωτική, εθνοκαθαρτική πολιτική: το καλοκαίρι του 1941 προχώρησε σε μαζικές απελάσεις όλων των πνευματικών ταγών και των δημοσίων υπαλλήλων της περιοχής, υπήγαγε την τοπική Εκκλησία στη Βουλγαρική Εξαρχία, τα σχολεία στο βουλγαρικό εκπαιδευτικό σύστημα, απαγόρευσε τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στη σφαίρα του δημόσιου χώρου, ενώ το 1942 επιχείρησε να εφαρμόσει έναν νόμο περί υπηκοότητας, με βάση τον οποίο θα απέλυσε όποιον δεν υιοθετούσε τη βουλγαρική υπηκοότητα. Κυρίως, όμως, φρόντισε να κατατρομοκρατήσει τον πληθυσμό, ιδιαίτερος μετά από το κίνημα στο Δοξάτο (Σεπτέμβριος 1941): οι λεηλασίες, οι ξυλοδαρμοί και οι βιασμοί, τόσο από παραστρατιωτικές οργανώσεις, όσο και από τις επίσημες Αρχές, βρισκόνταν στην ημερήσια διάταξη. Σε αυτά πρέπει να προστεθεί ο αφανισμός της εβραϊκής Κοινότητας της περιοχής, που ανήλθε σε ποσοστό 95 – 96% (το μεγαλύτερο στην Ευρώπη).

Αυτή η συστηματική πολιτική της Βουλγαρίας, αλλά και ο κλιμακούμενος λιμός ώθησαν χιλιάδες ανθρώπων σε εθελούσια έξοδο από την επίμαχη ζώνη και δημιούργησε μαζικά προσφυγικά ρεύματα προς τις γερμανοκρατούμενες περιοχές. Καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, εξάλλου, η Βουλγαρία μετέφερε χιλιάδες ανθρώπων στο εσωτερικό της: κάποιοι μεταφέρθηκαν ως όμηροι, ενώ άλλοι υπήχθησαν σε στρατιωτικά και πολιτικά τάγματα εργασίας (ντουρντουβάκια).

Το δημογραφικό κενό που δημιουργήθηκε, η Βουλγαρία προσπάθησε να καλύψει με εποικιστικό πρόγραμμα, τόσο αστικού όσο και αγροτικού χαρακτήρα. Ο εποικισμός στηρίχτηκε σε εκτεταμένη προπαγάνδα και στην παροχή κινήτρων στους εποίκους, αλλά, παρά τον οργανωμένο χαρακτήρα του, δεν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα.